

BEFRIENDE SAMSPILL

En evaluering av prosjektet
"Musikk i fengsel og frihet".

Hovedfagsoppgave i sosiologi
Universitetet i Bergen
Juni 2004

Kjersti Sæve Nesset

FORORD.

Arbeidet med denne oppgaven har vært en interessant og lærerik prosess som jeg har satt stor pris på. Det er mange som fortjener en ekstra takk for den hjelp og støtte som har gjort det mulig for meg å komme i havn. Dette gjelder først og fremst Torfinn Langelid og Venja Ruud Nilsen som gav meg mulighet til å få studere prosjektet "Musikk i fengsel og frihet". De har organisert og tilrettelagt alt slik at jeg under hele observasjonsperioden har blitt vel ivaretatt. I tillegg har de sørget for at jeg til enhver tid har hatt mengder av interessant informasjon tilgjengelig. Også Lasse Tuastad og Roar Ruus Finsås skal takkes. De tok hjertelig i mot meg fra første øving og har gjort mye for at mine møter med deltagerne i Bergen har gått så bra som de har. Ansatte ved skolen i fengselet har også stilt seg til min disposisjon og skal takkes for den fine måten de har tatt i mot meg på.

Veileder, Per Solvang, har geleidet meg gjennom denne oppgaven på en meget god måte. Han har hele tiden vært positiv og gitt meg motivasjon til å fortsette, kommet med gode innspill og gitt meg tips om aktuell litteratur.

Samboer Tor fortjener skryt for å ha holdt ut med en til tider fullstendig urimelig og svært stresset kjæreste. Takk for all oppmuntring gjennom denne ofte slitsomme perioden. Det gjelder også begge mine snille foreldre.

Kjetil har hjulpet meg med korrekturlesing og gode diskusjoner til hjelp i innspurten og Ingrid reddet meg i siste liten med tilbud om lesesalsplass og selskap. Uten dere hadde slutten på denne skriveprosessen blitt tung. En takk også til Carina for motiverende fremtidsplanlegging. Jeg ser frem til det kommende samarbeid. Jeg skal heller ikke glemme energibomben Vibeke. Hennes enorme motivasjon og pådriv for at vi skulle klare å bli ferdig på normert tid bør bemerkes. Hun har til tider vært den eneste som har sett muligheten for at det skulle la seg gjennomføre, og må selvsagt takkes for både det og gode samtaler over kaffekoppen i hele skriveperioden.

Men ingen ting av dette hadde blitt noe av om ikke prosjektets deltagere hadde latt meg få ta del i denne lille biten av deres liv. Tusen, tusen takk for imøtekommenheten, samtalene, kaffen, treffende kommentarer og fine øvingsstunder. Jeg har satt utrolig stor pris på dette og har lært masse av dere som jeg nok aldri kommer til å glemme.

Med vennlig hilsen Kjersti

”Og nå kom altså tiden igjen; han skulle ut og klare seg, være normal og riktig som andre mennesker, bli som andre i landet (...).

Etter ti års innesperring skulle han være alminnelig og normal. Han ble langsomt stiv, mens han tenkte på det, det var dette han var redd for: Å prøve å være normal. Han visste det ikke var mulig, men kanskje det lot seg gjøre å late som om han var normal. Da måtte han først se hvordan de andre var, lure på dem, studere dem, lære seg å etterligne dem; han måtte lære av dem, måtte se hvordan folk var, hvordan de tenkte og følte, når de alltid hadde sovet i seng, alltid hadde hatt mat på bordet, aldri ligget ute, aldri fått juling av politiet eller ligget i enecelle da de var guttunger, eller aldri hadde sittet i fengsel eller ligget i jern. Han måtte lære seg hvordan folk var, når de har vokst opp hjemme og ikke på skolehjem. Hvordan var det i det hele tatt å ha hatt et bestemt sted å vokse opp på? Han kjente nesten ingen som riktig hadde gjort det, og han lå stille og grublet over det.”

Utdrag fra ”Den onde hyrde”

Jens Bjørneboe 1960.

Innhold:

Forord

1.0. INNLEDNING.....	6
1.1. Om problemstillingen.....	7
1.2. Musikk som rehabilitering.....	7
1.3. Om prosjektet.....	9
1.4. Tekstens oppbygging.....	11
2.0. METODE.....	13
2.1. Evaluering.....	14
2.2. Å analysere sosialt samspill.....	15
2.3. Deltagende observasjon som forskningsmetode.....	16
2.3.1. Status og roller.....	17
2.3.2. Å være sosiolog på seg selv.....	21
2.3.3. Å skrive ut observasjonene.....	22
3.0. SOSIALISERING, KRIMINALITET OG IDENTITET.....	24
3.1. Sosialisering og identitetsutvikling.....	24
3.1.1. Utvikling av selv og personlighet.....	25
3.1.2. Sosial identitet og selvidentitet i det senmoderne samfunn.....	27
3.1.3. Sosialisering og avvik.....	29
3.2. Kriminalitet og samfunnsvitenskap.....	30
3.2.1. Kriminalitet og sosial bakgrunn.....	33
3.2.2. Kvinner i fengsel.....	35
3.3. Kriminalitet og identitetsutvikling.....	36
3.3.1. Avvik og lovbrudd.....	37
3.3.2. Sosial tilknytning.....	39
3.4. Musikk og identitetsutvikling.....	40
4.0. FENGSELSINSTITUSJONEN.....	44
4.1. Bergen fengsel.....	45
4.2. Bredtveit fengsel, forvarings- og sikringsanstalt.....	47
4.3. Rehabilitering i fengsel.....	48
5.0. TRINN 1.....	53
5.1. Musikkundervisning på lukkede avdelinger i Bergen fengsel.....	53
5.1.1. Musikkøvinger på lukkede avdelinger i Bergen fengsel.....	55
5.2. Musikkundervisning for åpne avdelinger ved Bergen fengsel.....	59
5.2.1. Musikkøvinger for åpne avdelinger ved Bergen fengsel.....	59
5.3. Musikkundervisningen ved Bredtveit fengsel.....	61
5.3.1. Musikkøvinger ved Bredtveit fengsel.....	63
6.0. TRINN 2.....	65
6.1. Trinn 2 i Bergen.....	66
6.1.1. Øvinger på trinn 2 i Bergen.....	69
6.2. Trinn 2 i Oslo.....	76
6.2.1. Øvinger på trinn 2 i Oslo.....	77
7.0. TILTAKET.....	81
7.1. Administrasjon.....	81
7.2. Grupper og øvingstider.....	83
7.3. Motivasjons- og omsorgsarbeid.....	85
7.4. Ferier.....	87

7.5. Rusmisbruk.....	88
7.6. Trinn 3.....	90
7.7. Kjønn og alder.....	92
7.8. Musikk og rehabilitering	94
8.0. HVA KAN PROSJEKTET BIDRA MED?	96
8.1. Trinn 1 og målsetningene.....	97
8.1.1. Musikalske delmål.....	97
8.1.2. Utenommusikalske delmål	98
8.2. Løslatelsesperioden	100
8.3. Trinn 2 og målsetningene.....	102
8.3.1. Musikalske delmål.....	103
8.3.2. Utenommusikalske delmål	104
8.4. Prosjektets hovedmål.....	107
LITTERATURLISTE.....	111

1.0. INNLEDNING.

Fengsel er en av samfunnets kontrollreaksjoner mot lovovertrедelser. Selv om undersøkelser viser at slik innesperring er skadelig for individet, er det likevel fengsel som representerer den hyppigst benyttede straffemetode for alvorlige lovbrudd. Beskrivelsene av dem som befolker fengslene viser i dag omtrent de samme likhetstrekk som de gjorde da Nils Christie beskrev fengselsinnsatte i 1982 (Christie 1982). Det betyr at også i dag har de fleste innsatte flere problemer å stri med enn folk ellers i samfunnet, blant annet gjelder dette dårlig skolebakgrunn, liten arbeidserfaring, rusproblemer, dårlig sosialt nettverk, få fritidsinteresser og vansker med å finne seg et sted å bo. Dette kommer i tillegg til ofte dårlig utviklede sosiale ferdigheter (Skardhamar 2002). Av denne grunn er det viktig å legge til rette ulike tiltak både under og etter avsluttet soning som kan gi fengselsstraffede økte muligheter til å integreres i samfunnet når de slipper ut av fengselet.

Et viktig argument for bruk av fengsel som straffemetode er at soningen skal utformes slik at den innsatte kan reintegreres i samfunnet etter endt soningstid (Mathiesen 1995). Dette har vært et sentralt mål for fengselsoppholdet i hele den norske fengselshistorien og er en viktig begrunnelse for de ulike aktivitetstilbud de straffede gis i løpet av soningstiden. En forsøker å redusere belastningene og skadevirkningene innesperring medfører gjennom ulike aktiviteter. Dette er også hovedmålet for prosjektet ”Musikk i fengsel og frihet” som blant annet er gjennomført ved soningsanstalter i Bergen og Oslo. Deres tilbud omhandler musikkundervisning i form av bandøvelser gitt til fengselsinnsatte. Utgangspunktet for arbeidet er å gjøre deltagerne bedre rustet til å mestre friheten og hverdagslivet etter endt soning. Prosjektet benytter ulike sider ved musikalsk samspill og musikalske opplevelser for å styrke deltagerne både fysisk, psykisk og sosialt. Undervisningen fortsetter etter at deltageren har sonet ferdig sin dom, i øvingslokaler lagt til byens sentrum. Slik følges deltagerne opp i en lengre periode etter løslatelsen for å motvirke et eventuelt tilbakefall til kriminalitet. Jeg har studert ”Musikk i fengsel og frihet” gjennom deltagende observasjon og har forsøkt å vurdere dets virkning ut fra følgende problemstilling: **Hvordan bidrar ”Musikk i fengsel og frihet i fengselsstraffedes rehabiliteringsprosess mot et rus- og kriminalitetsfritt liv.**

1.1. Om problemstillingen.

I denne studien ønsker jeg å beskrive hvilken betydning det har for mennesker som soner eller har sonet fengselsstraff, å få mulighet til å utvikle sine musikalske evner. I evalueringssammenheng er det interessant å se nærmere på hva som er virksomt i prosjektets ulike måter i arbeidet mot dets mål. Jeg konsentrerer meg i denne sammenheng om prosjektet knyttet til Bergen Fengsel, men har ved flere anledninger besøkt prosjektet ved Bredtveit fengsel i Oslo. I Bergen er prosjektet hovedsakelig rettet mot menn, mens det ved Bredtveit er konsentrert rundt kvinner. Både med og uten kjønnsdimensjonen er prosjektet ved Bredtveit et godt sammenligningsgrunnlag for en evaluering av ”Musikk i fengsel og frihet” i Bergen på grunn av de lange erfaringer som her er gjort siden prosjektets oppstart i 1991. Jeg har vært opptatt av å se hvordan partene samarbeider på de to stedene, og hvordan de gjennomfører tiltaket. Med dette som utgangspunkt åpnes det for mange interessante problemstillinger, men jeg velger her å konsentrere meg om hvordan ”Musikk i fengsel og frihet” bidrar i fengselsstraffedes rehabiliteringsprosess mot et rus- og kriminalitetsfritt liv. Via denne problemstillingen vil jeg forsøke å vurdere hvordan de ulike elementene ved prosjektets administrasjon, struktur og gjennomføring påvirker dets mulighet til å nå de mål de har satt for seg selv og sine deltagere. Denne vurderingen vil jeg videre basere på tekstens teoretiske basis som omhandler individets selv- og identitetsutvikling og hvordan dette påvirkes av ulike sosialiseringprosesser og tilknytning til kriminalitet.

1.2. Musikk som rehabilitering.

Erfaringene med rehabilitering av innsatte i fengsel er relativt dårlige. Retts sosiolog Thomas Mathiesen (1995) har gått igjennom en rekke undersøkelser som omhandler behandlingsresultater i fengsel. De fleste undersøkelser som omhandler behandlings- og rehabiliteringsresultater tar utgangspunkt i tilbakefall til fengsel og de konkluderer med at fengsel, nesten uten unntak, ikke har noen rehabiliterende virkning. Høyt tilbakefall har i mange tilfeller slik medført at myndighetenes bevilgninger trekkes tilbake og tiltakene opphører.

Nils Christie (1961) påpeker at det ikke er gitt at det er den metoden som fører til minst tilbakefall som er den beste, fordi virkningene av fengselsoppholdet også er av fysisk, psykisk og sosial karakter. Han hevder derfor at tilbakefallstallene ikke er god nok grunn til å gi opp tanken om behandling. Å forsvare bruken av fengselsstraff med rehabilitering som begrunnelse

er et fåfengt utgangspunkt. Innsatte, som alle andre samfunnsmedlemmer, har rett på samfunnets servicetilbud, noe som blant annet innbefatter legebehandling, undervisning og arbeidstilbud. Tilbud om ulike rehabiliteringstiltak burde i følge Christie og Mathiesen også være en selvfølgelig rett alle innsatte har. Krav om at alle skal lykkes bør ikke ligge til grunn for rehabiliteringens eksistens. (Mathiesen 1995).

Dette argumentet støttes av Hammerlin og Kristoffersen (1998), som baserer sin rehabiliteringsundersøkelse på et virksomhetsteoretisk grunnlag. Ut fra et slikt teoretisk ståsted må et rehabiliteringstilbud ”ta utgangspunkt i det samfunnsmessige og det kulturelle, det kollektive og det individuelle, det psykiske, det fysiske og det sosiale” (Hammerlin og Kristoffersen 1998: 14). Utgangspunktet må være et helhetlig syn på mennesket og det mennesket befatter seg med. Hammerlin og Kristoffersen argumenterer for at man er nødt til å ha et mangfold av tilnærminger til rehabilitering som tar hensyn til individuelle endringspotensialer. Gjennomføring av ulike rehabiliteringstilbud må være en del av et helhetlig opplegg bygget på de innsattes behov og rettes mot alle problemer innsatte sliter med om det skal være mulig å endre den enkeltes livssituasjon. I tråd med dette må suksesskriteriene være mer nyanserte, og fange opp også andre forhold enn eventuelt tilbakefall.

Det er lang vei tilbake fra den kriminelle tilværelse, og mange sliter med å tilpasse seg kravene i det normale samfunnslivet. De opplever at de mangler kunnskaper både faglig og på mange andre områder i livet, og de har ikke så mye å snakke med vanlige mennesker om. Et tiltak med fokus rettet mot helhetlig rehabilitering kan gi deltagerne en del kunnskaper, snakke med dem, vise vei i hjelpeapparatet videre og bli en pådriver for at det skal skje noe både under og etter soning. De innsattes generelle livskvalitet og mestringsopplevelser settes da i fokus fordi menneskers egenverdi vokser når de opplever at de kan mestre ting (Skaalvik og Skaalvik 1996).

For at innsatte skal kunne integreres i ”normalsamfunnet” etter et opphold i en fengselsinstitusjon må grunnleggende områder i hans liv styrkes. Blant annet bør hjemmesituasjonen være tilfredsstillende og det bør gis tilbud om arbeid eller skolegang. I tillegg er det nødvendig at en blir gitt mulighet og støtte til å skape en meningsfylt fritid. Ved å starte arbeidet for et slikt levesett allerede mens personen er innsatt, får en god tid til å opparbeide kjennskap og tillit til hverandre. Slik kan en gradvis arbeide mot muligheten for at

vedkommende skal kunne leve et rus- og kriminalitetsfritt liv etter endt soning. Prosjektet ”Musikk i fengsel og frihet” (MFF) tilbyr fengselsinnsatte undervisning på ulike instrumenter og mulighet for bandspilling. Når det er tid for en deltager å slippe ut av fengselet, kan han fortsette å spille med samme instruktør ute, og slik få mulighet til å arbeide videre med musikk og utvikle dette til en fritidsinteresse. Tilbudet bygger på ideen om at tidligere fengselsinnsatte trenger oppfølging etter endt soningstid for å lette overgangen tilbake til samfunnet. Med sosiologisk teori og kvalitativ metodepraksis som grunnlag har jeg i dette studiet forsøkt å få en helhetlig innsikt i prosjektet ”Musikk i fengsel og frihet”.

1.3. Om prosjektet.

Prosjektet ”Musikk i fengsel og frihet” startet i Bergen fengsel i begynnelsen av år 2000 og var planlagt avsluttet i desember 2003. Det var i hovedsak finansiert av utdanningsavdelingen hos Fylkesmannen i Hordaland og det var sagt at om man ikke fant andre midler til videre drift av prosjektet etter år 2003, skulle det avsluttes på dette tidspunkt. Prosjektet er et samarbeid mellom Norsk musikkråd, Norsk musikkråd avd. Hordaland, Åsane videregående skole avd. Bergen fengsel, Bergen fengsel, Friomsorgen, Fylkesmannen i Hordaland-utdanningsavdelingen og AKKS¹. Musikkundervisningen som foregår inne i fengselet ble straks omgjort til et varig tiltak i tilknytning til skolen, som opprettet en 50 % stilling for musikkterapeut. Dette er en del av den satsing skolen i Bergen fengsel gjør på praktisk/estetiske fag. Musikkterapeuten som har ansvaret for musikkundervisningen inne i fengselet, har også ansvar for musikktilbudet som blir gitt til tidligere innsatte. Dette tilbudet holder til i AKKS sine lokaler i Kulturhuset USF. Denne delen av musikktilbudet er basert på midler fra prosjektet, og vil bli avsluttet når prosjektet legges ned om ikke andre løsninger for videre drift dukker opp. Norsk Musikkråd finansierer i tillegg en ekstra musikkterapeutstilling, slik at det er to instruktører ved tilbudet som blir gitt til løslatte etter endt soning. Musikkterapeuten som har ansvaret for undervisningen inne i fengselet, har også et tilbud til innsatte som er under åpen soning. Denne øvingen foregår også på USF i AKKS sine lokaler.

¹ Aktive Kvinners Kultur Senter – en organisasjon som tilbyr opplæring på ulike instrumenter og bandspilling. I utgangspunktet rettet mot kvinner, men gir i dag også tilbud til menn. AKKS leier i tillegg ut øvingslokaler og bandutstyr.

”Musikk i fengsel og frihet” (MFF) er et tilbud om musikkundervisning som gis til innsatte ved 9 soningssteder i Norge. Det gis også tilbud om videre musikkundervisning med samme instruktør (musikkterapeut) etter endt soning. Målet er at musikken skal utvikles som egen fritidsinteresse der initiativ til øving og samspill tas på egenhånd. Prosjektet er delt inn i tre trinn:

Trinn 1: Musikktilbud mens de innsatte soner sin fengselsstraff.

Trinn 2: Musikktilbud etter endt soning.

Trinn 3: Musikk som fritidsinteresse, drevet på eget initiativ.

På trinn 1 startes opplæring og utprøving på et eller flere instrument. Det gis både individuell undervisning og gruppeundervisning. Prosjektet krever ingen forkunnskaper om musikk fra deltagerne, og det musikalske produkt skal kun være viktig i den grad deltagerne selv synes det er viktig. Deltagerne bestemmer selv hvilket instrument de vil spille.

Trinn 2 bygger videre på det den enkelte begynte med på trinn 1, både musikalsk og sosialt. Den største forskjellen er at deltagerne ikke lenger sitter i fengsel. Det inngås avtaler om regelmessige øvinger og den enkelte deltager skal øve seg på å komme til avtalt tid og å gi beskjed ved frafall. På denne måten skal en lære å vise ansvarsfølelse og oppleve følelse av tilhørighet. Perioden etter løslatelsen er et kritisk punkt der motiveringsarbeid er en viktig del av musikkterapeutens arbeid. Det er viktig at det er den samme terapeuten som arbeidet på trinn 1 som følger opp på trinn 2. Dette fordi det er lettere for den løslatte å møte opp til noe kjent.

En langsiktig målsetning for prosjektet er at deltagerne blir i stand til å organisere sin egen fritid, har et positivt nettverk rundt seg og lever et lovlydig liv. Deltagerne er da gått over i trinn 3, men også her er det mulighet for hjelp og støtte når det er nødvendig (Ruud Nilsen, 1996).

I planen skrevet i forkant av prosjektets oppstart er målsetningene for tiltaket beskrevet slik: Prosjektets hovedmål er ”å gjøre de innsatte bedre rustet til å mestre hverdagslivet/friheten ved løslatelse” (Ruud Nilsen, 1996, s. 2). Musikken skal bli en fritidsinteresse, og dermed bidra til å skape et positivt gruppefelleskap og et nettverk, slik at de innsatte ikke faller tilbake til sitt gamle liv med rus, vold og kriminalitet.

De musikalske delmålene er at de innsatte skal få oppleve tilfredsstillelsen ved å lære å spille et instrument, samt gleden ved å musisere med andre. De skal bli mer bevisst sine egne følelser og bruke musikk til å utforske, forandre og beherske disse. Dette er med på å videreutvikle deres muligheter for estetisk opplevelse og de får utvikle den kreative siden ved seg selv.

De utenommusikalske delmålene ved dette prosjektet er styrking av sosiale ferdigheter gjennom samhandling, ansvarsfølelse, samarbeidsevne og tålmodighet som man er avhengige av for å kunne spille sammen i grupper. På den måten oppøves også deres konsentrasjonsevne, koordineringsevne og motorikk. Dette skal hjelpe til utviklingen av et positivt og realistisk selvbilde slik at de innsatte kan lære å stole på seg selv og sine valg. Samspill gir også mulighet for utvikling av positive nettverk med meningsfulle aktiviteter ved deltagelse i samspillgrupper som også gir deltagerne et innblikk i hvordan det er å ha en fritidsinteresse (Ruud Nilsen, 1996).

1.4. Tekstens oppbygging.

Kapittel 2 er en presentasjon av metoden jeg har tatt utgangspunkt i for å gjennomføre evalueringen av prosjektet "Musikk i fengsel og frihet". I tillegg beskriver jeg her kort hva jeg konkret har gjort og hvem som har deltatt. 3. kapittel er en introduksjon av ulike sosiologisk teori som er relevant i forbindelse med en diskusjon av prosjektet og dets deltagere. Jeg går her igjennom hvordan ulike teoretikere forstår utviklingen av menneskets selv, et utgangspunkt for hvordan personer betrakter seg selv og som påvirker dets handlinger. Videre går jeg igjennom hvordan kriminalitetserfaring og fengsling virker inn på selv- og identitetsfølelse og hvordan musikk kan ha noe å si for muligheten til å vende tilbake til et liv uten kriminalitet. Kapittel 4 er en introduksjon til fengselsinstitusjonen og en kort diskusjon av rehabilitering som begrunnelse for fengsel som straffemetode. Jeg gir her en beskrivelse av Bergen fengsel og sier kort litt om Bredtveit fengsel.

Kapitlene 2, 3 og 4 er det teoretiske og faktiske grunnlag for mine observasjoner. Med utgangspunkt i dette gir jeg i kapittel 5 en skildring av hvordan MFF er tilrettelagt på trinn 1 i Bergen fengsel og ved Bredtveit fengsel. Jeg viser i denne anledning noen av mine observasjoner og setter disse opp mot den tidligere presenterte teori. Lignende er kapittel 6 en

presentasjon av trinn 2 med noen observasjoner herifra og en beskrivelse av noen de vansker deltagerne møter når de slipper ut av fengsel. Også i dette kapitlet forsøker jeg å se beskrivelsene i sammenheng med tekstens teoretiske ramme. Både kapittel 5 og kapittel 6 er konsentrert rundt prosjektets deltagere.

I 7. kapittel flytter jeg fokus over mot selve prosjektet. Hvordan det er administrert og de organisatoriske utfordringene en støter på når en forsøker å tilrettelegge et godt rehabiliteringstiltak for fengselsstraffede. Jeg trekker her inn de observasjoner jeg har gjort både på ulike øvinger og på møter med styrings - og referansegrupper, og forsøker å se de ulike elementene i sammenheng med teori. Til slutt forsøker jeg å sammenfatte de foregående kapitler i kapittel 8. Her legger jeg hovedvekt på prosjektets målsetninger og forsøker å trekke tråder fra metode og teori, via observasjoner og problemstillinger, og samler dette i en avklarende og oppsummerende beskrivelse av prosjektet ”Musikk i fengsel og frihet”.

2.0. METODE

I den treårige skissen for prosjektet ”Musikk i fengsel og frihet” er det notert at det i løpet av prosjektets siste år skal gjennomføres en ekstern evaluering. Dette er bestemt fordi det er et ønske at prosjektet skal generere et varig musikktilbud med fast finansiering, og fordi en evaluering kan fungere som en kvalitetssikring av prosjektet. I denne forbindelse ble det avklart at jeg skulle følge deltagerne og musikkterapeuter ved prosjektet knyttet til Bergen Fengsel over en lengre periode. Som sammenligningsgrunnlag skulle jeg og delta ved noen anledninger på øvingene knyttet til prosjektet ved Bredtveit fengsel i Oslo. I tillegg skulle jeg delta på styringsmøter som arrangeres i Bergen i denne perioden og delta på noen møter i Oslo. Dette er utgangspunktet for at jeg fra april 2003 til desember samme år har fulgt prosjektet i Bergen ukentlig både ute på trinn 2, og inne og ute på trinn 1. Jeg har tilbrakt noen ekstra dager inne i Bergen fengsel for å få nærmere innsyn i hvordan et fengsel er strukturert, og jeg har reist til Oslo for å være med på øvinger både inne ved Bredtveit og ute på trinn 2. Jeg har vært tilstede på flere møter med styringsgruppen i Bergen og i Oslo, og jeg har vært med på noen oppvisninger deltagerne har gitt utenom de faste øvingstidene.

Jeg har funnet det mest hensiktsmessig å benytte deltagende observasjon som forskningsmetode for å gjennomføre dette studiet. Dette er en kvalitativ metode som egner seg spesielt godt om en er interessert i å komme i direkte og nært forhold til dem eller det som undersøkes. En deltagende observatør får kunnskap om det sosiale systemet som studeres ved å være til stede og se og høre. Gjennom observasjoner av, og deltagelse i, samhandling informantene imellom, skapes en mulighet for forståelse av personene i feltet ut fra deres egne premisser (Solberg1996). På denne måten har jeg forsøkt å få kunnskaper om sosiale forhold knyttet til prosjektet ”Musikk i fengsel og frihet”. Jeg har involvert meg og forsøkt å delta aktivt i de ulike gruppene, enten ved å spille et instrument, sitte ved siden av og peke på noter eller bare være tilstede. Uavhengig av om jeg har sett på de som spilte eller om jeg spilte selv, har jeg hele tiden forsøkt å være en del av gruppen og på den måten prøvd å forstå de sosiale prosesser som finner sted blant dem som har tilknytning til prosjektet.

I denne teksten vil prosjektets deltagere ha oppdiktete navn. Etter samtaler med musikkterapeutene har vi blitt enige om at slik anonymisering ikke er nødvendig for deres vedkommende. Derfor vil det etter hvert som det er aktuelt for fremstillingen av prosjektet bli gitt nærmere presentasjoner av dem.

2.1. Evaluering

En viktig bidragsyter innen feltet evalueringsforskning er Michael Qinn Patton. Han har gitt denne definisjonen av hva evaluering er:

”Å bruke evaluering vil seie at ein systematisk samlar inn informasjon om aktivitetene til, kjenneteikna ved og resultata av tiltak, personell og produkt for at særskilt utpeika personar skal kunne minske uvissa, forbetre effektiviteten og treffe vedtak om kva desse tiltaka, dette personellet eller desse produkta skal gjera eller verke in på. Denne definisjonen legg vekt på

1. den systematiske innsamlinga av informasjon om
2. fleire ulike emne
3. med sikte på at særskilt utpeika personar
4. skal nytte informasjonen til ulike føremål”.

(Patton i Almås 1990: 12)

Dette er en svært generell definisjon som kort sagt påpeker at evaluering er måter å arbeide på for å nå en målsetting. De tre viktigste modellene for evalueringsforskning er målmodellen, eksperimentelle modeller og prosessmodeller. Det som kjennetegner målmodellen er at det finnes en teoretisk definert målsetting for det som skjer innen et prosjekt og at det etter en tids drift kommer evalueringsforskere inn i bildet for å finne ut i hvilken grad man har nådd målet som på et tidligere tidspunkt ble satt. Forskerne måler samsvaret mellom ideal og realitet og kommer så med forslag om eventuelle endringer slik at prosjektet skal kunne justere kursen nærmere i retning målet. I de eksperimentelle modeller følger evalueringsforskerne prosjektet over en viss tidsperiode. De har fokus mot et bestemt problem som oppfattes som lite ønskelig. De prøver så ut ulike endringer for å undersøke deres effekt på det aktuelle problem. Man har en eksperimentgruppe og en kontrollgruppe. Den sistnevnte blir ikke utsatt for noen endringer, og slik kan det dokumenteres om den aktuelle endring har positiv effekt eller ikke på problemet (Almås 1990).

Ingen av disse to evalueringsmodellene var aktuelle for meg i anledning evaluering av prosjektet ”Musikk i fengsel og frihet”. Jeg konsentrerte meg dermed om den siste typen, prosessmodeller. Her er idéen at man legger vekt på å forstå sosiale prosesser. Både deltagere og ansvarlige ved prosjektet er mennesker med sosiale relasjoner til hverandre. Dette medfører at det finnes ulike former for sosiale prosesser innad i prosjektet som jeg anser som

svært interessante. I interaksjonen mellom menneskene som tar del i prosjektet foregår det overføring og produksjon av holdninger, kunnskaper og ferdigheter. Dette vil jeg konsentrere meg om i evalueringen av MFF. For å kunne undersøke dette nærmere måtte jeg bli med inn i prosjektets virkelighet for på den måten å få ett innblikk i de involvertes subjektive opplevelse av det som foregår. Jeg anså det som umulig å forstå disse sosiale prosesser uten også å forstå de involvertes opplevelse av dem. Med utgangspunkt i dette var det naturlig å velge deltagende observasjon som forskningsmetode når jeg skulle begynne på den oppgaven jeg var blitt gitt.

2.2. Å analysere sosialt samspill

Den sosiologiske teori som underbygger metodevalget deltagende observasjon, er symbolsk interaksjonisme. Symbolsk interaksjonisme tar utgangspunkt i at sosial adferd skapes av handlende individer som tilpasser sine handlinger til hverandre gjennom en tolkningsprosess (Blumer 1962). De mest sentrale elementene i denne kunnskapsteorien er for det første at ansikt-til-ansikt samhandling er den mest uinnskrenkede måte å få innsikt i andre menneskers kultur og samfunn, og for det andre at en må kunne delta for å kunne "take the role of the other".

Den symbolske interaksjonisme beskriver hvordan vi får ideer om hvilken adferd som er forventet av oss i ulike situasjoner gjennom de signaler vi oppfatter fra andre personer og situasjoner. Vi danner oss slik en mening om hvilke verdier, normer og holdninger som gjelder i ulike sosiale situasjoner. På bakgrunn av dette velger vi å handle på bestemte måter for å uttrykke den mening vi ønsker (Goffman 1967b).

I 1959 ga Erving Goffman ut boken "Vårt rollespill til daglig". Idéene som her ble presentert åpnet helt nye muligheter for analyse av samspill mellom mennesker i møte med hverandre. Han sammenligner de plikter og rettigheter som definerer aktørenes statuser med den teksten en skuespiller på et teater får utlevert. I følge Goffman spiller alle mennesker roller som uttrykker det vi ønsker at andre skal oppfatte oss som. Slik ser han sosial samhandling i et "dramaturgisk" perspektiv der aktørene skaper bestemte inntrykk som de spiller for et publikum i det ene øyeblikket, mens de selv er tilskuere til andres skuespill i det neste (Goffman 1967b). Slik gir møter mellom mennesker oss mulighet for selvpresentasjon gjennom rollespill.

Ut fra symbolsk interaksjonisme kreves det at den som studerer et fenomen, oppfatter tolkningsprosessen folk konstruerer sine handlinger etter. For å få det til må man gå deltagende inn i rollen til den handlende enhet hvis adferd studeres. Tolkningsprosessen må sees fra den handlende enhets vinkel (Blumer 1962). Selve poenget med deltagende observasjon er å komme bak den offisielle fasaden, og få tilgang til samhandlingsfelt som er valide for den aktuelle problemstillingen. Ved å benytte Goffmans begrepsapparat kan en si at forskeren forsøker å få tilgang ”back stage” i informantens hverdag for slik å få adgang til å studere prosesser som er skjult for den flyktige tilskuer (Wadel 1991).

2.3. Deltagende observasjon som forskningsmetode

“Sometimes I wondered whether just hanging on the street corner was an active enough process to be dignified by the term research. Perhaps I should be asking these men questions. However, one has to learn when to question as well as what questions to ask..... As I sat and listened, I learned the answers to questions that I would not even have had the sense to ask if I had been getting my information solely on an interviewing basis”.

William F. Whyte

”Street Corner Society: the social structure of an Italian slum
(1943/1955: 303)

”I både dagligliv og fagligliv er deltagelse, iakttagelse og utspørring de sentrale metoder hvorved en skaffer seg kunnskap” (Wadel 1991:28). En feltarbeider som driver deltagende observasjon forsøker å studere samhandling direkte og er ute etter å forstå innholdet i denne samhandlingen. Hun studerer et samspillende utvalg aktører og har som mål å rekonstruere og utvide den kunnskap hun allerede har om emnet, for så å beskrive dette i en tekst (May 2001). Over tid fremstår det et mønster i samhandlingen, i de materielle forholdene folk lever under, og i de virkelighetsoppfatningene de har. Dette gir grunnlag for å stille opp hypoteser, som så lar seg prøve i nye konfrontasjoner med virkeligheten (Solberg 1996). Feltarbeideren kan ikke vite på forhånd hva som vil hende under observasjonsperioden og det er derfor vanskelig å planlegge i detalj hva en skal gjøre hver dag, uke eller måned. Denne type arbeid krever fleksibilitet og stadig endring av planer og opplegg. Det gjelder både de metoder en tar i bruk og de datatyper en klarer å samle inn. Også de teorier og hypoteser en har tatt med seg ut i

felten vil ofte bli justert eller endret flere ganger under veis. Arbeidet kan derfor fortone seg noe kaotisk og rotete både for feltarbeideren selv og for andre, men det er et *kreativt* rot. Det kreative i feltarbeidet ligger i at en ikke bare betrakter det som metodisk praksis, men også som en ”teoretisk” praksis. Det vil si at feltarbeidet innebærer mer enn datainnsamling – det innebærer i like høy grad datautvikling. Og denne datautviklingen skjer ofte parallelt med at feltarbeideren utvikler nye begreper, hypoteser og teorier. Det etableres slik data gjennom hele forskningsprosessen (Brox 1995).

Mening skapes i samhandling, og den deltagende observatør er dermed med på å skape ny mening. Hun er ikke bare observatør, men også konstruktør av mening. Feltarbeideren er slik med på å påvirke og utforme den virkeligheten hun senere skriver om. Utkommet av deltagende observasjon er på den måten beskrivelse av en virkelighet som er produsert av deltagere og feltarbeidere i fellesskap. Feltarbeideren må forholde seg til den erkjennelse at hun selv er med på å skape den virkeligheten hun observerer og skriver om. Dette kan virke som et problem, men metoden kan forsvares som en forskningsmetode ved hjelp av to krav som stilles til feltarbeideren. For det første må hun være ærlig mot observasjonene. Hun må oppsøke konkrete hendelser og notere seg hva som faktisk skjer. For det andre må de impliserte personene kunne kjenne seg igjen i den teksten som til slutt kommer ut av analysen. Gjenkjennelse dreier seg i stor grad om den måten beskrivelsene blir formulert på, hvordan observasjonene begrepsfestes. Observasjoner som skal gjøres om til data, må begrepsfestes (Wadel 1988, i Aase 1997 a). Hvis forskeren kaller en handling for en provokasjon, så må den også oppfattes slik av de hun skriver om. Dette blir kalt adekvans – kravet (Schutz 1973, i Aase 1997 a), og det kan stilles til all samfunnsforskning. Hvis disse to kravene er oppfylt – ærlighet ovenfor observasjonene og adekvans i begrepsfesting – er deltagende observasjon en velegnet metode for å komme andre mennesker nært inn på livet.

2.3.1. Status og roller

Deltagende observasjon krever altså at man som feltarbeider skaffer seg den informasjon man er ute etter gjennom å observere mens man selv deltar i forskjellige aktiviteter. I den grad det er mulig undersøker en samspill mellom mennesker og grupper av mennesker. I og med at et og samme individ kan ha mange forskjellige sosiale roller, med tilhørende varierte statuser, blir det sentralt å kunne skille ut hvilke roller som benyttes til enhver tid. Feltarbeideren må også finne ut hvilke roller og statuser folk gir henne i ulike samhandlingssituasjoner.

Den klassiske definisjonen av status er en sosial posisjon det er knyttet et sett av rettigheter og plikter til (Linton 1936 i Aase 1997 a). I tillegg til formaliserte rettigheter og plikter er de fleste statuser også forbundet med en rekke uformelle regler. Slike uformelle regler betegner Aase (1997a) som *rolleforventninger*. En rolle dreier seg om den faktiske adferden en person velger å utføre med utgangspunkt i sin status. Rollen er selve realiseringen av status. Det er ikke slik at en status medfører en bestemt type adferd i en gitt situasjon, men snarere slik at statusen setter grenser for et *handlingsrom*. Man kan si det slik at en status tillater en rekke rolleutforminger, men ikke en hvilken som helst rolleutforming. Det akseptable handlingsrommet knyttet til en bestemt status er kulturelt definert i form av rolleforventninger. Når vi kjenner statusene til en person, stiller vi automatisk en del rolleforventninger ut fra våre kulturelle forutsetninger til den adferden hun sannsynligvis vil agere. Generelt kan en si at statuser med tilhørende rolleforventninger er en betingelse for all sosial samhandling. De gjør det mulig å forutsi reaksjoner på egne handlingsspill og tolke andres handlinger.

Deltagende observasjon innebærer at forskeren går inn i roller og statuser som er relevant i det sosiale systemet som skal studeres. I tillegg må forskeren og de som studeres ha noenlunde samstemte forventninger knyttet til statusene. Uten et minimum av felles rolleforventninger vil partene ikke kunne forutsi hverandres reaksjoner, og kommunikasjonen mellom dem vil bryte sammen. Deltagende observasjon handler om å ta eller bli gitt statuser, identifisere rolleforventninger knyttet til statusene, og handle i forhold til rolleforventningene. Hvis man handler i overensstemmelse med rolleforventningene, blir statusen bekreftet. Men hvis forskere derimot opptrer i strid med rolleforventningene, sår det tvil om den statusen hun er plassert i passer. Fordi ulike roller gir innpass til ulike typer observasjon bør en i løpet av et feltarbeid prøve å skaffe seg et så stort rollerepertoar som mulig.

Musikkterapeuten jeg har fulgt hadde tidligere hatt med seg musikkterapistudenter inn i fengselet som var i praksis. Dette gjorde at det allerede var etablert en rolle som jeg kunne tre inn i. ”Musikkstudenten”, eller i mitt tilfelle ”Studenten”. Jeg ble høflig spurt hva jeg studerte og hva jeg hadde tenkt å gjøre mens jeg var på besøk hos dem. Jeg forsøkte så godt jeg kunne å forklare hva sosiologi er, noe jeg opplevde som vanskelig. Det så ut til at jo mer jeg forsøkte å forklare, desto skumlere ble jeg. Jeg skapte avstand mellom meg og dem ved å snakke om vanskelige ting. I artikkelen ”Erfaringer fra et feltarbeid” beskriver Anne Solberg en lignende

opplevelse: ”Jeg visste at sosiologi var ukjent for mange, og ville fortelle om det på en måte som fikk alle til å forstå hva det var. Jeg fortalte at jeg skulle gjøre en undersøkelse på stedet og derfor ville være til stede for å bli kjent. Etter denne presentasjonsrunden var det fremdeles stor usikkerhet om hvem jeg var” (Solberg 1996: 133). Etter hvert gav jeg opp å protestere når de refererte til meg som ”musikkstudenten”. Musikkstudent er en rolle som for deltagerne tydeligvis innebar at jeg var opptatt av hvor flinke de var å spille. For mitt vedkommende var ikke deres gode eller dårlige kunnskaper om musikk og hvor flinke de var til å spille et instrument så veldig viktig, men ved hjelp av min bakgrunn fra diverse musikkaktiviteter kunne jeg likevel gi uttrykk, kritikk og positive tilbakemeldinger, for hva jeg syntes om det de gjorde. I tillegg kunne jeg i noen sammenhenger brukes som ekstra bandmedlem om de manglet personer til å fylle ut gruppen. På denne måten tilpasset jeg meg rollen ”musikkstudent” i stedet for å bruke tid på å protestere mot denne.

Noen av deltagerne var engstelige for at jeg skulle beskrive dem personlig i teksten min. De gangene jeg skrev notater var dette spesielt tydelig. Dette kom blant annet til uttrykk gjennom at de unnskyldte seg for hva de hadde på seg, evt. åpenbart hadde pyntet seg til jeg skulle komme, unnskyldte seg om de spilte eller sang feil og at jeg ofte fikk spørsmålet ”*E det meg du skriver om no?*” og beskjeden ”*Du må ikkje skrive det!*”. De var redd for at jeg skulle fremstille dem i et dårlig lys og at de skulle kunne bli gjenkjent. Dette medførte at jeg brukte mye tid på å forsikre dem om at jeg ikke skulle utlevere dem. Dette var ikke så lett å formidle, men etter en stund forstod jeg at hvis jeg sa ”*Det er ikke deg personlig jeg beskriver, men hva dere gjør sammen når dere spiller*” så hjalp ikke det. Men hvis jeg sa ”*Det er ikke deg personlig jeg skriver om, men hva dere gjør alle sammen når dere spiller med Lasse, og hva Lasse gjør når han spiller med dere*” da var det greit. Det virket som det var greit så lenge jeg også var opptatt av hva musikkterapeuten gjorde, ikke bare av deltagerne. På denne måten fikk jeg dem til å forstå at jeg var opptatt av dem som gruppe, en gruppe musikkterapeuten jobbet med, og dermed ble bekymringene borte.

Det skal vel heller ikke legges skjul på at å være jente, uten uniform, i et fengsel med nesten bare menn, var en fordel. Denne rollen må jeg innrømme at jeg også benyttet meg av. Mange flere smil enn vanlig, litt mer hjelpeløs enn vanlig og all den sjarm jeg kunne oppdrive ble benyttet for å få nærmere kontakt. Dette gjorde at jeg hele tiden hadde øyekontakt med noen og hele tiden hadde noen som pratet med meg når det var mulig. Alle passet på at jeg alltid

hadde kaffe i koppen min og heletiden fikk spørsmål fra *dem* om det gikk bra med *meg*. Dette lettet mulighetene til kontakt betraktelig.

Den rollen som i følge Wadel (1991) synes å gi best adgang i de aller fleste feltarbeid er lærlingerollen. Dette er en rolle vi finner i alle kulturer, og i den grad det er akseptert at en ikke har innsikt i den kultur en vil studere, er lærlingerollen den letteste å få adgang igjennom. Lærlingerollen er en rolle som lett kan kombineres med andre roller, og en kan være lærling på ulike sosiale arenaer. Det mest grunnleggende ved lærlingerollen er at i stedet for å studere folk, lærer man fra folk. I følge Wadel (1991) er det en utbredt, om ikke universell, menneskelig rolle å være interessert i å redegjøre for sin egen levemåte når en blir konfrontert med en som ikke kjenner særlig til denne, men som viser interesse for å få vite mer. Feltarbeideren som viser slik interesse, vil svært ofte bli vist stor imøtekommenhet. Det er i tillegg en rolle det er lett å kombinere med andre roller, men for at den skal kunne benyttes er det vesentlig at ens informanter aksepterer at det er legitimt å være ukjent (Wadel 1991).

Det at jeg verken var kriminell, narkoman, ansatt eller lærer gjorde at det var naturlig at jeg ikke kunne noen ting om deltagerne og deres liv. Jeg gjorde muligens meg selv litt mer uvitende enn det som var, men på den måten, gjerne kombinert med noen av de andre rollene mine, var det lett å bli fortalt om ulike ting. I kombinasjon med ærlig og synlig vist medfølelse er dette den rolle jeg har benyttet meg av mest. Å spørre høflig om ”hvordan” og ”hvorfor” var en fin og enkel måte å komme i kontakt med deltagerne på. Når jeg kunne kombinere dette med ”ikke-så-veldig-flink-på-gitar/bass/ piano/slagverk-rollen”, ”uskyldig-jente-rollen”, ”verken kriminell-eller-narkoman-rollen” eller ”student-rollen”, fungerte det veldig bra.

Jeg valgte også bort noen roller som jeg følte kunne være med på å ødelegge den velviljen jeg ble vist. Dette gjaldt spesielt sanger – rollen. Min musikkbakgrunn innbefatter musikklinje på gymnaset, korsang, korpsspilling, bandspilling, kor- og korps- dirigering og notekunnskap. Dette valgte jeg som sagt å benytte ved de anledninger jeg følte det kunne bli nyttig. Men den del av musikken som jeg tidligere har konsentrert meg om er sang. Allerede fra starten av følte jeg at dette var noe jeg ikke ville bruke i denne sammenheng. Etersom jeg har gjort mye av dette, og sannsynligvis kan en del om det, følte det ikke riktig å komme i en slik sammenheng å være ”god”. Jeg var redd for at jeg ved å komme med en slik kunnskap ville skyve dem fra meg i stedet for å knytte dem nærmere til meg, som var målet. Det betyr at det

var ved hjelp av en kombinasjon av bevisst, og muligens noe ubevisst, bruk av ulike roller at jeg fikk denne nære og fine kontakten med deltagerne.

Deltagende observasjon handler altså ikke bare om å være tilstede i felten over en viss tid. Poenget er å gå inn i ulike rolle- og status-sett som åpner for samhandling med informantene. Målet med metoden er å komme bak fasaden og observere livet slik det arter seg for informantene. Slik adgang får forskeren først når det er etablert et tillitsforhold, og det kan bare oppstå når samhandlingspartene i noen grad kan forutsi hverandres handlinger. Forutsigbar adferd, og dermed tillit, skapes ved at rolleforventninger knyttes til de statuser som inngår i settet. Vissheten om at man blir tilskrevet en status i felten, og at det er knyttet et visst sett av adferdsforventninger til den statusen, gjør det lettere å manøvrere seg over fra en posisjon til en annen (Aase 1997a). Denne vissheten er god å ha, for når feltarbeideren står midt oppe i begivenhetene og prøver å håndtere en mengde relasjoner og å tolke det som skjer rundt henne, er det ikke alltid så lett å få oversikten. Men i følge Wadel (1991) hjelper det da ”å være sosiolog på seg selv”.

2.3.2. Å være sosiolog på seg selv

Forskerens syn på ulike hendelser vil farges av dem hun studerer, og dette kan komme til å påvirke observasjonsdataene. Det at man farges og påvirkes av dem en samhandler med, og at alle individer har sine egne erfaringer som preger deres tolkning av hendelser, er noe man må ta med i betraktningen når en går inn som deltagende observatør. Det betyr at forskerens subjektive oppfatning preger observasjonene. Dette er viktig å poengtere av hensyn til leseren. ”Hva en ser kommer an på øynene som ser” sier Wadel (1990). Dette bør leseren være observant på når hun leser teksten.

Feltarbeid som deltagende observasjon krever derfor at en er i stand til å være ”sosiolog på seg selv”. Å være det, innebærer at en under feltarbeidet stadig analyserer sin egen adferd og sine kulturelle verdier. Wadel (1991) hevder at ”å være sosiolog på seg selv” innebærer i det minste tre ting:

1. At en er bevisst sitt eget rollerepertoar, og hvilken rolle en til enhver tid selv tar eller blir gitt av sine informanter. Dette fordrer også at en er bevisst sine informanters rollerepertoar.

2. At en er i stand til å utnytte seg selv som informant. I ethvert feltarbeid vil forskeren ta/bli gitt noen lokale roller. Disse lokale rollene kan forskeren utnytte på en slik måte at han blir sin egen informant.
3. At en er oppmerksom på at ens egne kulturelle kategorier, og ikke ens informanternes kategorier, ofte dirigerer hva en observerer. Dette gjelder i større grad i studier av egne samfunn enn ved studier av fremmede kulturer.

Men deltagende observasjon er en todelt prosess. Som vi nå har sett må forskeren først tilegne seg informantenes forståelse av det tema som studeres. Dette er selve tolkningen. Derneft må den tolkede virkeligheten oversettes til forskningens formelle språk. Hendelser og ytringer som observeres, må begrepsfestes for å bli data. Oversettelse til et formelt språk er nødvendig for at en analyse skal kunne sammenlignes med andre analyser utført av andre forskere.

2.3.3. Å skrive ut observasjonene

Siden data er en begrepsfestet observasjon, følger det at data ikke blir samlet inn, men blir produsert av forskeren. Wadel (1991:77) minner oss om viktigheten av dette ved å slå fast at *data = observasjon + begrep*. Et annet sted ber Wadel forskere vise forsiktighet ved anvendelse av egne kulturelle kategorier når vi skal analysere en hendelse, siden det ikke er gitt at informantene bruker de samme kategoriene som forskeren (Wadel 1991:82).

Ved å lokalisere observasjoner i kategorier skaper vi orden i verden. Vi tillegger fenomenene rundt oss mening og slik blir de forutsigbare. Man plasserer observasjonene i en kategori. Til hvert begrep man besitter, hører et tilsvarende sett av kategorier. Når en har kategorisert en observasjon, har man også noen forventninger til denne om bestemte egenskaper basert på tidligere erfaringer.

Kategoriene er meningsfulle for oss, og når vi lokaliserer observasjoner i kategorier, gir vi samtidig mening til verden. Vi kan imidlertid ikke gå ut ifra at det finnes en forutbestemt matrise av kategorier som alle besitter. Særlig ved studier i andre kulturer gjelder Wadels advarsel mot å benytte våre egne kategorier når vi skal beskrive de andres livsverden. Heller ikke i vår egen kultur kan vi gå ut ifra at alle besitter de samme kategoriene (Aase 1997b). Videre kan vi ikke ta for gitt at en og samme kategori blir oppfattet likt av alle som besitter den. Hvordan kategorier blir gitt et innhold, varierer fra gruppe til gruppe og fra person til person. Når flere kategorier blir satt sammen i et system, får vi en beskrivelse, en forklaring,

eller en teori. Kategoriene kan relateres til hverandre på forskjellig vis, slik at ulike beskrivelser fremstår (Aase 1997b).

I praksis viser det seg ofte at tolkning av hendelser og informantutsagn i forskningen foregår på en tilfeldig måte. Mye blir overlatt til intuisjon og innlevelse, uten at forskeren kan gjøre eksplisitt rede for de håndgrepene hun har utført i løpet av fortolkningen. Fortolkninger som er kommet frem gjennom intuisjon er ikke lett å etterprøve. Hvis tolkning skal kunne aksepteres som vitenskap, må den derfor utføres på en systematisk måte. Den første oppgaven til forskeren er riktignok å forstå informantenes livsverden. Men når det er oppnådd i rimelig grad, må hun uttrykke den nyervervede forståelsen i et språk som kan leses og fattes av andre. Analysen må uttrykkes i et formalspråk der betydningen av begrepene er klart definert (Aase 1997b).

Jeg benytter altså deltagende observasjon for å kunne foreta en evaluering av prosjektet ”Musikk i fengsel og frihet”. Under observasjonsperioden har jeg notert det som har skjedd rundt meg i en ”logg”. Her har jeg beskrevet omgivelsene mine, hva som har skjedd og andre ting som jeg har kommet på i perioden observasjonene foregikk. For å kunne gjennomføre en analyse av forskningsdataene som her er notert er det nødvendig å ta utgangspunkt i annen relevant teori og forskning. Gjennom litteratur kan mine funn underbygges eller motstrides, og jeg vil derfor benytte neste kapittel til en gjennomgang av en del teori jeg finner interessant i forbindelse med denne analysen.

3.0. SOSIALISERING, KRIMINALITET OG IDENTITET

Enkeltindivider utvikler selv og identitet i samhandling med andre og påvirkes av ulike sosialiseringprosesser gjennom hele livet. Sosial bakgrunn, stemplingsprosesser, kriminalitetserfaring og fengsling påvirker menneskers selvforståelse og identitetsfølelse. MFF forsøker gjennom musikk og sosial samhandling å gi deltagerne mulighet til å betrakte seg selv – og å leve – som ”normale samfunnsmedlemmer” etter endt soningstid. Dette etterstrebes ved å forsøke å styrke deltagerens selvfølelse, gi dem sosial mestringsopplevelse og hjelpe dem med å konkretisere og utvikle en egen ikke-kriminell identitet. Sakte men sikkert følger prosjektet deltagerne mot et rus og kriminalitetsfritt liv. En resosialiseringssom baserer seg på oppfølging via små steg mot det nevnte mål. Jeg vil her forsøke å beskrive ulike sosiologiske perspektiv på denne utviklingen og videre se nærmere på kriminalitet og hvordan det å leve som ”kriminell” kan påvirke identitet og selvfølelse. Til slutt vil jeg presentere musikkterapien og forsøke å beskrive denne fagretningens syn på hvordan musikk kan styrke menneskers følelse av livsmestring og identitet.

3.1. Sosialisering og identitetsutvikling

Identitet er et begrep som beskriver menneskers opplevelse av seg selv og andre som ”de samme” over tid og i ulike sosiale sammenhenger. Det innebærer at det er en viss konsistens eller sammenheng i individers eller grupperes adferd, meninger og ønsker. Innen sosiologien har identitet vesentlig blitt forstått som et eksistensialistisk og konstruktivistisk begrep knyttet til sosialiseringen og dialektikken mellom individ og samfunn. En av inspirasjonskildene til utvikling av et sosiologisk identitetsbegrep var G. H. Mead som la vekt på hvordan individer erfarer seg selv fra standpunktet til den sosiale gruppen som helhet. Senere har bl. a. Erving Goffman, Peter L. Berger og Thomas Luckman og Anthony Giddens kommet med innflytelsesrike sosiologiske definisjoner av identitet (Korsnes osv. 1997).

3.1.1. Utvikling av selv og personlighet

Georg Herbert Mead (1863 – 1931) tar i sin forskning opp spørsmål som omhandler forholdet mellom individ og samfunn og hvordan mennesker utvikles til sosiale vesen. Han hevder at det er gjennom samhandling med andre at selvet utvikles, at bevisstheten oppstår gjennom interaksjon med andre. I hans beskrivelser og analyser viser han hvordan selvet dannes ved at barnet overtar omgivelsenes adferds- og væremåter og slik er en sosial frembringelse (Mead, 1934).

Barnets nærmeste, som oftest foreldre, er de viktigste menneskene i et lite barns omgivelser. Mead betegner barnets nærmeste som ”de signifikante andre”. I familien utvikler barnet sine medfødte sosiale tilbøyeligheter og begynner gradvis å kunne se seg selv med ”de signifikante andres” øyne. Etter hvert kan barnet også ta inn perspektivene til andre stabile samhandlingspartnere og kan forholde seg til mange ”signifikante andre” på en slik måte at det begynner å oppfatte universelle mønstre. Slike universelle mønstre er det Mead definerer som ”den generaliserte andre” – eller samfunnet. Holdningen til ”den generaliserte andre”, er holdningen til samfunnet som helhet. ”Den generaliserte andre” er en sammensatt representasjon av andre og fungerer som en internalisert sosial samvittighet. Det er i form av ”den generaliserte andre” at sosiale prosesser øver innflytelse på individene som deltar i dem. Slik blir samfunnet en bestemmende faktor i individets tankegang og adferd (Mead 1974).

For å forklare hvordan han ser for seg at individer erfarer seg selv fra standpunktet til den sosiale gruppe som helhet, ”den generaliserte andre”, deler Mead selvet inn i forskjellige komponenter, ”I”, ”me” og ”mind”. ”I” er den spontane, frie og handlende delen av selvet, et uttrykk for barnets egen impulsive oppfatning. ”Me” er den sosiale delen som representerer de andres perspektiver på barnets handlingsmønstre, og ”mind” betegner bevisstheten. Ved å skape en dialog i bevisstheten mellom ”I” og ”me” lærer barnet å reflektere over de ulike perspektivene og handler ut i fra dette (Mead 1974).

Tilegnelsen av det brede spekter av virksomheter som finnes i enhver gitt sosial helhet er den viktigste forutsetningen for den mest fullstendige utvikling av individets selv. Bare i den grad individet overtar den organiserte sosiale gruppens holdninger til samarbeid og sosial aktivitet som gruppen deltar i, vil det utvikle et fullstendig selv eller beholde den typen fullstendig selv som det har utviklet. På den andre side er det organiserte menneskesamfunnets kompliserte,

samspillende prosesser, virksomheter og institusjoner bare mulig i den grad hvert individ som tilhører samfunnet kan ta opp i seg de generelle holdningene som alle andre har til disse. En må kunne tilpasse sin egen adferd til dem (Mead, i Østberg 1990).

Denne tankerekken har mye til felles med det teoretiske grunnlag Yngve Hammerlin og Ragnar Kristoffersen viser til i et studie av 25 innsatte under og etter soning ved Hassel kretsfengsel i tidsrommet 1993 til og med 1996. De forsøkte i dette studiet å anvende et prosessperspektiv på forholdet mellom de innsattes sosiale bakgrunn, livs- og soningserfaringer, livsmestringskompetanse og eventuell ny kriminalitet (Hammerlin og Kristoffersen 1998). Denne teori kalles virksomhetsteori og uttrykker et menneskesyn der personen betraktes som et historisk produkt. Det betyr at mennesket forstås både ut fra sin artshistorie, sin sosialhistorie og sin individualhistorie. Man fødes inn i og lever innenfor bestemte kulturelle og historiske rammer, og man formes under disse betingelsene. Det vekselvirkende forhold mennesket har til omverdenen og alt levende liv skaper dets historie og livsbetingelser.

En representant for virksomhetsteorien er professor i sosiologi Regi Th. Enerstvedt (1982, i Hammerlin og Kristoffersen 1998). Han ser individets personlighetsutvikling som et produkt av både menneskets artsutvikling og individets konkrete livshistorie. Han hevder i likhet med Mead at alle typer av virksomheter som individet deltar i, er med på å forme personen sosialt, psykisk og fysisk. Mennesket forstås som helheten av det biologiske, det psykologiske og det sosiale og disse nivåene står i et indre og gjensidig forhold til hverandre. Menneskets vekselvirkende forbindelse til den materielle omverden, til andre mennesker, til annet liv og til seg selv, er virksomhet. Omverden formidles eller overføres ikke mekanisk til mennesket, men tilegnes aktivt av individet gjennom dets forhold til omverdenen.

Individet blir en personlighet i og gjennom virksomheten i et bestemt samfunn, slik er personligheten et historisk produkt, idet mennesket fødes inn i objektivt gitte betingelser som er skapt gjennom tidligere generasjoners aktivitet (naturhistorien) og virksomhet (sosialhistorien). Men den enkelte er ikke bare et produkt av de gitte livs- og samfunnsbetingelsene eller et objekt for andres væremåter, virksomheter og arbeid. Den enkelte styres ikke bare av miljøet og ytre betingelser, men er også et handlende subjekt, en virksom personlighet, som former andre og seg selv gjennom felles virksomhet (Hammerlin og Kristoffersen 1998).

I likhet med Mead påpeker altså virksomhetsteorien at den enkelte ikke er født som ferdig utviklet personlighet, men at en formes og former seg selv som personlighet. Personer kan dermed bare forklares ut fra menneskenes felles virksomhet, samarbeid og kollektive bestrebelse, og de motsetninger som former seg i de mellommenneskelige forhold, i det samfunnsmessige livet og i forholdet til natur, og gjenstander.

3.1.2. Sosial identitet og selvidentitet i det senmoderne samfunn

Identitet er altså en forestilling om hvem man er og hva man er som utvikles i samhandling med andre. Men en persons identitet er to-delt. Den består av selvidentiteten som er individets egen oppfattelse av seg selv, og den sosiale identiteten som er den oppfattelse andre har av hvem og hva personen er. Richard Jenkins tar i sin bok "Social Identity" (1996) for seg begrepet sosial identitet og ulike teorier om identitet. Han definerer sosial identitet som hvordan individer eller kollektiver skiller fra hverandre gjennom deres sosiale relasjoner med andre individer eller kollektiver. Han sier videre at sosial identitet alltid er en refleksiv prosess og at tid og sted er viktige aspekter i forhold til den sosiale identiteten fordi det har noe å si i hvilket samfunn og tidsepoke identiteten konstrueres.

Som vi ser er det her likhetstrekk med de tidligere nevnte teoriers syn på selvets utvikling. Meads begrep "mind", som er personens bearbeidelse av impulsene fra "I" og "me", er en måte å beskrive hvordan selvidentiteten utvikles hos den virksomme personlighet. Det beskriver hvordan et handlende subjekt skaper sin identitet i samhandling med omverdenen. Den sosiale identitet har nær tilknytning til "den generaliserte andre" og de virksomheter individet deltar i. Dermed er både Mead, virksomhetsteoretikerne og Jenkins enige om at det er i mellommenneskelige relasjoner mennesket utvikler sin identitet og viser hvordan et menneske vil endre identitet i samsvar med de relasjonene det inngår i (Jenkins 1996).

Marianne Gullestad (1989) definerer identitet som de deler av en persons selvbylde som en ønsker å få bekreftet av andre. Med dette mener hun som Mead at utviklingen av identitet, eller selv, først skjer ved at en kopierer andres adferd, videre blir bevisst de andre for så til slutt å ta til seg andres syn på verden og seg selv. Hun peker på hvordan sosial identitet bygger på evnen til å vurdere seg selv ut fra andres respons på egne handlinger, og at sosiale identiteter ikke kan eksistere hvis ikke andre sosiale medspillere bekrefter disse. Hun påpeker

at den sosiale identitet knytter selvet til det sosiale og kulturelle livet og slik foregår det et gjensidig påvirkningsforhold mellom selvet og det sosiokulturelle system via identitetsutspill. Den sosiale identitet er et møtepunkt mellom kulturen og selvet. Kulturen viser seg som handlingsskjemaer, holdninger og vaner hos en person. Med andre ord viser kulturen seg gjennom de mønstre som beskriver en persons erfaringer og gjør at han eller hun kan formulere seg som et selv (Gullestad 1989:104). Gullestad hevder videre at det å skape seg en livsverden er det samme som å skape identitet og at hver person uttrykker både den felles kulturen og sin spesielle identitet gjennom sin livsstil. Dette "livsstilsperspektivet" bygger hun på at det i dag settes større krav enn tidligere til hvordan den enkelte skaper sin identitet. Vår tids samfunn preges av at mange roller, aktiviteter og fora er adskilte, og hver person kan ikke lenger passivt leve opp til klare og vedtatte normer. Det er opp til den enkelte å binde sine ulike roller sammen og på den måten skape identiteter på nytt (Gullestad 1989: 103).

Dette er et aspekt ved identitetsutvikling i det senmoderne samfunn som også Anthony Giddens er opptatt av. Han hevder i utgivelsen "Modernity and Self-Identity" (1991) at selvidentiteten i det senmoderne samfunnet er blitt et refleksivt prosjekt der en stadig må omforhandle, omforme og ta stilling til sin egen identitet. Det senmoderne samfunn bryter ned de faste tradisjonsrike rammene som tidligere har styrt mye av menneskers handlinger. Eksempler på dette er endrede former for familietilknytning og oppløsning av lokalsamfunn. Nye samfunnstendenser har ført til at nye former for slekt skapes, at mange deltar i en prosess med nyskapende sosiale former og familierelasjoner (Giddens 1991:33). Dagens samfunn skaper dermed en pluralisering av livsmuligheter og livsformer, og dette gir individet mange nye muligheter og valg. Etersom tradisjoner og slekt er i ferd med å miste sine strukturerende krefter må personen selv skape en følelse av kontinuitet, og dette medfører et livslangt identitetsarbeid som stiller store krav til den enkelte. Selvidentitet i det senmoderne samfunn forutsetter en refleksiv bevissthet, og identitet er derfor ikke noe som bare er der, men noe som stadig skapes og opprettholdes hos individet (Giddens 1991).

Som også Peter Berger og Thomas Luckmann hevder i boken "Den samfunnsskapte virkelighet" (2000) ser vi at identiteten formes av sosiale prosesser. De påpeker at når identiteten først har utkrystallisert seg, blir den opprettholdt, modifisert, eller til og med omformet av sosiale relasjoner. De sosiale prosessene som er involvert både i dannelsen og opprettholdelsen av identiteten, bestemmes av den sosiale strukturen. Omvendt vil de identitetene som skapes av samspillet mellom organisme, individuell bevissthet og sosial

struktur virke inn på en gitt sosial struktur, opprettholde den, modifisere den eller rett og slett omforme den (Berger og Luckmann 2000).

3.1.3. Sosialisering og avvik

Fra fødsel til død er vi involvert i interaksjon med andre mennesker og dette påvirker vår identitet. Det påvirker vår personlighet, våre verdier og de ulike typer adferd vi utfører. Sosialisering er altså utgangspunktet for vår identitet og vår individualitet, og kan defineres som "en prosess av formidling og innlæring av ferdigheter som medfører at individene formes til en personlighet" (Korsnes m.fl. 1997). Sosialiseringen innbefatter mange og ulike former for påvirkning. Det dreier seg om klart formulerte tillatelser og påbud, men også om signaler som sendes gjennom mindre tydelige verbale utsagn og lyder, ansiktsuttrykk, kroppsholdninger og gester. Dette innebærer at mennesker formidler til andre både holdninger de vil vedkjenne seg, og slike som de ikke vet at de har, eller skammer seg over. Sosiologiske klassikere som Emile Durkheim og Talcott Parsons er sentrale navn med hensyn til utvikling av innsikt i hva sosialisering innebærer. For dem var sosialiseringens viktigste funksjon å øke integreringen i samfunnet gjennom å skape konsensus om normer og verdier og derved opprettholde balansen i det sosiale systemet. I deres studier kommer det tydelig frem hvordan den som ikke følger normene, vil bli møtt med negative sanksjoner på samme måte som den som lever opp til normene vil bli møtt med positive. Imidlertid vil personer gjennom sosialiseringssprosessen etter hvert komme til å internalisere normene, og gjøre dem til sine, slik at sanksjoner blir overflødige (Korsnes m.fl. 1997).

De som ikke etterlever normene blir betegnet som avvikere. Avvik avhenger av normer. Brudd på normer er avvik, men hva dette bruddet skyldes varierer. Om en tenker etter vet vi at alle bryter normer en gang i blant, men noen brudd ser ut til å være mer alvorlige enn andre. Dermed er det viktig å se nærmere på hvem sine normer som brytes når en studerer dette temaet. Den amerikanske sosiologen Howard S. Becker definerer avvik slik: "Avvik er det som defineres som avvik". Becker representerer en teori som retter fokus mot hvordan mennesker som ikke handler i tråd med de regjerende normer og regler stemples som avvikere. Denne teorien baserer seg på at avvik ikke er et sett med karakteristika ved individer eller grupper, men en interaksjonsprosess som foregår mellom avvikere og ikke-avvikere. Dermed forstås det at ingen handling er i seg selv avvikende. Avvik er ikke en egenskap ved selve adferden eller individet/gruppen, men noe som blir tillagt deres adferd av andre. Det er

først når adferden defineres som avvikende at den blir det (Hauge, 2001). Med andre ord kan avvik ses som et resultat av en bestemt sosialiseringssprosess.

3.2. Kriminalitet og samfunnsvitenskap

Kriminalitet er en form for avvik. Lovbrudd er overtramp mot samfunnets offisielle normer og regler – lovene. Ulike handlinger gis sosial mening av deltagerne i et samfunn. Hvilken sosial mening vi tilskriver en handling, danner grunnlaget for hvordan vi kategoriserer handlingen. Ulike grupper i samfunnet kan gi samme handling ulik mening, mens noen grupper ser handlingen som ønsket, vil andre grupper se den som uønsket. Den sosiale meningen som tilskrives handlinger skifter og tolkningene er avhengige av handlingens sosiale sammenheng. Mennesker gir sosial mening til handlingene sine, og denne sosiale mening hentes fra tradisjons- og kulturbundne forståelsesmåter der tolkningsskjemaene langt på vei ligger ferdig til bruk. Hvilke tolkninger som er gangbare er gitt av handlingenes sammenheng og denne sammenhengen er preget av tidligere tiders sosiale kontroll og forståelsesmåter. Det gjelder også hva som regnes som kriminalitet og hva som ikke gjør det.

Den fagretning som først og fremst arbeider med å forstå kriminalitet og straff er kriminologi. Her benyttes gjerne begrepene avvik og sosialkontroll som alternativ til kriminalitet og straff. Den kriminologiske forskning har som hovedanliggende å vise at kriminalitet og straff ikke er naturgitte kategorier, men en av mange måter å kategorisere og reagere på handlinger på. De forsøker å analysere hvordan kriminalitet og straff er et resultat av økonomiske, sosiale og kulturelle prosesser i samfunnet.

Hver dag begås det en rekke handlinger som strider mot en lovbestemmelse belagt med straff. Disse handlingene tolkes forskjellig av omgivelsene og takles på forskjellige måter. Dette betyr at ingen handlinger i seg selv er kriminelle. Adferd blir først kriminell når det formuleres en lov som stempler slik adferd som straffbar. Dermed består et lovbrudd av to elementer: en handling og en lovbestemmelse som setter straff for handlingen. I tillegg kreves det at det treffes en beslutning om at handlingen er i strid med lovbestemmelsen for at gjerningen skal fremtre som et lovbrudd. Dette er håndhevelsen, det som kobler handling og lovbestemmelse sammen. Det er håndhevelsen som stadfester at det foreligger et lovbrudd. En person kan begå en lovstridig handling uten at vedkommende selv, eller andre, opplever det

som et lovbrudd. Og selv om vedkommende opplever handlingen som et lovbrudd, vil den få relativt små konsekvenser dersom den ikke blir stemplet som et lovbrudd (Hauge, 2001).

Når noe defineres som kriminalitet, er straff eller straffetrussel den sentrale kontrollreaksjonen. Alt som hører med den, fra selve lovgivningen og politiets og domstolenes aktiviteter, til fengselet, er kontrollaktiviteter som sammenfattende kan kalles for kriminalisering. Hovedinstansen for kontroll av kriminalitet er strafferettssystemet, og hovedkontrollformen er straff som i de mest alvorlige tilfeller er fengsel. Det er vanlig å definere straff som ”et onde som påføres den som har begått en lovovertrødelse, fordi han eller hun skal oppleve det som et onde” (Hauge, 1996). Det finnes mange ulike begrunnelser for hvorfor vi straffer med fengsel. Blant andre finner vi troen på rehabilitering av fangen, ideen om allmennpreventiv eller avskrekkende virkning på andre, håp om uskadeliggjøring av fangen og tanken om fengsel som en rettferdig gjengjeldelse som noen av de hyppigst uttalte begrunnelser. I følge straffeloven skal alle som bryter en lov straffes etter de regler som er fastsatt. Alle samfunnsmedlemmer, uavhengig av klasse, kulturell bakgrunn og/eller kjønn, skal stilles likt og straffes likt etter forbrytelsens alvorlighetsgrad. På tross av dette er et stadig tilbakevendende spørsmål i kriminologien hvorvidt loven faktisk er lik for alle.

Fengsel er den form for straff som benyttes når noen dømmes for alvorlige lovovertrødelse. Den som fremfor noen har gitt oss kunnskap om fengselsvesenets historie og fremvekst er den franske sosiologen Michel Foucault (1926 – 1984). I boken ”Det moderne fengsels historie” fra 1977 beskriver han det moderne fengsels opphav og utvikling. Etter hvert som opplysningstidens ideologier fikk større tilslutning ble det gjennom lovendringer på slutten av 1700- tallet og begynnelsen av 1800- tallet avskaffet både dødsstraff og legemsstraff i store deler av Europa. Dødsstraff og til dels også legemsstraff sto i strid med datidens strafferettsfilosofi og bruk av slike straffemetoder ble oppfattet som moralsk uakseptable. De kriminelle skulle fra nå av straffes ved hjelp av innsettelse i ulike straffeanstalter og frihetsberøvelse ble det sentrale element i straffen. Fengsel ble slik den dominerende straffemetode. Denne utviklingen innen fengselsvesenet blir av Foucault sett på som en del av det han betegner som ”Den store innesperringen”. Det han her viser til er hvordan man i de vestlige samfunn allerede fra 1600- tallet opprettet ulike anstalter og institusjoner for innesperring av flere kategorier av samfunnsmedlemmer. Dette var institusjoner for bl.a. sinnssyke, fattigfolk, løsgjengere og såkalte forbedringsanstalter for unge. I tillegg ble det opprettet arrest for de som hadde brutt loven. I løpet av noen tiår ble titusener av mennesker

sperret inne. Slike anstalter representerte det første systematiske forsøk på å bruke innesperringsløsningen ovenfor ulike kategorier av mennesker. Gjennom dette historiske verket viser Foucault sitt hovedpoeng: straffutøvelsen, gjennom fengsel og andre innesperringsanstalter, avspeiler den politiske maktutøvelsen i samfunnet. De er et uttrykk for overvåknings - og disiplineringsteknikkene som gjennomsyrrer store deler av samfunnet (Mathiesen 1995).

Hvorvidt fengsel er en egnet straffemetode er et tema som ofte er oppe til diskusjon. Erving Goffman beskriver i boken "Anstalt og menneske" (1967) det indre livet i det han kaller for "totale institusjoner". At en institusjon er "total", betyr at den har en altomfattende karakter. Dagliglivets aktiviteter som vanligvis er atskilt, foregår her på samme sted. De innsatte må spise, sove og arbeide under samme tak. Aktivitetene følger et nøye fastlagt skjema der alt skal skje til en viss tid, og de håndheves gjennom et system av formelle regler og et personale. Institusjonens totale karakter symboliseres også ved at den er avgrenset mot omverdenen av høye murer, låste dører, geografisk isolering o.l. Dermed svekkes eller opphører de innsattes kontakt med omverdenen (Goffman 1967). Goffman hevder at slike institusjoner i stedet for å forbedre de innsattes evner til å fungere i pakt med resten av samfunnet, forverrer situasjonen, eller i beste fall ender opp med å være oppbevaringsanstalter for uønskede individer (Goffman, 1967).

Frem til midten av 1970-tallet var fengslene organisert på denne måten. De sørget selv for alle tjenester, både vakthold, sosial- og helsetjenester, undervisning og prestetjeneste. Alle ansatte var ansatt av fengselsmyndighetene og var dermed i systemets tjeneste. Denne type institusjon, den totale, kalles selvforsyningsmodellen. I løpet av 1970 – og 80 - tallet endret dette seg. Importmodellen ble innført. Dette innebar en vesentlig åpning av fengslene mot samfunnet for øvrig. De ordinære skolemyndigheter overtok ansvaret for undervisningen i fengslene, og etter hvert tok helsemyndighetene over ansvaret for helsesektoren og kulturmyndighetene for visse deler av kulturtilbudet. Innføring av importmodellen har bidratt til at fengslene i dag er mer åpne for innsyn og utsyn, og dermed er deres grad av totalitet, i betydningen innelukket, blitt lempet på (Høygård osv. 1997).

3.2.1. Kriminalitet og sosial bakgrunn

Fengselssituasjonen i vår tid blir av mange sett på som foruroligende. Samtidig med at velferden i landet øker, ser man en kraftig vekst i fangebefolkningen, antallet fengsler og fengselsplasser. Nils Christie hevder i sin siste bok "En passende mengde kriminalitet" (2004) at vi har skapt et samfunn hvor det er spesielt lett, og også i manges interesse, å definere uønskede handlinger som kriminalitet. Og at dette påvirker fengselssituasjonen i hele den industrialiserte verden. Han påpeker at det ikke er en enkel sammenheng mellom fangetall og registrert kriminalitet, men at fangetall går opp og ned som følge av endringer i kontrollapparatet og i samfunnet for øvrig. Det er synet på hva man kan gjøre med og mot medmennesker som virker avgjørende inn, ikke dramatiske endringer i antall personer som registreres som lovbrøyttere. Å se på fangetall som en indikator på kriminalitetssituasjonen blir et alt for enkelt perspektiv. Tidens tanker, interesser og maktforhold, spiller en dominerende rolle.

Christie peker på at den økende fangebefolkningen ikke nødvendigvis er et resultat av økt kriminalitet, men heller bør sees som et signal om en samfunnsutvikling. I boken "Hvor tett et samfunn" (1982) ser han nærmere på hvem det er som straffes i det norske samfunn. Man vet fra tidligere undersøkelser at alle medlemmer av samfunnet på et eller flere tidspunkt bryter en lov. Det betyr at vi alle er lovbrøyttere. Likevel er det bare en mindre del av befolkningen som begår slike lovbrudd som blir anmeldt, og en enda mindre del av disse igjen blir møtt med reaksjoner, enten i frihet eller på anstalt. Illustrert ved en skjev pyramide viser Christie (1974) at det er en seleksjon i straffesystemet. Mennesker fra alle sosiale lag begår lovbrudd, men registrerte lovovertredere er svært skjevt fordelt mellom de sosiale lagene. De er dårligere stilt både når det gjelder helse, sosiale forhold, bo - forhold, utdanning og arbeid. Faktisk er det slik at alle begår lovbrudd, men at antall registreringer øker sterkt med synkende sosial klasse (Christie, 1982).

Dette kommer tydelig frem om en ser nærmere på fengselsbefolkningen. Forskjellene er åpenbare. Her finner vi få kvinner, og mennene er yngre enn gjennomsnittsbefolkningen. Disse mennene er ofte syke, ugifte eller fraskilte og de mangler fast arbeid og fast bolig. Gjennom utviklingen av velferdsstaten Norge har det generelle utdanningsnivået i den norske befolkningen økt. Men undersøkelser viser at det er et stort sprik fra utdanningsnivået i fengselsbefolkningen til nivået vi finner ellers i befolkningen. Christie hevder (1982) at denne skjevfordelingen, at nesten alle de som sitter i fengsel kommer fra de lavere samfunnslag

skyldes at dette er mennesker det er lett å angripe og lett å skylde på. Dette betegner han som ”fiendens styrke”. Han hevder at lovbrysterne som vi ser dominerer i fengslene er mer utsatt for å bli fanget inn av samfunnets formelle kontroll, enn andre samfunnsmedlemmer. De er så svakt stilt at de har liten eller ingen mulighet til å ta igjen, de er avvikere og egner seg derfor som mål for samfunnets kontrollutøvelse.

Levekårsundersøkelsen blant normalbefolkningen i Norge dekker blant annet områder som oppvekst, utdanning, yrkeserfaring, økonomi og helse. I sin hovedfagsoppgave i kriminologi har Torbjørn Skardhamar (2002) gjort en kvantitativ undersøkelse av de innsatte i norske fengsler. I lys av en slik levekårsundersøkelse så han nærmere på de innsattes situasjon sammenlignet med normalbefolkningen. Hans undersøkelse viser det samme som Christie skrev alt i 1974: De innsatte som gruppe er betydelig dårligere stilt enn normalbefolkningen på de aller fleste områder som undersøkelsen tar for seg. Dette indikerer at en overveiende del av de som sitter i fengsel i Norge i dag kommer fra ressursfattige miljø og lavere samfunnslag (Skardhamar 2002). Som tilfellet var i anstaltene på 1600- tallet, og i fengslene på 1800- tallet kan det se ut som om også vår tids fengsler befolkes av samfunnets avvikere, fattige, syke og ”tapere” (Mathisen, 1987).

Et lignende eksempel på dette finner en i undersøkelser gjort ved Trondheim fengsel i 2001. Professor ved NTNU Kirsten Rasmussen undersøkte her forekomsten av AD/HD blant de innsatte (Rasmussen 2001). Dette er en lidelse som blant annet preges av kroppslig uro, svak utholdenhetsevne, impulsivitet og ofte avvikende oppførsel. Hos en del av de som rammes er den hyperaktive forstyrrelsen en del av en mer sammensatt tilstand som i tillegg til uro og konsentrasjonsvansker medfører lærevansker, motorisk klossethet, adferdsvansker og følelsesmessige svingninger m.m. (Langlete 2002). Mellom 2 og 5 prosent av alle småskolebarn har vansker av denne sorten og man regner med at ca. 1-2 prosent av den voksne befolkning lider av AD/HD. I løpet av de siste 10 årene har man blitt mer og mer oppmerksom på at AD/HD ofte arter seg annerledes hos jenter og kvinner enn hos gutter og menn. Hos mange jenter blir problemet først diagnostisert i puberteten. De aller fleste jenter og kvinner med AD/HD har oppmerksomhetssvikt i likhet med gutter og menn, men viser gjerne ikke samme grad av hyperaktivitet (*”Aktuelt” si hva det er og hvilket nr.* 2002).

Rasmussen (2001) fant at minst 1/3 av de innsatte ved Trondheim fengsel hadde denne diagnosen. Sett i forhold til den lave representasjonen av lidelsen ellers i befolkningen, er

dette meget høyt (Rasmussen 2001). Diagnosen er også overrepresentert hos rusmisbrukere. En undersøkelse gjort blant rusmiddelmissbrukende norske fanger tyder på at halvparten har AD/HD som underliggende diagnose (Aanonsen 2000: 5). En må spørre seg hvilke tilleggsfaktorer det er som gjør at nettopp denne gruppen er så høyt representert blant de fengselsinnsatte. Rasmussen understreker nemlig at de aller fleste som har denne diagnosen ikke havner i fengsel, og at det derfor er galt å si at AD/HD er årsaken til kriminaliteten.

3.2.2. Kvinner i fengsel

Innenfor kriminologisk forskning og teoriutvikling er det den mannlige lovbrøyer som har stått i fokus. Dette er et fenomen faget har til felles med resten av samfunnsvitenskapen. Først mot slutten av 1960-tallet gjorde kvinnene sitt inntog i de forskjellige akademiske disipliner. Kvinnelige forskere gjorde seg for alvor gjeldene utover 1970 – tallet og kritiserte da både samfunnsforskning og annen vitenskap for å fremstå som kjønnsnøytral til tross for sterk mannsfokusering. Litteraturen om kvinner i fengsel er sparsom. I hvert fall om den sees i forhold til det som er skrevet om fengselsdømte menn. Kvinnelige lovbrøyer ble altså lenge utelatt i kriminologisk analyse og teori. Dette er en følge av et manglende kjønnsperspektiv i samfunnsvitenskapen, men skyldes også at kriminalitetsbildet i stor grad domineres av menn. Som vi har sett viser kriminalstatistikken en stigning fra år til år i antall siktede og antall straffbare, men forholdet mellom kvinner og menn holder seg likevel relativt konstant.

Cecilie Høygård (i Høygård og Snare 1993) undersøkte kvinnelige lovbrøyer over en periode fra 1957 til 1976. Hun deler i denne undersøkelsen kvinnene inn i tre grupper. Disse resultatene stemmer godt overens med dagens situasjon slik de presenteres i en evalueringsrapport gjort av fengselsundervisningen i 2003 (Sandvik 2003), nemlig at kvinner i fengsel ikke er en ensartet gruppe. De er forskjellige både når det gjelder alder, bakgrunn, miljøtilknytning, utdanning og arbeidserfaring og den sosiale situasjon ellers. Et viktig poeng er at flere av disse faktorene henger sammen med hverandre: Flere av de yngre kvinnene er stoffmisbrukere og har tilknytning til et rusmiljø, de har ikke mye utdanning ut over grunnskolen (noen har ikke fullført grunnskolen), og de har liten eller ingen arbeidserfaring. Flere av kvinnene som er eldre har noe mer utdanning, eller i alle fall mer arbeidserfaring. De har ikke tilknytning til et rusmiljø, men har en mer stabil tilknytning til samfunnet for øvrig enn flere av de yngre kvinnene gir inntrykk av å ha. Kvinnene som ikke bruker stoff er gjennomsnittlig mindre slitne enn kvinnene som bruker stoff. Et fellestrekk med Høygårds

materiale er at det også i dag er en sammenheng mellom lovbruddskategori og spesielle kjennetegn ved kvinnene. (Sandvik 2003).

Den tidligere nevnte undersøkelsen til Torbjørn Skardhamar (2002) baserte seg på svar fra spørreskjema fra 247 fanger. Av disse var 37 kvinner. Fangene i undersøkelsen sitter i kretsfengsler, men fordi det er relativt få kvinner i fengsel i forhold til menn, har han også levert spørreskjema til Bredtveit fengsel. Skardhamars undersøkelse viste som tidligere nevnt at de innsatte i fengslene på flere områder er vesentlig dårligere stilt enn befolkningen for øvrig. Dette gjelder også blant kvinnene. Kvinnelige fanger skårer minst like høyt på de negative karakteristikene som menn gjør. Det vil si at de representerer en gruppe mennesker som er dårligere stilt enn resten av befolkningen både når det gjelder helse, sosiale forhold, boforhold, utdanning og arbeid (Skardhamar 2002).

3.3. Kriminalitet og identitetsutvikling

Vi har sett hvordan identitet utvikles gjennom sosial interaksjon. Dette forutsetter selvbevissthet og at individet kan reflektere over den sosiale verden og sin posisjon der. Karakteristisk for mennesket er at de har muligheten til å reflektere over seg selv ved å kunne se på seg selv fra andres synspunkt, og at selvet utvikles gjennom samhandling med andre. Dermed er selvet ikke bare biologisk og forutbestemt, men det er også sosialt og påvirkes av samfunnet og andre mennesker (Jenkins 1996). På denne måten, gjennom sosial samhandling, lærer individet hvilke normer og verdier som er regjerende, og som det forventes at man etterlever, i det aktuelle samfunn.

Spørsmålet om hvordan et menneske bør leve, hva som er akseptabel adferd og hva som ikke er det, hva som er kriminalitet og hva som ikke er det, er forbundet med en bestemt ide om den menneskelige livsutfoldelse og forhold til omverdenen skapt gjennom de regjerende verdier i et samfunn. Menneskesyn, verdier og vurderinger kommer gjerne til uttrykk gjennom holdninger. Holdninger har da et verdiinnhold, et erfaringsinnhold og en idealforestilling som er knyttet til handlinger. På grunn av mobilitet og yrkesdifferensiering, oppløsning av familiestrukturer og svekkede tradisjoner i det senmoderne samfunn, er det på det enkelte sted blitt mindre klare regler som styrer fremtreden og samvær mellom mennesker (Giddens 1991). Hva som er de regjerende holdninger og verdier er ikke lenger så tydelig og dermed ikke så enkle å etterleve. Med mindre klare regler blir det i større grad opp til det

enkelte menneske å velge passende handlemåter. Det betyr at en gitt handling ikke er et eksempel på en foreskrevet handlemåte, men peker direkte tilbake på personen og sier noe om hvem og hvordan hun er (Gullestad 1989). En kan altså se det slik at alle må formidle seg til hverandre på subtile måter og i disse prosessene blir noen tapere fordi de ikke greier å produsere identiteter som det er mulig å få anerkjennelse for. Slik kan den senmoderne samfunnssituasjonen påvirke personers identitet når gale valg og handlinger som er i strid med samfunnets lover, holdninger og verdier, peker direkte tilbake på personen.

3.3.1. Avvik og lovbrudd

Individet vurderer seg selv ut fra andres respons på egne handlinger og internaliserer slik sine omgivelers gjeldende normer og verdier. De som ikke etterlever disse står i fare for å bli stemplet som avvikere. I et samfunn som tidligere beskrevet, der individers handlinger peker direkte tilbake på personen, er mulighetene for stempeling og videre stigmatisering styrket ytterligere.

Kriminalitet er en form for avvik. Edwin S. Lemert introduserte i 1951 Meads selvutviklingsteori som forklaring på avvik. Han var opptatt av å belyse hvordan individer og grupper av individer er ulike – hvordan de skiller seg ut fra det samfunnet definerer som variasjoner innenfor det normale. Han ville også vise hvordan samfunnet reagerer på slike avvik og hvordan disse sosiale reaksjonene kan påvirke den fremtidige adferd ved enten å fjerne eller nærme adferden til det ”normale” (Lemert 1951). Det er dette siste leddet – hvordan de sosiale reaksjoner påvirker den fremtidige adferd – som er Lemerts viktigste bidrag til teorien. Han innførte en deling mellom primære og sekundære avvik. De primære avvik er de former for avvikende adferd som utøveren selv opplever som normale ved at de blir rasjonalisert eller på andre måter tolket som funksjoner av en sosialt akseptabel rolle. Dette gjelder blant annet de første lovbrudd en person begår. Som vi tidligere har sett er dette noe alle gjør, alle har på et eller annet tidspunkt brutt en lov. Det er ikke uvanlig. Men reaksjonene man utsettes for i ettertid varierer fra person til person og fra situasjon til situasjon. Noe ses på som ”guttestreker”, mens annet tolkes som kriminalitet. Det er her forskjellene blir synlige. Stemples handlingen og personen som har begått handlingen som kriminell vil det bli vanskelig å holde fast på definisjonen av seg selv som ”normal” og gradvis vil selvoppfattelsen endre seg. Helt til personen begynner å se på seg selv som en avvikere. Den adferd som springer ut av at utøveren er gått inn i rollen som avvikere, evt. kriminell, er det Lemert betegner som sekundære avvik (Hauge, 2001).

Selv om det var Lemert som først introduserte dette perspektivet på avvik er det likevel Howard Becker som gjorde synspunktene kjent gjennom boken "Outsiders" fra 1963. Temaet her var hva som er avgjørende for at en handling stemples som avvikende og hvilke konsekvenser det har for gjerningsmannens fremtidige avvik at handlingen stemples på denne måten. Hvilke konsekvenser det har for en person å bli stemplet som for eksempel kriminell (Hauge 2001). Den negative responsen lovbrysterer utsettes for etter å ha begått sin første kriminelle handling, det primære avvik, er stempling. På grunn av et lovbrudd - noe alle gjør - stemples noen personer som avvikere/kriminelle. Becker viser hvordan personer, når de er identifisert som avvikere, har en tendens til også å bli satt utenfor deltagelse i mer konvensjonelle grupper. Dette skjer selv om de spesielle konsekvenser av den bestemte avvikende adferd i seg selv ikke ville resultert i isolasjon dersom det ikke hadde vært kjent og reagert på. I slike tilfeller vil individet kunne finne det vanskelig å opptre i samsvar med andre regler og slik kanskje bli avviker også på disse områdene. Becker er opptatt av å avdekke hvorfor noen merkes med avvikerstempel, mens andre ikke blir det (Becker 1963).

Giddens sier at identitet ikke er en samling av trekk hos en person, men at det er selvet slik personen forstår det på bakgrunn av sin biografi. Han legger vekt på at identitet forutsetter kontinuitet i tid og rom, og at en persons biografi naturligvis hele tiden må interagere med hendelser i den utvendige verden og integrere disse i den pågående historien om seg selv (Giddens 1991:54). Fordi mennesket er et kollektivt og et sosialt vesen lever vi i et stadig og uunngåelig avhengighetsforhold til andre. Dette har stor betydning for vår oppfatning av oss selv. Den enkelte skaper og forandrer seg selv, sine behov og motiver, sine følelser og sin kompetanse i og gjennom ulike virksomheter. Derfor vil de som stemples som kriminelle ta dette inn over seg, og tilpasse seg, rollen som kriminell. Det betyr at når andre ser på en som kriminell, vil en kunne begynne å se på seg selv på samme måte. Beckers poeng er at samfunnet ved å behandle en person som om hun var generelt, og ikke bare spesielt, avvikende, kan skape en selvoppfyllende profeti. Den setter i bevegelse en rekke mekanismer som samvirker i retning av å forme personen i det bildet folk har av henne. En persons erfaringer har betydning for hennes identitet og stemplingsprosessen medvirker til at hun stivner i en oppfattelse av seg selv som avviker og/eller kriminell (Becker 1963).

3.3.2. Sosial tilknytning

Befolkningen er ikke en enhetlig størrelse. Det er forskjell på folk, både økonomisk, sosialt og kulturelt. Ulike grupper i befolkningen har ulike levesett og tenkemåter og forskjellene mellom folk i dagens samfunn når det gjelder levevis, levekår og kultur er mye større enn folk vanligvis tror. Som tidligere beskrevet har ethvert menneske en sosial posisjon og en sosial identitet i samfunnet innenfor det feltet som hun er virksom på. De ulike arenaene oppfattes som å ha ulik verdi og betydning av de forskjellige aktørene. Hvert enkelt menneske får sin sosiale posisjon, sin sosiale forståelse, sin sosiale identitet, sitt virkefelt, sin erfaring og kunnskapskapital i og gjennom den samfunnsmessige virksomheten og de gitte sosiale og materielle livsbetingelsene. Aktører i sterke sosiale posisjoner besitter makt til bestemme hvilke normer og handlinger som har størst verdi og hvilke som bør stemples som avvikende.

Utstøtelse fra det "normale" samfunn er en side av stemplingsprosessen. En annen er tilknytningen til en avvikskultur. Slik tilknytning gir personen sosial tilhørighet, men fører samtidig til ytterligere utestengning. En ond sirkel. Ved å knytte kontakter med en delkultur som er organisert rundt den spesielle avvikende aktivitet, oppnår individet den sosiale aksept som samfunnet ellers ikke tilbyr. Samtidig vil den avvikende aktivitet som knytter gruppen sammen videreutvikles til noe kjent som gjennom erfaring innarbeides som noe positivt innad i gruppen.

Denne type avvikskulturdannelse finner en i flere steder i samfunnet, men det kommer spesielt til uttrykk i fengselsinstitusjonene. Lovbrytere utestenges fra det "normale" samfunn, og deres handlinger sanksjonerer gjennom både den generelle stemplingsprosess og gjennom rettssystemet. Den vanligste straffereaksjon for alvorlige lovbrudd er fengselsstraff. I fengselet som ellers i samfunnet finner det sted sosialiseringprosesser og den sosialiseringen de innsatte går igjennom under fengselsoppholdet, har stor betydning for hvordan livet deres vil arte seg etter løslatelsen. Både mellom de innsatte og mellom ansatte og innsatte finner det sted sosialiseringprosesser, og her ligger det muligheter for at individets virkelighetsoppfatning kan omformes. Forskning har gjentatte ganger vist at innesperring er skadelig for individet og en vanlig reaksjon mot fengselets kontrollerende kraft er at de innsatte seg imellom danner en motkultur som samler seg mot fengselet og dets ansatte. I en slik motkultur vil det de innsatte har til felles – kriminalitet – bli det som holder dem sammen og kriminell erfaring og lang soningstid blir et statussymbol. Fengsel er dermed ikke bare en

straffeinstitusjon, men også en arena hvor kriminell kultur læres og videreformidles (Christie 2000).

Gjennom en slik spesiell sosialiseringssprosess, fra lovbrudd, via stempling, fengsling og kontaktopprettelse med andre kriminelle er det lett for at individet aksepterer at hun er kriminell. Dermed vil mange av motforestillingene mot kriminalitet falle bort. Ved å skygge unna samfunnets ”normale” normer og regler og å knytte sosiale bånd med andre kriminelt belastede personer og grupper, lever lovbrøyteren opp til omgivelsenes forventninger og Beckers bekymringer - den selvoppfyllende profeti trer i kraft. På denne måten utvikler personen en identitet der hun betrakter seg selv som kriminell. Hun får en kriminell identitet og forklaringen på senere lovbrudd har endret seg fra hva den var under det primære lovbrudd. Denne forklaringen endrer seg alt ettersom hvor i avvikskarrieren personen befinner seg. Det betyr at det første lovbruddet - som til å begynne med kan ha vært en tilfeldig impuls til å prøve noe nytt og spennende, utvikles til noe ”normalt” for personen.

Vi har sett at ingen handling i seg selv er kriminell. Kriminalitet blir det først når handlingen defineres som dette. De ulike praksisfelt en deltar i, preges av ulike verdier, verdihierarkier, menneskesyn og kravstrukturer, som videre kan føre til verdikonflikter eller motsetninger mellom grupper eller individer. Verdikonfliktene må derfor ikke bare bli analysert som et sammenstøt av private holdninger og subjektive preferanser, men de må forstås som en brytning og konflikt mellom forskjellige livsformer som er sprunget ut av ulike tradisjoner og styrt av forskjellige konkrete handlingsforbilder. Hva som defineres som kriminalitet er et uttrykk for maktstrukturene i samfunnet, ettersom de lovene kriminaliteten defineres etter er skapt av de som besitter makten i det aktuelle samfunn (Gullestad 1989). Dette må tas med i betraktningen når en ser på kriminalitet som samfunnsfenomen.

3.4. Musikk og identitetsutvikling

I denne studien av ”Musikk i fengsel og frihet” er det interessant å se hvordan musikk kan benyttes som middel i arbeidet med å gjøre innsatte bedre rustet til å mestre friheten og hverdagslivet etter løslatelsen. Aldri tidligere i historien har musikken spilt en større rolle i menneskers hverdag enn den gjør i dag. Gjennom den tekniske utvikling av avspillingsmidler har musikken oppnådd en viktig plass i vårt daglige liv. Samtidig med denne utviklingen har også bruk av musikk innen terapi og spesialundervisning økt (Ruud 1990). I slike

sammenhenger legges det vekt på praktisk anvendelse av musikkens virkninger. Målet er å benytte musikk som et personlig og identitetsskapende uttrykksmiddel, og en konsentrerer seg om musikkens betydning for den enkelte og om mulighetene for å benytte musikken som oppdragelsesmiddel og til å gi individer større livsmening og livsutfoldelse. Even Ruud viser i boken "Musikk og identitet" (1997) hvordan musikk for mange er en av bestanddelene i oppfattelsen av egen identitet.

Musikk berører oss på mange måter, som uttrykk både for følelser og tilhørighet. I en tid der musikk spiller en stadig viktigere rolle i samfunnet og i folks hverdagsliv, blir den et viktig element i opplevelsen av identitet. Gjennom sosialiseringprosessen skapes vår identitet. Ved identitetsdannelse er utviklingen av en persons "selv" sosialt betinget. Musikk inngår i det symbolmaterialet som mennesker bearbeider for å tydeliggjøre egen identitet for seg selv og omgivelsene. Slikt symbolarbeid er nødvendig for at man skal kunne plassere seg selv i den skiftende samtid vi lever i og omhandler bearbeidelse, aktiv avlesning, tolkning og stillingstaking til omgivelsene. Dersom en benytter Meads begreper kan en si at musikkopplevelsen knyttes til selvet gjennom en refleksjon over det sosiale "me". Musikkopplevelsene følger individet fra en gryende individuering og over til begynnende refleksjon over egen sosial posisjon. De følger individet gjennom løsrivelsesprosesser, avgrensning og tilslutning til nye fellesskap og nye oppbrudd. Musikk og musikksmak kan slik spille en rolle i ens fremstilling av seg selv, i arbeidet med å justere omgivelsenes bilde av en selv og en kan en gjennom musikkerfaring og musikksmak styrke grensene som tydeliggjør identiteten både for en selv og for omgivelsene.

Identitet er knyttet til selvfølelse, til opplevelse av egen handlingskompetanse og mulighetene til å påvirke omgivelsene. Den er knyttet til egen mestringsopplevelse. I denne sammenheng kan det å ha kunnskaper om musikk og det og kunne spille et instrument ha betydning. En slik kunnskap gir rom for opplevelse av mestring og kompetanse, av å stole på egne ferdigheter og handlemuligheter (Berkaak og Ruud 1992). For de fleste er den positive følelsen av mestring knyttet til reaksjoner som høstes fra omgivelsene. Det handler om å bli sett og å få bekræftelse. I tillegg gir det å kunne spille et instrument rikelig med muligheter for sosial erfaring i samspill med andre. Gjennom samspill lærer individet noe om sosiale roller og sosiale posisjoner og blir kjent med følelsen av å ha en funksjon innenfor et fellesskap. Det å spille eller framføre musikk sammen med andre er en sterk kilde til opplevelse av nært

felleskap og tilhørighet til en sosial sammenheng og avgrensner på den måten våre sosiale relasjoner og gir dem mening (Ruud, 1997).

Den musikalske arena preges av den kulturelle kompleksitet som gir mulighet til å utvikle det sosiolog Ivar Frønes (1994) betegner som *sosial basiskompetanse*. Slik kompetanse er viktig for å kunne hevde seg i dagens kompliserte og flerkulturelle samfunn. Opplevelse av musikk og deltagelse på en musikalsk arena er en viktig side ved utvikling av sosial basiskompetanse. Erfaringer med musikalske identifikasjonsobjekter og konflikter om musikalsk smak og avgrensning, kan legge grunnlag for perspektivulikheter og personen kan på denne måten tvinges inn i en refleksjon over egen identitet. Deltagelse i musikalske grupper kan på den måten bidra til å styrke det Frønes betegner som *den kommunikative kompetansen* som er evnen til å reflektere over egne identitetsvalg, og et utvidet vokabular for fortolkning av sosial samhandling. Han hevder som tidligere nevnte teoretikere at sosialisering må sees i lys av både individets identitetshistorie, så vel som eksisterende forhold. Gjennom musikk og samspill kan en etablere selvstendighet, moden uavhengighet og skape en følelse av et ekte ”jeg”. Slik kan musikk være en hjelp til å erobre en kulturell plattform og å skape et selvilde som er i pakt både med både nåtid og egne erfaringer (Frønes 1994).

Frønes hevder videre at identitet ikke bare handler om hvem man er og hvordan en ønsker å være. Det handler også om hva man *ikke* ønsker å være. I et slikt spill, mellom identifikasjon og avgrensning, mellom tilknytning og markering av selvstendighet lærer man å reflektere over de sosiale sammenhenger som omgir en. Musikk, musikkerfaring, musikkunnskap og musikalske evner kan på ulike måter gi rikelig med muligheter for sosial erfaring som lærer personen om sosiale roller og sosiale posisjoner. Dette kan videre benyttes til å utvikle både sosial -, kulturell - og kommunikativ kompetanse (Ruud 1997).

Jeg har i dette kapitlet forsøkt å gi et utdrag fra ulike teoretikers syn på hvordan mennesker gjennom sosial samhandling utvikler og endrer sin identitet. De teoriene jeg har tatt for meg ser alle på identitet som en sosial konstruksjon. Det vil si at et menneskes identitet ikke kommer innenfra som en kjerne eller essens, men at identiteten er formet også av det som foregår i samfunnet og relasjonene rundt individet. Hvilke begreper som benyttes varierer. Noen bruker personlighet, noen selv og noen identitet, men i bunn og grunn ser vi at deres tanker bygger på det samme utgangspunkt: Identitet er et fenomen som har sitt utspring i dialektikken mellom individ og samfunn. Med andre ord konstrueres identiteten i

samhandling med andre og kan dermed også videreutvikles og endres i samhandling med andre. Vi har sett hvordan avvikende adferd stemples av omgivelsene. Relasjoner til kriminalitet og tid tibrakt i fengsel kan derfor ha innvirkning på individets opplevelse av seg selv og få alvorlige konsekvenser for en persons identitet.

For å bøte på skadevirkningene et fengselsopphold medfører, tilbys ulike aktivitetstilbud som skal utvikle og styrke de innsattes muligheter til å leve et rus og kriminalitetsfritt liv etter endt soning. Prosjektet ”Musikk i fengsel og frihet” er et slikt rehabiliteringstilbud.

Praktisk/estetiske fagtilbud har vist seg å fange innsattes interesse og benyttes blant annet som et middel til å utvikle deres selvtillit og motivasjon. Musikken kan som vi har sett gi mennesker et møte med følelsen av mestring og prosjektet kan slik gi deltagerne en opplevelse av at noe nytter og at muligheten for å beherske et liv uten kriminalitet er til stede.

4.0. FENGSELSINSTITUSJONEN

Fangetallene i den vestlige verden stiger. De er i dag doblet sammenlignet med da de var på sitt laveste like etter andre verdenskrig. I 1985 ble det lagt frem materiale fra en rekke europeiske land som tydet på at fengselssystemet var i kraftig vekst. Dette ble det også advart mot av Nils Christie i boken "Kriminalitetskontroll som industri" (1985) og fra Thomas Mathisen da han gav ut boken "Kan fengsel forsvares?" i 1997. Og utviklingen bare fortsetter. Det foregår i dag en omfattende bygging av nye fengsler rundt om i de vestlige land samtidig som de gamle fengslene i stor grad fortsatt er i bruk.

1. januar 2001 var det 2 800 fanger i norske fengsler, noe som er 11 prosent mer enn året før. Dette tallet har aldri vært høyere. Økningen i fangebefolkningen skyldes dels en mer effektiv utnyttelse av de norske fengslene, og dels at antall fengselsplasser har økt. Antall tilgjengelige plasser økte med 109 fra 2000 til 2001, og de tilgjengelige plassene hadde et større belegg i 2001 enn året før. Likevel gikk soningskøene ikke ned i løpet av 2001, noe som skyldes en 14 prosents økning i antall ubetingede fengselsdommer. I løpet av 2002 ble det registrert 206 000 straffereaksjoner i Norge. Dette var det laveste antall reaksjoner siden 1996 og en nedgang på 14 prosent fra 2001 (Statistisk sentralbyrå, frigitt 12. september 2003). Kvinner utgjør en minoritetsgruppe i fengsel. I 2001 satt det gjennomsnittlig 156 kvinner i norske fengsler. På samme tid var det gjennomsnittlige antall menn 2 606. Det betyr at kvinnene utgjorde 5,6 % av fangebefolkningen dette år (Sandvik 2003).

Fra gammelt av var den vanlige reaksjon mot lovovertrедelser at man påførte forbryteren kroppslig skade gjennom lemlestelse, tortur og/eller henrettelse, gjerne i all offentlighet. Fengselsinstitusjonen har sitt opphav i de anstaltene man benyttet til å oppbevare de kriminelle i, før deres straff skulle settes ut i livet. Mot slutten av 1700-tallet og første del av 1800-tallet videreutviklet man institusjonene slik at de etter hvert ble beregnet til å oppbevare lovovertrederne over lang tid, etter som man ikke lenger gjorde bruk av kroppslige avstraffelsesmetoder. Deprivasjon av frihet ble fra nå av benyttet som hovedreaksjon mot lovbrudd. Hvor lenge de straffede måtte oppholde seg i fengselet skulle avspeile lovovertrедelsens alvorlighetsgrad (Mathisen, 1987).

I Norge i dag er Kriminalomsorgsavdelingen i Justisdepartementet den øverste administrative myndighet for fengselsvesenet. Den delen av Kriminalomsorgsavdelingen som behandler søknader, for eksempel om prøveløslatelse, benådning og andre fangerettslige spørsmål,

kaltet tidligere Fengselsstyret. Da straffegjennomføringsloven trådte i kraft 01.03.02, ble Fengselsstyret nedlagt og Kriminalomsorgens sentrale forvaltning overtok disse oppgavene. I Norge har vi 6 fengselsdistrikter som ledes av hver sin fengselsdirektør. Østre, Nordøstre, Søndre, Sørvestre, Vestre og Nordre fengselsdistrikt. I tillegg finnes det fem landsfengsler som er selvstendige enheter med egen administrasjon og direktør. Kriminalomsorgens budsjett i 2002 lå i overkant av 1,5 milliarder kroner, i tillegg til utgiftene for drift av kriminalomsorgsavdelingen i Justisdepartementet.

Bergen fengsel og Bredtveit fengsel er landsfengsler. Dette er fengsler som tilbyr alt fra høyeste grad av sikkerhet til mulighet for åpen soning. Oppførsel og antatt rømningsfare avgjør hvilket sikkerhetsnivå fangen plasseres på, og hvor lenge han må være på de forskjellige nivå. Landsfengsler tar i mot fanger fra hele landet med lange dommer – minst 1,5 år. Det betyr at prinsippet om at fanger skal få sone sine dommer nær hjemstedet forlates når dommene er lange (Finstad og Høygård 1997).

4.1. Bergen fengsel

Bergen fengsel har 5 avdelinger. 3 av disse, A, B og C, er lukkede avdelinger, hvor det er fysiske sikkerhetstiltak. Disse ligger innenfor fengselsmuren sammen med administrasjonsbygget og kulturbygget. Musikkrommet er en del av kulturbygget, som i tillegg har bibliotek, gymsal og treningsrom. Fengselet har også to åpne avdelinger, en rett utenfor muren, avd. D, mens den andre, avd. Osterøy, ligger i Sørfjorden mellom Vaksdal og Bruvik. Fengselet ble åpnet i 1990 og har kapasitet til å ta imot 227 innsatte (Ravneberg 2003).

I straffegjennomføringsloven kap. 1 - § 3 står det blant annet at domsfelte har aktivitetsplikt som kan bestå av arbeid, samfunnsnyttig tjeneste, opplæring, program eller andre tiltak som er egnet til å motvirke ny kriminalitet. I § 18, som omhandler ”arbeid, opplæring, program eller andre tiltak” kreves det at kriminalomsorgen skal legge til rette for at innsatte får et aktivitetstilbud på dagtid. Det er direktør på regionalt nivå som har ansvar for at det utvikles et differensiert aktivitetstilbud til innsatte i regionen, og det enkelte fengsel skal i samarbeid med den innsatte kartlegge hvilke aktiviteter som vil være best egnet. I følge denne loven skal fengselet ”vektlegge tiltak som kan redusere eventuelle skadevirkninger av å sitte i fengsel,

som kan redusere risiko for gjentatt kriminalitet, samt som best mulig kan dekke den enkeltes ønsker og behov” (Straffegjennomføringsloven § 18).

I stortingsproposisjon nr. 1 (2000-2001), kap. 1.3.1.3. påpeker regjeringen at arbeid sammen med andre aktiviteter er sentrale virkemidler for å redusere tilbakefall blant lovbrøyttere. Arbeidsvirksomheten i Bergen fengsel omfatter arbeid som er nødvendig for fengselets drift, det vil si husarbeid, vedlikeholds- og reparasjonsarbeid. I tillegg er det på hver avdeling verksteder hvor det er tilrettelagt for sysselsetting av innsatte i arbeid under ledelse av verksbetjenter. Målet for arbeidsvirksomheten er å gi de innsatte anledning til å ta del i opplæring, en normal arbeidsdag og samvær med andre.

Kulturavdelingen ved Bergen fengsel tilbyr bibliotekjeneste, prestatjeneste samt fritidsledernes aktiviteter. I tillegg omfatter dette tilbudet all fysisk trening for de innsatte. Mye av kulturavdelingens tilbud er knyttet til kulturbygget, som består av bibliotek, gymsal, treningsrom, musikkrom og en scene. Dette bygget har tilknytning til idrettsbanen. Målsettingen for fritidstilbudet defineres slik: ”Fritidsaktivitetene har som hensikt å aktivisere de innsatte i fellesaktiviteter så vel som individuelle aktiviteter for å motvirke isolasjon og psykiske/fysiske skadevirkninger av fengselsoppholdet. Aktivitetene skal også ha til hensikt å tilføre innsatte kompetanse og mestingsopplevelser som skal komme til nytte på lengre sikt” (Nettsidene til Bergen fengsel 2003). Det skilles mellom organiserte aktiviteter som kulturavdelingen planlegger og ikke organiserte aktiviteter som den enkelte innsatte selv driver med. Hobbyaktiviteter drives for det meste enkeltvis på cellene, og blant slike er øving på ulike instrumenter. I tillegg har biblioteket en egen samling noter og cd’er som de innsatte kan låne og lytte til på cellene og ønskede noter og cd’er kan skaffes fra andre bibliotek både lokalt og nasjonalt.

De innsatte har også muligheter til å delta i undervisning både ved hovedfengselet i Åsane og på Osterøy. Skoleavdelingen i Bergen fengsel er knyttet til Åsane videregående skole. I fylkesplanen for fengselsundervisningen i Hordaland er målet for undervisningsvirksomheten formulert slik: ”Fengselsundervisningen skal, med utgangspunkt i elevenes forutsetninger, gi et opplæringstilbud han kan dra nytte av i tilbakeføring til arbeids- og samfunnsniv etter endt soning. Viktige begreper i denne sammenheng blir livsmestring og handlingskompetanse” (Nettsidene til Bergen fengsel 2003). Med utgangspunkt i denne formuleringen, gir Åsane videregående skole ulike skoletilbud til de fengselsinnsatte, som korte kursopplegg og årskurs

på ulike nivå som er kvalifiserende på lik linje med skoletilbudet ellers i samfunnet. Musikkundervisning er et av kurstilbudene skolen gir. Alle de ulike kursene går over 6 uker og skal i utgangspunktet vektlegge arbeidstrening knyttet til teori. Fengelet har ulike musikkinstrumenter til utlån for de innsatte. I tillegg står der sanganlegg, forsterkere, trommesett og lignende i musikkrommet som benyttes til bandspilling. Det er denne type samspill som er hovedaktiviteten i musikkundervisningen.

Denne skolen er spesiell i fengselssammenheng fordi den legger meget stor vekt på praktisk/estetiske fag. Det har vist seg at tilbud i kunst og uttrykksfag, ser ut til å fange de innsattes interesse i større grad enn andre fag. Slike fag ser ut til å ta tak i deres skapende krefter på en positiv måte og er med på å utvikle selvtilitt og gi dem styrke og motivasjon til å satse videre på seg selv og eget liv.

4.2. Bredtveit fengsel, forvarings- og sikringsanstalt

Bredtveit fengsel er landets sentralanstalt for kvinner og har plass til 45 fanger. Fengelet er delt inn i fire avdelinger, og systemet er basert på progresjon. Avdeling tre er inntaksavdeling, der fangene etter hvert går over til avdeling en. Fra avdeling en kan de gå over til avdeling to og fire, som begge er kontraktsavdelinger. Fengelet er lukket, men har et tilhørende frigangshjem kalt avdeling Østensjø, der det er plass til ni fanger (Sandvik 2003:44/45).

Dette er et lite fengsel i forhold til det jeg har vært i i Bergen og ser nærmest ut som en borg. Det er en stor murbygning med et iøyefallende klokketårn og inngangsparti midt på. Bortsett fra det høye gjerdet med piggråd øverst som omkranser bygningen, ligner det fra avstand mer på et slott enn et fengsel. Men synet bedrar. Også her er sikkerheten nøye ivaretatt. Inne er det et virvar av ganger, trapper og låste dører og det er ikke lett å finne veien om en ikke er kjent.

Skolen på Bredtveit holder til i et eget hus bak selve fengelet, like ved luftegården. Her gis det undervisning for 21 elever. Dette huset rommer også et bibliotek. Skolen er en filial av Grønland voksenopplæringscenter, som i tillegg organiserer undervisning for innsatte i Oslo Kretsfengsel og for elever under tilsyn og ettervern. Undersøkelser viser at det er en overrepresentasjon av lese- og skrivevansker blant de innsatte også i dette fengelet i tillegg til en generell oversykkelighet, slik at mange trenger svært tilrettelagt undervisning. Mange av de innsatte har i tillegg store rusproblemer. Motivasjonen blant elevene varierer derfor fra de

som "bare" vil ha noe å gjøre til de som ønsker å få eksamen og ta videre utdanning. Evner og forutsetning er like sprikende som motivasjon og ønske om opplæring. Musikkundervisningen som MFF tilbyr her er lagt under skolen som en del av deres fagtilbud. Men mens resten av undervisningen foregår på dagtid, er musikkøvingene lagt til ettermiddagene. 2 musikkterapeuter arbeider i dag med denne undervisningen.

4.3. Rehabilitering i fengsel

Et viktig argument for bruk av fengsel som straffemetode er som nevnt at soningen skal utformes slik at den innsatte kan reintegreres i samfunnet og vende bort fra sitt kriminelle handlingsmønster. Fengselsvesenet i Norge i dag har tre hovedmålsetninger: Å fullbyrde straffen, rehabiliterer fangen og forberede den innsatte til løslatelse. Rehabilitering bygger på resosialisering, en prosess som har som mål å endre individet radikalt (Berger og Luckmann 1966). Dette er en viktig begrunnelse for de ulike aktivitetstilbud de straffede gis i løpet av soningstiden. Gjennom ulike aktiviteter forsøker en å dempe belastningene og skadevirkningene innesperring medfører, samt å forberede de innsatte på - og muliggjøre - et rus og kriminalitetsfritt liv etter endt soning.

Synet på hva som best kan gi fengselsoppholdet en rehabiliterende funksjon for de innsatte har variert opp gjennom tidene. En periode var normalisering det ønskede utfall av alle omsorgspolitiske tiltak, det gjaldt også kriminalomsorgen. Senere kom verdsetting av rolletradisjonen (VSR) til å få stor betydning og rundt årtusenskiftet fikk empowermenttradisjonen stor innvirkning på de ulike omsorgspolitiske tiltak.

Overført på kriminalomsorgen vil normalisering si at de straffedømte skal gis mulighet til å få samme levekår som andre samfunnsmedlemmer når de slipper ut etter endt soning. De skal få mulighet til å bo i egen bolig, ha tilbud om arbeid/skole og fritidsaktiviteter, ha et sosialt nettverk og ha tilgang på andre goder som øvrige samfunnsmedlemmer har. I tillegg skal de ha fått muligheter på lik linje med resten av befolkningen til å leve et kriminalitetsfritt liv (Solum 1991).

Dette viste seg å være vanskelig å få til, og som en videreutvikling av normaliseringstradisjonen ble VSR tradisjonen utviklet. Som utgangspunkt for VSR ligger kunnskapen om at vi alle har ulike roller og rollerepertoar og at disse har ulik prestisje. De ulike rollene er ikke bare noe vi tar. Roller krever at man lever opp til de forventningene som

hører til, og i de fleste tilfeller får man dem tildelt av den eller de sosiale gruppene vi tilhører på grunnlag av våre handlinger. En sosial rolle består altså av de forventninger om adferd som rettes mot oss når vi er i en bestemt posisjon eller situasjon, og disse forventningene har stor innflytelse på hvilket handlingsalternativ vi velger i den aktuelle situasjon. De sanksjonene som knytter seg til forventningene, både positive og negative, er viktige. I tillegg retter vi forventninger om adferd mot oss selv (Askheim 2003).

Som vi ser har denne tradisjonen mye til felles både med den symbolske interaksjonismens syn på roller vist i forbindelse med deltagende observasjon og med Beckers stempelingsteori. Når en egenskap eller et særtrekk ved en person blir sett på av andre som avvikende og mindreverdige blir han oppfattet som avvikende. Etter hvert får vedkommende tildelt en avvikerrolle. Dette får negative konsekvenser. En selvoppfyllende profeti medfører at personen går inn i avvikerkarriere hvor resultatet er at vedkommende ser på seg selv som avviker, handler i tråd med dette og tildeles en negativ sosial rolle fra omgivelsene. Den som innehar en slik rolle vil på kort tid innskrenke sitt rollerepertoar og den eneste rollen som er tilbake er avvikerrollen.

Som rehabiliteringsgrunnlag innebærer VSR både en strategi og en målsetting for å gjøre noe med den negative rollen som det å være kriminell er. Målsettingen med rehabiliteringsarbeidet er å tilføre den det gjelder nye verdsatte sosiale roller, eller gjenopprette roller som er gått tapt. Det handler altså om å bygge opp et rollerepertoar. Virkemidlene er generelt verdsatte eller godtatte roller, og strategiene kan være mange og høyst ulike. En mye brukt strategi er nettverksbygging (Ingebrigtsen og Susegg 2001).

VSR-tradisjonen får i dag motstand fra personer som er i opposisjon til de vanlige forestillinger om rehabilitering og behandling. (Askheim 1998: 86 i Ingebrigtsen og Susegg 2001) Disse hevder at når mennesker ikke kan fungere i et samfunn, er det ikke noe galt med menneskene, men med samfunnet de er medlemmer av. Det er trekk ved samfunnet som undertrykker dem. Dette er empowerment-tradisjonens utgangspunkt. Det dreier seg om å gi de som i utgangspunktet er avmektige, makt. Mennesker som bærer avvikerroller i et samfunn er maktesløse, og empowerment-tradisjonen hevder at det er trekk ved det etablerte samfunn som er årsaken til at noen mennesker er kommet i en slik situasjon.

Her ser vi likhetstrekk med Foucaults (1994) kritikk av det disiplinerende samfunn. Dette er samfunnstyper som administreres av profesjonelle med kunnskap innen spesifikke områder. Deres oppgave er å omdanne, rasjonalisere og kategorisere samfunnets aktiviteter. Denne prosessen gir de administrerende muligheter til å sette grenser for hva som kan innbefattes i de ulike aktivitetene og dermed avgjøres også hva som oppfattes som normalt eller avvikende i forhold til dem. Deres oppgave er å vedlikeholde og videreutvikle de normale fenomenene. Den disiplinerende makt er overalt i samfunnet, og ved å institusjonalisere individene kontrolleres og overvåkes de av de forskjellige institusjoner. Fordi individene overvåkes retter de fleste seg etter hva som blir betraktet som normalt. Foucault hevder at straffutøvelse avspeiler den politiske maktutøvelsen i samfunnet. Han ser fengselet som uttrykk for den overvåknings- og disiplineringsteknikk som gjennomsyrrer samfunnet. Overvåkingen fengslene representerer synliggjør den disiplinerende makt ved å sette grenser for hva som er akseptabel adferd og hva som ikke er det. Rehabiliteringstiltakene bygger på de samme grenser for hva som oppfattes som normalt og avvikende. De straffede skal gjennom rehabilitering læres opp til å forstå og verdsette det som betegnes som "normal adferd", og begrunnelsen er at det er til deres eget beste. På denne måten kan individenes tanker og handlinger reguleres og kontrolleres (Foucault 1994).

Empowerment-tradisjonen er opptatt av hva de som arbeider i profesjonsyrkene står for. Om det er slik at de som befinner seg i en maktesløs situasjon gjør det fordi det etablerte samfunn har behov for å kontrollere det som er annerledes, trenger de støtte for å vinne tilbake den respekt de hadde før de ble stemplet som avvikere. Kan de ansatte ved rehabiliteringstilbudene tenke seg å gå inn på de undertryktes side, eller er de egentlig agenter for det undertrykkende samfunn? Om de skal ta de undertryktes parti, må de være villige til å gi fra seg makt og også å lære bort sin ekspertise til dem som virkelig trenger det mest. Det må være opp til de som innehar avvikerrollen å finne fram til det de i eget liv synes er verdifullt. Det skal ikke presses en såkalt normal livsstil ned over hodene på folk. Slik står tilhengerne av empowerment-tradisjonen i kontrast til VSR-tradisjonen som betraktes som en videreføring av samfunnets undertrykkelse (Ingebrigtsen og Susegg 2001).

Som vi ser har oppfatningen av hvordan samfunnet bør forholde seg til ulike typer avvik endret seg gjennom tiden. Slike oppfatninger er med på å utforme den offentlige omsorgspolitikken. Uavhengig av hvilke argumenter som har ligget til grunn har rehabilitering hele tiden vært et viktig element i utformingen av ulike behandlingstiltak for

avvikende samfunnsmedlemmer. Blant omsorgspolitikkenes ansvarsområder ligger kriminalomsorgen og dermed har denne tanken også preget fengselsstraffen. Men fengselsstraffens rehabiliterende funksjon har ikke vist seg særlig vellykket. Et stort antall forskere har kommet frem til at rehabilitering i fengsel ikke virker, og argumentasjonen mot dette er omfattende.

Noen tar utgangspunkt i at fengselets hovedoppgave er å fullbyrde straff. At straffen er ment som et onde, og skal oppleves som pinefull av fangene (Christie, 1982). Pine er ikke et godt utgangspunkt for rehabilitering. Flere har i tillegg vært opptatt av hvordan fengselets kontroll og disiplinering av fangene (Foucault 1994), og dets funksjon som undertrykkelsesmaskin (Goffman 1967a) direkte undergraver forsøkene på å bøte på de skadelige virkningene innsettelse i fengsel medfører for fangene. Videre poengterer denne forskningen hvordan retts- og fengselsvesenet opprettholder sosiale skjevheter i samfunnet (Mathiesen 1995, Christie 1982), og helst fungerer som en oppbevaringsplass for brysomme kriminelle. Et slikt system er åpenbart ikke en god ramme for å utvikle de innsattes lyst og motivasjon til å leve et annerledes liv etter endt soning. Forskningen det refereres til her viser tvert i mot at de innsatte danner motkulturer seg i mellom, eller utvikler individuelle strategier, for å beskytte seg mot fengselets krenkende system. Slike prosesser motvirker effekten av rehabilitering svært effektivt. Sett i lys av denne forskningen er utgangspunktet og mulighetene for endring eller rehabilitering i fengsel svært dårlige (Basberg 1999).

De fleste undersøkelser som omhandler behandlings - og rehabiliteringsresultater tar utgangspunkt i tilbakefall til fengsel. Nils Christie (1996) påpeker at det ikke er gitt at det er den metoden som fører til minst tilbakefall som er den beste, fordi virkningene av fengselsoppholdet også er av fysisk, psykisk og sosial karakter. Han poengterer at det ikke bør være et krav fra myndighetenes side at om tilbakefallet når en viss høyde, fungerer ikke behandlingen, og dermed trekkes midlene til drift av slik behandling tilbake. Hammerlin og Kristoffersen reiser også tvil om slik tolkning av tilbakefallstallene (Hammerlin og Kristoffersen 1998). De hevder at om en ser det slik, betrakter en fengselet som det eneste stedet som har betydning for den straffedes videre kriminalitet, og dermed blir betydningen av hennes liv og situasjon forut for fengslingen, eller effekten av å slippe ut etter fengselsoppholdet oversett. De hevder at det er mulig, under gitte betingelser, å iverksette tiltak i fengslene som vil kunne være positive for fangene, men for å få det til å fungere må visse endringer utføres (Basberg 1999). Viktigst er at rehabiliteringsbegrepet må omdefineres.

Med dette mener de at rehabilitering i tradisjonell forstand ikke er mulig i fengslene, men at det kan settes i gang en rehabiliteringsprosess i fengslene som også har fokus rettet ut over det enkelte anstaltopphold. De foreslår å snakke om habilitering eller delhabilitering under soningstiden, i form av å dyktiggjøre den enkelte fange på enkelte områder, gjennom iverksetting av kompetansegivende tiltak. De presiserer at fangene må sees som aktive og skapende subjekter og ikke bare som objekter for fengselets behandling og kontroll (Hammerlin og Kristoffersen 1998). Slike tiltak må følges opp etter endt soningstid slik at habiliteringsprosessen kan fortsette mot det endelige mål. Et rehabiliteringstilbud i fengsel som avsluttes ved endt soningstid har liten eller ingen effekt. Tiltak bør bygge på en helhetstenkning og munne ut i videreførende opplegg etter løslatelse. I tillegg er det viktig at man ikke skjærer alle de innsatte over en kam når behandling skal prøves ut. Individbasert rehabilitering er nødvendig. Man kan ikke gi et og samme tilbud til alle de innsatte. De er ulike individer med ulik bakgrunn, og tilbudene om rehabilitering bør være like differensierte som dem som benytter seg av dem. Om rehabilitering skal fungere må tilbudet legges opp individuelt for hver person, akkurat på samme måte som at tilbakefall må tas hånd om som enkelthendelser (Basberg 1999).

De fleste er enige om at innesperring, uansett lengde, er skadelig for individet. Likevel er det fremdeles fengsel som representerer den hyppigst benyttede straffemetode for alvorlige lovbrudd. For å bøte på skadevirkningene av fengselsoppholdet tilbys og forskjellige aktivitetstilbud som på ulike områder skal utvikle og styrke de innsattes muligheter til å leve et rus og kriminalitetsfritt liv etter endt soning. Prosjektet "Musikk i fengsel og frihet" er et slikt rehabiliteringstilbud.

5.0. TRINN 1

”Musikk i fengsel og frihet” bygger på musikkterapiens teoretiske grunnlag. Even Ruud forklarer i boken ”Musikk som kommunikasjon og samhandling” (1990) hvordan musikkterapi kan benyttes innen ulike terapeutiske og pedagogiske fagdisipliner. Aktuelt i sammenheng med Musikk i fengsel og frihet er musikkterapeutisk arbeid som del av sosialpedagogikken. Her dreier det seg om å bruke musikk i arbeid med hjemløse, innenfor fengsler, i arbeid med stoffmisbrukere, eller på institusjoner og fritidsklubber. Legitimeringen for bruk av musikk her følger sosialpedagogisk teori utviklet i sammenheng med den spesielle arbeidssituasjonen det er snakk om. Som eksempel nevner Ruud (1990) at sosialpedagogisk arbeid gjennom rockegrupper kan benyttes til å styrke sosiale ferdigheter eller være en del av generell sosial læring. Han viser til at de forskjellige vekstnivåer innenfor den sosiale læring som Ivar Frønes (1979) beskriver - samhandling, vifølelse, normer og normdannelse, styring og bevissthet - kan benyttes i bandøvingssituasjoner som lærefelt for å trene sosiale ferdigheter (Frønes 1979 i Ruud 1990). Den musikkterapeutiske praksis konsentrerer seg her om å hjelpe mennesker til en gunstigere tilpasning ovenfor omgivelsene og til å iverksette vekstprosesser som fører dem inn i en endret og mer positiv utvikling gjennom samspill. Både i Bergen fengsel og ved Bredtveit baserer ” Musikk i fengsel og frihet” seg, som Ruud berømmer, først og fremst på bandspilling. Prosjektet er delt inn i tre trinn der Trinn 1 er det tilbudet som gis inne i fengselet mens deltagerne soner sin dom.

5.1. Musikkundervisning på lukkede avdelinger i Bergen fengsel

Musikkundervisningen på avd. A, B og C ved Bergen fengsel er underlagt skolen. Det gis som 6 ukers kurs og er en del av deltagerens timeplan. Dette følger skolens planlegging. Hver 6 uke endres gruppene på kurset slik at man hele tiden kan tilpasse gruppene til hvem som er tilstede, hvem som ønsker å delta og på hvilken avdeling de befinner seg for øyeblikket. Alle som vil kan melde seg på kurset. Dette skjer via et skjema som deles ut fra skolen hvor de innsatte krysser av hvilke fag de er interessert i å delta på. Når skjemaene er samlet inn settes det sammen grupper basert på hvilken avdeling de ulike sitter på. Stort sett får alle som ønsker det være med, men i de tilfeller der det er for mange som ønsker å delta i forhold til den kapasitet tilbudet har, prioriteres de som ikke var med på forrige kurs. Slik forsøker en å legge til rette for at alle som ønsker det får vært med så ofte som mulig. Gruppene har maks 7 deltagere.

Lasse Tuastad er musikkterapeut og har ansvar for musikkundervisningen i fengselet. Han er en ”typisk rockemusiker” både som person og av utseende. Det vil si at han med sitt lange hår og sin avslappede klesstil - og i tillegg en meget rolig og bedagelig innstilling til alt som omgir ham - er en person det er lett for de innsatte å komme i kontakt med og å bli trygge på. Måten han presenterer seg selv på for de innsatte er en viktig del av jobben. Ved verken å gå inn i rollen som fengselsbetjent eller lærer, men heller orientere seg mot musikerrollen, unngår han å bli en del av det maktapparatet som ellers omgir de innsatte og som motkulturer stiller seg i opposisjon til. Ved at han bevisst unngår slike roller er det lettere for deltagerne å forstå Lasse og godta ham som en person på lik linje med dem selv. Dette skaper et forhold mellom deltagere og musikk lærer som er preget av gjensidig respekt og felles musikkinteresse.

Lasse er 37 år og har spilt i rockeband siden han var 15. Han har gitar som hovedinstrument, men spiller også godt andre instrumenter og synger. I musikkundervisningen gir han deltagerne hjelp til å lære å spille på de ulike bandinstrumentene gitar, bass, trommer, sang og synth/piano. Han er utdannet musikkterapeut og vernepleier og ble ansatt som musikk lærer ved Bergen fengsel høsten 1999. Han hevder det var vanskelig i begynnelsen å vite helt hva ”Musikk i fengsel og frihet” egentlig var for noe, men valgte å ta utgangspunkt i sitt eget forhold til musikk og jobbet ut i fra det. Han formulerer det slik:

”Eg tar helt klart utgangspunkt i at når mitt forhold til musikk har vært så sterkt som det har vært/er, vil også andre kunne ha lignede opplevelser. Å lære å spille er med på å gi livet en smak av mening/innhold for mange innsatte, tror eg. Dessuten gir bandsamspillet en unik mulighet til å trene på basale sosiale ferdigheter. I tillegg vil det kunne styrke et sosialt fellesskap og øke trivselen i miljøet rundt fengselet”.

Musikkterapi handler om å bruke musikk til å gi individer nye handlingsmuligheter (Ruud 1990). Faget tar utgangspunkt i menneskers resurser og forsøker gjennom disse å virke gunstig inn på deres utvikling og livskvalitet ved hjelp av musikk. Musikkterapeuten legger i undervisningen til rette for musikkopplevelser som kan gi deltagerne en opplevelse av mestring, for gjennom dette å styrke deres oppfattelse av egne evner og muligheter også ellers i livet. Det er dette som er utgangspunktet for musikkundervisningen som tilbys ved Bergen fengsel.

5.1.1. Musikkøvinger på lukkede avdelinger i Bergen fengsel

I mine observasjoner har jeg fulgt Lasse en dag i uken over en lengre periode. På denne måten fikk jeg etter hvert god kjennskap til de ulike gruppene og deltagerne og fikk et innblikk i hvordan musikkundervisningen i Bergen fengsel organiseres.

Det tar litt over en halv time å reise med buss fra Bergen sentrum til fengselet. Da jeg kom dit første gang hadde jeg avtalt å møte Lasse utenfor muren. Han kom like etter meg og vi lesset gitar, bass, noter og kabler ut av bilen før vi gikk til inngangen. Jeg hadde på forhånd søkt om å få lov til å komme og gjøre observasjoner til denne oppgaven, og Lasse og skoleledelsen har gitt beskjed til vekten om at jeg skal komme i dag. For å slippe inn i Bergen fengsel må man ringe på. Rett ved den enormt store, blå porten er det en liten blå dør med en ringeklokke ved siden av. Etter en tid svarer det i andre enden og de spør hvem vi er. Lasse sier: "Lasse musikk lærer og Kjersti student". "Kjersti – student" kjenner de ikke til. De vil ikke slippe meg inn. Lasse forklarer hvem jeg er og at det er gitt beskjed om at jeg skulle komme i dag. De leter lenge før de finner beskjeden som sier at jeg har lov å slippe inn. Etter litt om og men går døren opp og vi kommer inn i et avlangt gitter - bur med enda en dør i den andre enden. Vi venter litt til, så går den og opp. Innenfor muren går vi rett mot administrasjonsbygget. Her ligger vaktrommet hvor vi må levere inn legitimasjon og mobiltelefon og registrere oss, før vi får besøkskort, alarm og nøkler.

De forskjellige avdelingene har tilholdssted i hvert sitt hus. De ser bitte små ut i skyggen av den høye muren som omkranser området. Som små grå lego – hus med oransje tak og gule dører. Det går høye gjerder med porter i på kryss og tvers mellom husene. Drassende på alt utstyret låser vi oss igjennom en stor gitterport og går mot kulturbygget. Det er her musikkundervisningen foregår. Inne i biblioteket er det en sofagruppe hvor vi legger fra oss utstyret før vi går mot avdeling A- øst for å hente deltagerne til første gruppe. De er 5 stykker. Når alle er hentet fra cellene sine og samlet ved utgangen, låser Lasse oss ut og vi går sammen bort til kulturavdelingen.

Før øvingen starter har vi kaffepause i biblioteket. Lasse presenterer meg og sier hva jeg gjør der. Han har informert dem forrige gang og spurt om det er greit at jeg er med. Alle har sagt ja til dette, så de visste jeg skulle komme. Etter denne lille samlingsstunden, rigger deltagerne og Lasse opp utstyret. Musikkrommet er lite, bare ca. 2 x 4 meter, og derfor alt for lite til at det

egner seg for bandøving. De flytter derfor alt utstyret ut i gymsalen i stedet. Her er det veldig god plass. Dette kan de gjøre så lenge ingen andre benytter gymsalen til andre aktiviteter. Lasse forteller ivrig om det nye musikkrommet som snart skal bygges. Det blir stort og ligger også i forbindelse med gymsalen, men på andre siden. Her skal de få fast tilholdssted til musikkøvingene og utstyret skal stå fremme hele tiden. Da slipper de å bruke tid på å pakke det opp og ned hver gang og får lengre øvingstid. De gleder seg alle sammen.

Gruppen spiller og synger i ett strek helt frem til lunsj. De flinkeste er veldig engasjerte. De hopper og danser, ler og brøler om hverandre. Det er helt tydelig at de har det moro. Nybegynnerne er mye roligere, bortsett fra Peter som med jevne mellomrom går sin vei og spiller fotball i andre enden av rommet i stedet for å spille trommer. Mens de holder på viser Lasse meg en sangtekst som en av prosjektets deltagere har skrevet:

En sang om ingenting.

*Jeg sitter og skriver en sang om ingenting
Jeg sitter og skriver om hverdagen min.
Jeg soner en dom på mange, lange år,
for å ha smugla litt hasj over landegrensa vår.*

*Jeg sitter og skriver en sang om ingenting.
Ensomme dager lager sår i mitt sinn.
Tomhetens gleder i trygghetens havn,
her inne hvor luften er fylt av savn.*

*Jeg sitter og skriver en sang om ingenting.
Venter på nøkkelen i døren min.
En nøkkel som gir meg lov, lov til å gå,
i en hage hvor gresset er utenpå.*

[.....]

*Jeg sitter og skriver en sang om ingenting.
Tankene strømmer fritt fra mitt sinn.
Tanker har vinger og gjennom drømmer kan jeg se
alle steder hvor jeg ikke kan være med.*

*Jeg sitter og skriver en sang om ingenting
Jeg sitter og skriver om hverdagen min
Tårer som renner, ned på mitt kinn.
Kjærlighet og varme slipper ikke inn.*

Dette er en sår tekst som på en fin måte beskriver de følelser av ensomhet, kjedsomhet og lengsel som preger de fengselsinnsattes hverdag. Følelsesopplevelser har en sentral betydning

for produksjon og utforming av verdier, livsorienteringer, opplevelser og erfaringer som preger personers identitet. Følelser motiverer, driver og beveger mennesker og virker inn på selvoppfattning og livslyst. Musikk er knyttet til følelser både som metafor for følelsesuttrykk og som katalysator for følelsesopplevelser (Ruud 1997). Derfor oppfordres deltagerne til å skrive melodier og tekster som kan benyttes på øvingene. På den måten gis de gjennom musikkundervisningen mulighet til å gi uttrykk for noen av de følelser de har i seg som det ofte er vanskelig å snakke om og som de ellers ofte holder for seg selv.

Når øvingstiden er ute går vi sammen bort til avdelingen de bor på og låser dem inn. Vaktene overtar, og følger dem tilbake til cellene sine. Det er lunsjtid og Lasse og jeg låser oss inn og ut av minst 4 - 5 dører og porter for å komme til lærernes pauserom på skolen ved avd. B hvor vi skal spise.

Etter lunsj er det bare to deltagere. Thomas spiller piano og Roger som gjerne vil lære å spille trommer. Vi plukker dem opp på avdeling B som ligger i tilknytning til skolen, og går sammen ned til kulturavdelingen. Ingen av dem er særlig flinke i norsk, så samtalen svinger mellom enkle norske ord og litt gebrokket engelsk. Thomas har lært litt klassisk piano da han var liten, og kan dermed litt noter. Dette er likevel lenge siden, så det går litt trått med spillingen her. Lasse spiller gitar og synger og jeg spiller bass. På den måten får vi en bandbesetning slik at sangene vi spiller høres noenlunde ok ut. Ved å fokusere på sanger som ikke er så veldig krevende, men som likevel låter bra, får deltagerne oppleve at de mestrer musikken. Dette er en viktig del av Lasses arbeid. Slik opparbeides motivasjon til å fortsette å spille, og etter hvert mot til å forsøke andre, både ukjente og mer krevende sanger. Målet for musikkterapeuten blir da at denne opplevelsen av å mestre musikken og øvingssituasjonen siden kan overføres til andre situasjoner i deltagerens liv. At mestringsopplevelsen fra musikkundervisningen skal ha gunstig innvirkning på deltagerens selv og siden videreføres til andre virksomheter i hennes liv.

De to på denne gruppen er ikke fullt så utholdende som de på den første. De vil ha lang pause og avslutter tidlig. Vi prater mye. Det kan virke som de har behov for den sosiale kontakt som både jeg og Lasse presenterer. Vanlige mennesker fra den vanlige verden. Ikke innsatte eller ansatte. De er her på grunn av lovovertrедelser som har lav status i det kriminelle miljø og er i tillegg fremmedspråklige. Slike faktorer gjør at de tilhører nederste del av det hierarki som råder blant de innsatte og de utsettes for større isolasjon enn de fleste andre innsatte. Vi tar oss

derfor god tid før vi pakker ned utstyret sammen og setter det tilbake i det lille musikkrommet. Gymsalen er igjen klar til bruk for de som vil trene, og vi følger Thomas og Roger tilbake til avdeling B før vi går hjem.

For deltagerne kan samspillet i musikktime benyttes som en motvekt mot den ensomhet de utsettes for. Ved å orientere undervisningen mot samvær med andre, kan en være med å minske isolasjon og dempe følelsen av at en er alene. Gjennom å skape fellesskap og tilhørighet til en gruppe dannes det en ramme som gir rom for selvopplevelse og det skapes en kontekst som deltagerne kan definere seg selv innenfor. Opplevelsen av samhørighet med en gruppe kan samtidig viske ut noen av de individuelle forskjellene bandmedlemmene imellom. Ut fra den likeverdige menneskelige situasjon de deltar i, skaper musikkterapeuten en følelse av fellesskap mellom dem og seg. Tilhørighet til den sosial sammenheng som musikkundervisningen er, kan slik både avgrense og gi mening til deltagerens relasjoner gjennom fengselsoppholdet (Ruud 1997).

I motsetning til hva jeg på forhånd hadde sett for meg er det å slippe ut av fengselet mye lettere enn det var å komme inn. Nå leverer jeg bare besøkskortet mitt og får legitimasjon og mobiltelefon tilbake og så går vi ut. Dørene åpnes med en gang vi nærmer oss. Slik foregår alle besøkene mine i Bergen fengsel. Her er strenge rutiner og det vanskeligste er å slippe inn. Men når en først er inne er alt det samme gang etter gang. For meg er det eneste som endrer seg gruppene med deltagere og hvilke sanger de spiller.

Fengsel har konsekvenser for den straffedes liv både under og etter soning. Det å være menneske handler jo som vi har sett tidligere om samhandling - å være avhengig av andre og av relasjoner mellom mennesker. Fellesskap, ansvar og omsorg for hverandre utgjør essensielle dimensjoner i menneskers liv og selvutvikling, men de samme dimensjoner gjør også individet sårbart når dette fratras henne. Fengselsinnsatte isoleres fra samfunnet, fra sine familier og sine venner. Dette får alvorlige følger ettersom den ensomhet de utsettes for setter dype spor i identiteten og svekker selvtillitt og sosial kompetanse. Musikk i fengsel og frihet forsøker å gjøre fengselsoppholdet mindre skadelig for sine deltagere. Gjennom musikkopplevelser prøver en å opprettholde deltagerens evner til aktivitet og handlekraft, gjøre det mulig for henne å bevare eller gjenoppbygge tro på egen verdi og styrke følelsen av at hun har innflytelse over eget liv. Dette er en vanskelig oppgave å utføre i lys av fengselsinstitusjonens struktur og den påkjenning isolasjon er for de innsatte.

5.2. Musikkundervisning for åpne avdelinger ved Bergen fengsel

For de som sitter på avd. D og på Osterøy er opplegget annerledes enn for de som sitter på lukkede avdelinger. Dette er Bergen fengsels åpne soningsavdelinger. Her får de innsatte tilbud om arbeid, undervisning og fritidsaktiviteter akkurat som inne men det gis i tillegg muligheter for frigang til tilbud utenfor anstalten. Begge disse avdelingene kan ta imot straffedømte direkte til soning – eller også fra andre anstalter, men skal primært dekke Bergen fengsels behov for åpne soningsplasser og frigangsmuligheter for innsatte som trenger et tilpasset opplegg før løslatelse. De innsatte her er permisjonsklarert og det kan derfor arrangeres turer utenfor fengselet. Det er slik hovedvekten av fritidsaktiviteter ved disse avdelingene tilbys. Slike utadrettede aktiviteter har som siktemål å bidra til (re)sosialisering og tilvenning til et fritidsnettverk med tanke på tiden etter løslatelse. Innholdet i disse aktivitetene skal derfor være tilpasset den enkeltes situasjon og ønsker.

På bakgrunn av dette er musikkundervisningen for de som sitter på åpen soning lagt til Verftet² like utenfor Bergen sentrum. Her finnes det mange øvingslokaler, flere konsertscener, kafè og kontorlokaler for ulike musikkorganisasjoner. Musikk i fengsel og frihet leier øvingslokaler av AKKS³ og slik får deltagerne en mulighet til å integreres i byens musikkmiljø. Denne plasseringen hjelper også til at deltagerne unngår den stigmatisering som gjerne ville oppstått om øvingene for eksempel var lagt til noen av kriminalomsorgens lokaler.

5.2.1. Musikkøvinger for åpne avdelinger ved Bergen fengsel

Det er Lasse som har ansvar for disse øvingene også. Helt i begynnelsen av april skal jeg være med denne gruppen for første gang. Lasse har spurt deltagerne her også om det er greit at jeg er med på øvingene deres en stund fremover. Det har de sagt ja til, og de vet at jeg skal komme i dag. Vi møtes i kafeen for kaffe og prat før øvingen starter. Lasse presenterer meg. Her er 2 deltagere denne gangen. Den ene, Tom ser ut til å være rundt 60 år, den andre, Kåre ca. 20. Vi sitter og prater i ca. en time før vi går til øvingslokalet. Her står trommesett, sanganlegg og forsterkere klart, og Lasse har med seg gitarer, bass, noter, tekster og kabler. De bruker litt tid på å stemme og organisere seg før de begynner å spille. Jeg ser mest på. Setter opp et par note - stativ, men ellers holder jeg meg litt i bakgrunnen. Det er en litt

² Kulturhuset USF på Georgernes Verft.

³ Aktive Kvinners Kultur Senter.

underlig stemning i rommet så jeg finner en stol langs veggen og setter meg der. Tom står alvorlig i et hjørne og sier nesten ingen ting. Jeg får en følelse av at denne øvingen går litt trott. Tom spiller gitar og Kåre trommer. Lasse spiller bass og gitar. De jammer⁴ mye før vi har en lang pause. Lasse går ut en tur og jeg sitter igjen med deltagerne og prater. Det går greit. Tom sier han er i dårlig humør. Han er syk og skal opereres neste dag. Han gruer seg. Det var nok dette jeg merket mens de spilte.

Musikk er en sentral metafor for følelsesopplevelser, og kan brukes til å beskrive, tydeliggjøre og oversette ulike sinnsstemninger og følelser. Ruud (1990) peker på hvordan følelsesbevissthet er en sentral komponent i selvets dannelse. Følelsesbevissthet handler om evnen til å oppleve og tolerere følelser og evne til å gi uttrykk for egne følelser. I hvilken grad vi opplever, tolererer og uttrykker følelser varierer fra person til person, men for alle er følelsene våre med på å gi innhold til våre begreper og meningssystemer, og spiller dermed en viktig rolle i opplevelsen av selv og identitet. Musikk handler i stor grad om å stimulere og utløse følelser. Slik kan musikkutøvelse benyttes til å gjenspeile musikerens følelser og være et middel til å uttrykke disse. Musikken får da en slags terapeutisk funksjon og en hjelp til å overkomme vanskeligheter. Den blir et personlig uttrykksmiddel, et språk som formulerer eller artikulere følelsene man har i seg (Ruud 1990).

Wadel (1991) påpeker at det i noen feltarbeid ikke finnes en ferdig status man kan gå inn i. De posisjoner som blir tilbudt passer ikke og gir dermed ikke tilgang til samhandling "bak scenen". Uten å kunne plassere forskeren i en eller annen status, vet ikke aktørene hva de kan forvente av forskeren. De blir usikre. Når de ikke kan forutsi forskerens adferd, er det sikreste å minimalisere samhandlingen, eller å legge den på et overfladisk nivå "fremme på scenen" (Wadel 1991). Min tilstedeværelse har tydelig innvirkning på denne gruppen. Jeg bestemmer meg for å gå en time før de er ferdige i tilfelle det blir litt lettere for dem å spille uten meg. De kjenner meg ikke og i følge Lasse kviknet de til når jeg hadde gått. De ble nok litt stresset av å ha en fremmed der, spesielt siden stemningen var så laber i utgangspunktet. Siden dette var første gang jeg var med dem var både de og jeg usikre på hvilken rolle jeg skulle ha i denne sammenheng. Ettersom vi ikke kjente hverandre valgte jeg å holde meg i bakgrunnen utenfor gruppen og satt heller på en stol ved veggen og så på dem. Det er mulig at jeg da underbygget følelsen fengselsinnsatte har av å bli overvåket og iaktatt og at jeg dermed truet den trygghet

⁴ Improviserer.

Lasse har bygget opp rundt øvingstimene og deltageres selvfølelse og selvakseptering i denne situasjonen. De ble meget forsiktige og tilbakeholdne.

Selvakseptering er et resultat av de vurderinger vi gjør av oss selv i samhandling med andre på ulike områder. I tilfeller hvor selvakseptering trues, blir personene meget opptatt av hvordan de virker på andre. Man blir forsiktig med hva man sier og gjør for ikke å forstyrre den oppfattelse som allerede er der. Grad av selvakseptering er viktig for oppfattelsen av egen identitet. Selvakseptering innebærer å akseptere og respektere seg selv som en er. Det handler om å tillegge seg selv egen verdi uavhengig av umiddelbare ytre hendelser. At en har en ballast av trygghet som gjør at en godtar seg selv slik en er og våger å se både sine sterke og svake sider (Skaalvik og Skaalvik 1996). Musikkøvingene gir mulighet for utvikling og styrking av deltageres selvakseptering ved å gi dem mestringsopplevelser på ulike instrumenter og i den sosiale samhandling som gruppeøvingene tilbyr. Ved å skape trygghet til å prøve og feile, gi positive tilbakemeldinger og rolig opplæring i både samspill og solospill kan musikken benyttes som grunnlag for, eller del av den nødvendige ballast deltagerne trenger for å akseptere seg selv på tross av egne og omgivelsenes oppfattelse av deres feil og mangler.

Jeg var forberedt på at en feltarbeider som driver deltagende observasjon selv vil virke inn på dem han forsker på. Dette må man være observant på, men i følge Wadel (1991) er det et problem som vanligvis blir mindre jo lenger feltarbeidet varer. At man observerer og deltar i de samme typer situasjoner flere ganger, reduserer altså feltarbeiderens potensielle innflytelse på disse situasjonene. Slik opplevde jeg det også. Etter å ha blitt kjent med meg foregikk disse øvingene som normalt og jeg ble en del av gruppen på linje med de andre.

5.3. Musikkundervisningen ved Bredtveit fengsel

Musikkterapeut Venja Ruud Nilsen er selve primus motor bak prosjektet MFF og det var her, ved Bredtveit fengsel, det startet i 1991. Daværende fritidsleder ved Bredtveit – Bente Hagesæther Scheel – stilte seg positiv til Venjas ide om å starte et musikktilbud til de innsatte, og sammen utviklet de et forsøksprosjekt. Siden har prosjektet endret karakter og vokst seg større til det i dag fremstår som 3-trinns prosjektet Musikk i fengsel og frihet – et tilbud både under og etter soning.

I dag, 13 år senere, jobber Venja fremdeles med damene, både inne på Bredtveit og ute i ettervernet. I tillegg arbeider hun noen dager i uken på et kontor ved Norsk Musikkråd hvor hun benytter tiden til å forsøke å bidra til at prosjektet opprettes på flest mulig soningssteder i landet, sende søknader om midler til videre drift av prosjektet, samt informere om tilbudet i ulike sammenhenger. Venja er en "rockedame". Hun har bass som sitt hovedinstrument og har spilt i band i alle år. I motsetning til Lasse er hun utrolig energisk og sprudlende, og benytter dette aktivt i rollen som damenes musikkinstruktør. Med sin direkte stil unngår hun å bli betraktet som fengselsbetjent eller lærer, men fremstår som en rollemodell de innsatte kan forstå og respektere og en omsorgsperson de kan stole på. Hennes beundring for det damene får til på tross av sin livssituasjon er tydelig og skaper et tillitsforhold mellom henne og dem som er nødvendig for at de skal tørre å komme på de øvingene som arrangeres for dem etter endt soningstid. Det er mange damer som ønsker å delta på dette prosjektet, ca. 2/3 av de innsatte på Bredtveit vil til en hver tid være med, og for å kunne gi tilbud til så mange som mulig har hun med seg musikkterapeut Bente Mari Mortensen. De to har enten hver sin gruppe, eller følger en stor gruppe sammen. I dette fengselet er det organisert slik at Venja og Bente Mari må gå rundt til de ulike avdelingene og cellene og låser ut de deltagerne som skal være med, og når øvingen er over følger de dem tilbake.

Kvinner utgjør en meget lav prosent av fangebefolkningen. Det betyr at få kvinner begår kriminelle handlinger og dette har medført at kvinner sjelden er fokus for kriminalitetsforskning. Den kvinnelige kriminelle blir derfor både i faglige sammenhenger og mediefremstillinger sett på som "den andre". Og det i dobbel forstand. Kvinner som begår lovbrudd betraktes ikke som "ekte kvinner" ettersom det ikke er vanlig at kvinner begår kriminalitet. Men kvinner som begår lovbrudd er heller ikke "ekte kriminelle" siden en "ekte kriminell" er mann. De bryter med prototypen på bildet både av kvinner og av kriminelle. De er avvikerer som ikke bare forbryter seg i forhold til loven, men også mot de tradisjonelle konvensjoner for feminin adferd. Dermed representerer en kriminelle kvinne et dobbelt avvik som stadig gjør seg gjeldende på tross av nyere og mer nyansert forskning. Hun er et grensetilfelle både med tanke på kjønn, kriminalitet og normalitet, og samfunnets stempel på henne er kraftig og motstandsdyktig.

5.3.1. Musikkøvinger ved Bredtveit fengsel

I midten av november var jeg i Oslo og skulle være med Venja til Bredtveit. Hun hadde bestilt middag til oss fra fengselets kjøkken som vi skulle spise før øvingene begynte. Bente Mari kom samtidig med oss. Venja skal ha bandøving med en gruppe som skal spille på fengselets revy om to uker og Bente Mari skal ha gitargruppe med resten av musikkelevne. Jeg er med på gitargruppen som kun har en time øvingstid. De tre som er med, er helt nybegynnere, så ting tar litt tid. Vi rekker å spille og syng igjennom tre sanger før de skal tilbake til cellene sine. Etter dette går jeg og Bente Mari til bandøvingen og er med der. Da bandet er ferdig for dagen samler de seg i en sirkel og prater om dagens øving. Her får alle mulighet til å si hva de synes om det de har gjort denne gangen og får på samme tid øvet seg på å gi og mota både ros og konstruktiv kritikk. De skal spille på revyen om to uker, og har forbedret seg mye siden sist jeg var her for to uker siden. De er flinke og Venja benytter sjansen til å skryte av dem.

Å bygge opp deltagerens motivasjon og selvoppfatning gjennom positive tilbakemeldinger, engasjement og omsorg er en stor del av Venjas arbeid. Kvinnene som deltar er for det meste nybegynnere. Generelt blant befolkningen er det mindre vanlig at jenter og kvinner danner band enn at menn gjør det. Og blant de kvinnene som er representert her er det liten sannsynlighet for at tilgangen på instrumenter og oppfølging har vært til stede. Ergo er erfaringen fra musikkspill og bandøving liten og behovet for opplæring stort. Mange sliter i tillegg med lav selvtilitt og en identitetsoppfattelse bygget på erfaringer som tilsier at de ikke får til, og som hemmer deres tro på at de kan lære å mestre et instrument. Utfordringen ligger da i å forenkle instrument og musikk slik at deltageren behersker utførelsen og at det samtidig høres bra ut. Dette handler om å tilpasse undervisningen til deltagerens forutsetninger slik at de opplever mestring, samtidig som de gis utfordringer til å arbeide mot et mål.

Slik tilpassing er viktig. Å mestre instrumentet og musikken er en motivasjonskilde til å møte neste gang også. Dette er avgjørende for prosjektets deltagere fordi personer som i utgangspunktet har lave forventninger om mestring, ofte vil bryte av opplegg de frivillig er med på. De slutter å møte opp dersom oppgavene de gis er for vanskelige. Deltagere som i utgangspunktet har liten tiltro til egen kompetanse har en tendens til å attribuere problemet internalt, noe som forsterker deres tendens til å gi opp når de møter motstand eller det er noe de ikke får til. Dette vil ha videre negativ innvirkning på selvoppfatningen (Skalvik og

Skaalvik 1996). For å bryte med denne onde sirkelen, skape opplevelse av mestring og finne motivasjon som gir lyst til å fortsette, kreves det at musikkterapeuten gir mye oppfølging, positive tilbakemeldinger og omsorg både for enkeltpersonene og for gruppen som helhet. Som i alt fengselsarbeid er omsorgsarbeidet altså en viktig del av arbeidet med MFF og Venja arbeider hardt med dette. Hun har en god evne til å se deltageren som person, hun er interessert og hun er flink til å lytte. Hun stiller opp for dem og viser ansvar for dem både under og etter soning. På denne måten styrkes tillitsforholdet mellom henne og deltagerne og tryggheten som trengs for at deltageren skal ville fortsette på trinn 2 opparbeides sakte men sikkert.

6.0. TRINN 2

”Løslatelsessyndromet” er det noe som heter. Dette er et begrep som beskriver den angstfølelsen som rammer en stor del av dem som løslates etter lang tid bak fengselsmurene. Plutselig kommer dagen da de kan gå fritt ut av fengselsporten og da står de der. Alene. I en artikkel i Dagbladet 26.04.03 beskrives dette fenomenet av en tidligere innsatt: *”Robert sto der med en søppelsekk i den ene hånda, han var fri. Han var redd. Livredd. Han orket ikke gå ned i byen, det var som om det lyste av ham at han hadde sittet i fengsel. Han orket ikke gå i butikken, tanken på å ta opp penger for å betale når det var hans tur virket plutselig skremmende. Han orket ikke være hjemme heller. Det ble rett og slett for mye. Han satte seg i bilen, kjørte til han fant et skogholt hvor det ikke var noen, satt der alene, hele ettermiddagen. Angsten satt som en klo inne i ham. Så reiste han til noen venner, fikk litt amfetamin, roet nervene”* (Dagbladet 26.04.03). Robert sitter i dag i styret for LES, Livet Etter Soning, som ble stiftet for ca. 2 år siden. Dette er en frivillig organisasjon som drives av tidligere straffede, som arbeider for å lette overgangen fra fengsel til hverdagsliv for innsatte som ønsker hjelp til dette. Flere av damene som spiller i Musikk i fengsel og frihet er også med i LES. De samarbeider i dag med MFF og har en representant med i MFF`s styringsgruppe. I sommer fikk LES lokaler i Grønlandsleiret 28 i Oslo. Lett tilgjengelig for alle og vegg i vegg med Idèverkstedet, der musikkprosjektets trinn 2 i Oslo har sine øvinger. For å forklare hva som skjedde da han slapp ut sier Robert videre: *”Det er en stor påkjenning å sitte i fengsel. Jeg tok på meg en tøff maske for å overleve, og spilte rollen som hard kriminell. Når jeg kom ut, var det den eneste identiteten jeg hadde. Rollen som tøff kriminell var lett å ta tilbake. Alt annet var plutselig skremmende”* (Dagbladet26.04.03).

Når de straffede slipper ut av fengselet er det friomsorgen som på papiret overtar ansvaret for dem. Leder av fengselet skal i samarbeid med friomsorgen fastsette dato for første oppmøte og oppmøtehyppighet før den innsatte løslates. Møteplikt er friomsorgens kontroll av de tidligere straffede. Det skal utarbeides en gjennomføringsplan mellom friomsorgen og domfelte om det nærmere innholdet i perioden med møteplikt. Domfelte skal på forhånd få mulighet til å uttale seg om perioden med møteplikt for kriminalomsorgen og om eventuelle øvrige vilkår. Møter ikke den straffede må hun tilbake i fengselet igjen. Møtepliktperioden opphører når den fastsatte perioden utløper, eller det avses dom eller kjennelse som følge av brudd på prøveløslatelsesvilkår, og den nye dommen utelukker møteplikt. Dessverre er det ofte slik at den løslatte blir gående uten et tilbud om noe å gjøre. Dermed blir dagene lange og

innholdsløse og både kjedsomhet og ensomhet blir et problem. På justis - og politidepartementets nettsider står det at ”målsettingen med rehabilitering og ettervern av domfelte er å styrke den enkeltes evne og vilje til å klare et rus- og kriminalitetsfritt liv etter straffegjennomføringen. Tiltak under straffegjennomføringsperioden skal dyktiggjøre (habiliter) den domfelte, og alle tiltak skal primært begrunnes ut fra denne målsettingen. Tiltak rettet mot ettervern, altså bistand gitt etter at den domfelte har fullført straffegjennomføringen, gis i hovedsak av instanser utenfor kriminalomsorgen, men som kriminalomsorgen samarbeider med” (28.04.03). ”Musikk i fengsel og frihet” er et slikt tiltak. En representant for friomsorgen sitter derfor også i styringsgruppen for prosjektet. Fylkesmannen i Hordalands representant i MFF¹ s styringsgruppe beskriver ettervernets utfordringer slik:

”Når vi har opplæringstilbud eller andre tilbud i fengsel, er det viktig å følge opp disse tiltaka etter avslutta soning, eller at innsette kan ha frigang til slike tilbud. Det kan vera med å lette overgangen tilbake til samfunnet. Vi veit at mange innsette har fleire problem å stri med samanlikna med folk elles i samfunnet. Dei har dårleg skolebakgrunn, liten erfaring frå arbeidslivet, rusproblem, dårleg sosialt nettverk, få fritidsinteresser, vanskar med å få seg bustad etc. Difor er det viktig å leggje til rette med ulike tiltak etter avslutta soning”.

6.1. Trinn 2 i Bergen

En viktig del av 2. trinn ved Musikk i fengsel og frihet er at deltagerne som ønsker å være med å spille får komme til noe de kjenner fra før. For å få dette til er det nødvendig at samme person som jobber med deltagerne inne i fengselet også jobber på trinn 2. Dette gjør det lettere for den enkelte deltager å møte opp på øvingene etter løslatelsen fordi musikkterapeuten har invitert dem til å komme om de ønsker å fortsette å spille når de slipper ut, og han kan fortelle nøyaktig hvordan det er på øvingene ute. Dette skaper trygghet for deltageren. På samme måte kan deltagerne som allerede er på trinn 2 forberedes hver gang det kommer et nytt medlem til gruppen. I tillegg til trygghet for deltagerne skaper denne ansatte en stabilitet og kontinuitet innad i prosjektet.

Det betyr at Lasse arbeider med denne gruppen også. Men her er han ikke alene. Musikkterapeut Roar Ruus Finsås er også med på disse øvingene. Han er 39 år og har opp gjennom årene spilt i mange ulike band hvor han har vært vokalist og bassist. Som Lasse er Roar også en ”typisk musiker” med bustete hår, og ”rockete” klesstil og som Venja er han

sprudlende og energisk. I øvingsrommet er han Lasses motsetning og de utfyller hverandre på en meget god måte. Mens Lasse prater stille, rolig viser hvordan man gjør ting og tålmodig venter mens alle gjør seg klare, spretter Roar rundt, mens han prater og forteller og spiller litt her og der. Lasse er den rolige sindige, mens Roar er spilloppmakeren. Han beskriver det selv slik:

”Eg har et svært avslappet forhold til det å spille i band. È det gøy kan bandet bli bra. È det kjedelig blir det aldri bra. Derfor gjør eg alt eg kan for å ha det gøy, men det må ikkje bli kunstig!”.

Videre forklarer han hvordan han ser på sin egen rolle som instruktør og medspiller i bandet på trinn 2:

”I dette bandet må vi være en av gutta. Hadde vi tatt en lærerholdning tror eg gutta hadde rynket på nesen. Det hadde i hvert fall eg gjort om eg var i deres båt”.

Her poengterer Roar hvordan den rollen instruktøren i prosjektet tar er viktig for hvordan tilbudet mottas av deltagerne. Og her, på trinn 2, er dette kanskje enda viktigere enn det er inne på trinn 1. Musikkterapeutene gjør seg selv til en del av bandet på så lik linje med deltagerne som mulig. På denne måten skapes det likeverdighet mellom deltagerne og instruktørene. De spiller i band *sammen*. Musikkterapeutene benytter dermed seg selv som et viktig ledd i arbeidet med å styrke deltagerens samhandlingskompetanse og som del av oppbyggingen av et sosialt nettverk uten kriminalitet og rus rundt deltageren. Det skapes et forhold dem i mellom som handler om musikk og samspill, og de unngår slik et ujevnt lærer/elev forhold.

Øvingene for bandet på trinn 2 er også lagt til AKKS sine øvingslokaler på Verftet. Som tidligere nevnt er det her en kafè som benyttes som samlingspunkt før øvingene starter. Lasse, Roar og deltagerne sitter i kafèen ca. en time før de går til øvingslokalet. Denne timen benyttes til hverdagssamtaler mellom deltagerne og musikkterapeutene slik at målet om et kameratslig forhold bygget på gjensidig respekt og gruppefølelse kan oppnås. Samtidig gis deltagerne på denne måten litt slingringsmonn i forhold til oppmøtetiden. Det har vist seg at det for mange er problematisk både å gi beskjed om de ikke kan komme og å komme presis til øvingene starter. Dermed er kaffetimen en løsning på ”for-sent-kommings-problemet” slik at deltagerne ikke mister øvingstid om de ikke greier å komme tids nok og Lasse og Roar kan se hvem som ikke er kommet, ringe dem og minne dem på at nå må de komme på øving.

Nesten alle deltagerne i Musikk i fengsel og frihet har rusproblemer. I tillegg passer de godt inn i beskrivelsen Christie (1982) gir av hovedmassen av offentlig registrerte lovovertridere. Han illustrerer dem ved å tegne en skjev pyramide. Denne viser hvordan alle begår lovbrudd, men at antall registrerte lovbrudd øker meget sterkt med synkende sosial klasse. Blant fengselsbefolkningen kommer dette spesielt tydelig frem. Det er få kvinner i fengsel, og mennene er noe yngre enn gjennomsnitts -befolkningen. De er oftere syke, ugifte eller fraskilte, de er dårligere utdannet, er uten fast arbeid og/eller sted og bo og de er fra lavere sosial klasse. Dette er aller tydeligst blant gjengangerne (Christie 1982). Disse kjennetegn finner en også igjen blant deltagerne i MFF. Det er slike problemer og de psykiske belastningene som fengselsoppholdet og eventuelt rusmisbruk har påført dem, som skal håndteres når deltagerne slippes ut av fengselet og skal over på trinn 2. Dette er en krevende oppgave.

Mange rusmisbrukere starter tidlig å eksperimentere med ulike rusmidler. Ofte allerede i tenårene. I følge Frønes (1998) vil den ”normale” tenåring i løpet av ungdomstiden utvikle seg til å bli relativt moden sosialt, og den essensielle oppgaven i hans liv vil være mestring av fremtid. Forhold omkring overgang til voksen status blir sentrale og det oppstår et krav til at han skal ha realistiske og personlige holdninger og refleksjoner til både samfunnsmessige og eksistensielle spørsmål (Frønes 1998). Rusmisbrukende ungdom som stemples av omgivelsene som avvikere, støtes ofte ut fra fellesskapet. Ved å falle utenfor ”normalsamfunnet” på et tidspunkt hvor andre sosialiseres inn i voksenrollene kan viktig adferdsstyrende kunnskap som er nødvendige for å fremstå som velfungerende voksen i det senmoderne samfunn bli underutviklet. Evnen til å vise ansvar, se konsekvenser av egne handlinger, planlegge fremover og å ta hensyn til andre – noe av den sosiale kompetanse som forventes av en voksen – viser seg å være lite utviklet hos en del av deltagerne. Ved å falle utenfor sosialiseringprosessen i ungdomstiden, har de gått glipp av mye av den allmennkunnskap normalsamfunnet forventer, og som er nødvendig for å handle i overensstemmelse med det. Deres handlinger og valg bygger dermed på de erfaringer de har fra egen avvikertilværelse og kan derfor ofte være vanskelige for andre å forstå. ”Musikk i fengsel og frihet” tar sikte på å styrke slike sosiale ferdigheter hos deltagerne, og benytter blant annet øvelser som å gi beskjed om en ikke kan komme, oppmøte til bestemte klokkeslett, samtaler og samspill i denne sammenheng.

6.1.1. Øvinger på trinn 2 i Bergen

En mandag i slutten av mars er første gang jeg skal være med gruppen på trinn 2 i Bergen. Jeg møter opp på kafèen på Verftet hvor jeg har fått beskjed om at alle skal møtes. Vi sitter her i ca. en time og småprater, drikker kaffe og slapper av før øvingen starter. Begge musikkterapeutene er her og to deltagere – Stian og Kjetil - og en kamerat av Stian som skal være med å høre på. Inne i øvingslokalet setter jeg meg på en stol inntil veggen sammen med den andre gjesten. De fire andre setter opp utstyret. Det eneste jeg gjør er å hjelpe til med å sette opp et notestativ. De sto og strevde med det før jeg tilbød meg å hjelpe, og jeg fikk kommentaren ”*ja det der kan jo selvsagt studenten*” slengt etter meg. De ler, og resten av tiden kaller de meg for det, ”studenten”. De to deltagerne er voksne menn. Det er vanskelig å avgjøre alderen på dem, men Stian ser ut til å være i slutten av 30 årene, og Kjetil i 40/50 årene. De er litt sjenerte ovenfor meg begge to og veldig høflige. Men når de begynner å spille, tar iveren over for sjenansen. De spiller i ett strekk til kl. 20.00. Da må Stian gå. Det prates ikke så veldig mye under øvingen. De spiller en del coverlåter og noen sanger de har laget selv. Mye country og blues. Musikkterapeutene spiller de instrumentene som mangler for å fylle en tradisjonell bandbesetning. I dette tilfellet spiller begge deltagerne gitar og synger, så da veksler Lasse og Roar mellom trommer, bass og litt gitar. På denne måten høres alt som spilles ganske bra ut uten å avhenge av hvilket nivå deltagerne er på, på sine instrumenter.

Min rolle i denne situasjonen er uklar og jeg holder meg derfor litt i bakgrunnen i starten. Det fungerer ganske bra. De henvender seg til meg mellom sangene, og kikker litt i min retning mens de spiller. Jeg smiler bekræftende tilbake og følger med så godt jeg kan. I denne gruppen spiller de på en måte *for* meg og spør etterpå hva jeg synes. Jeg er som et slags publikum som får lov å si hva jeg synes. For disse deltagerne er det tydelig at musikk og spilling er meget viktig for dem. Når de spiller bærer de preg av at musikken griper tak i dem og dette engasjementet overtar for sjenansen de viste tidligere. De beveger seg i takt med musikken så svetten renner, og de smiler og ler mye, men konsentrerer seg også om at det skal bli bra. Samspill i grupper kan gi en meget spesiell opplevelse av samhørighet. Musikken skaper en mellommenneskelig dynamikk, en slags bevegelse og gjenklang mellom musikerne. Man føler seg som en del av en helhet (Ruud 1990). Dette skaper tydelige gledesopplevelser hos deltagerne, og nettopp dette - å tilrettelegge for gledesopplevelser i øvingstiden - er et viktig element i musikkterapeutenes arbeid. Deltagernes opplevelse av øvingsmiljøet er viktig

ettersom det får konsekvenser både for deres motivasjon, selvoppfatning, prestasjoner og adferd.

Neste øving er samme dag neste uke. Også denne gang møtes vi i kafeen. De er tryggere på meg allerede og inkluderer meg mer i samtalen enn hva som var tilfelle sist jeg var her. Når de har rigget seg til i øvingslokalet, spør Lasse om de kan tenke seg å spille en liten konsert om ca. 2 måneder. Dette stiller alle deltagerne seg positive til. De ser både glade og stolte ut. Dermed er alle i kjempehumør under øvingen. Lasses tillit til at de kan klare å spille en konsert er tydelig en velkommen opplevelse som virker positivt inn på selvtiliten gjennom dagens øving. Denne gangen er de tre stykker. Kjetil og Stian som var med forrige gang, pluss en som ser litt yngre ut. Han spiller også gitar. Kjetil tar styring over denne øvingen og alle tre gir inntrykk av at de koser seg. De smiler, ler og spøker med hverandre. Stian har skrevet en sang basert på en strofe fra en episode av barneprogrammet "Jul i Blåfjell" som de vil spille på konserten. Han forteller at da han satt i fengsel fulgte han med på denne serien på barne - tv, og så ble denne sangen til:

Jul i blåfjell

*Friheten e` herlig, friheten e` kul
Hvis du ikkje passer på kan du miste neste jul
En dag eg gikk på tur så var eg lite lur
Eg lå all min hasj i et slags oppbevaringsbur*

*Sansene var vekke, hodet var bedøvet
Før eg skjønnte ordet av det var friheten berøvet
Friheten e` herlig, friheten e` kul
Hvis du ikkje passer på kan du miste neste jul*

REFRENG:

*E` du så dum at du går rett i en felle
Så må du regne med å feire julen i en celle
Det sa karen i blåfjell til meg*

*Det ble et år å sone, men soningen gikk nå greit
Eg sov no hele året - til slutt ble eg lat og feit
Eg hadde vondt i viljen, ja arbeidet var et stress
Det verste var på "øyen" for der måtte eg klippe gress*

*Men prosjektet ned på verftet der bare måtte eg være med
Og det var ikkje dumt – det var sånn denne sangen ble te
Friheten e` herlig, friheten e` kul
Hvis du ikkje passer på kan du miste neste jul*

REFRENG

Etter å ha spilt igjennom sangen bestemmer de at bandet skal hete "Shit Happens". Dette er de veldig fornøyd med. De synes det er betegnende og vittig og ler høyt når de kommer på det. På samme måte som strofen "*e du så dum at du går rett i en felle*" er dette også en hentydning til at de selv mener de ikke er skyld i de tingene som hender i livet deres. At de ikke havnet i fengsel fordi de hadde gjort noe galt, men fordi det ble oppdaget at de hadde gjort noe galt. Dette stemmer på mange måter overens med det Christie (1982) sier om at alle begår lovbrudd, men at det ikke er alle som straffes for det. De som straffes er vanligvis de som også sliter med andre sosiale problemer. En slik sammenheng kan godt være aktuell også i dette tilfellet, men både bandnavnet og tekststrofen viser også en tydelig tendens til ansvarsfraskrivelse. At de mener de ikke selv har kontroll over hva som skjer med dem og livet deres, men at "shit happens". I stedet for å tenke at de ikke bør begå lovovertridelser, mener de det er uflaks som gjør at de havner i fengsel og at neste gang de gjør noe ulovlig må de passe på at de ikke går i "feller". Med andre ord at det ikke blir oppdaget. Igjen ser vi her tegn på at den rehabilitering som er fengselets målsetning ikke ser ut til å ha fungert som ønsket, og at holdninger som stammer fra sosialisering med andre kriminelle fremdeles ligger til grunn for deres syn på seg selv og det liv de lever. Dette er atter en påminnelse om Hammerlin og Kristoffersens (1998) poeng om at rehabilitering bort fra kriminalitet er en lang prosess. Det tar tid, og om en vil lykkes med slike tiltak må en gi det tid. Lang tid.

Jeg spør "Kjetil" om han gruer seg til å stå på scenen og spille for mange mennesker og om det er noen sanger han foretrekker å spille i en slik situasjon. Han svarer:

"Det e det samme for meg hvilken sang eg skal drite meg ut på. Da eg skjöt han mannen i 92, gikk eg over en grense. Å spille for folk her, va en an. Det har eg gjort, og no e det ingen vei tilbake".

Han ler. Jeg blir litt usikker på hva jeg skal svare til dette så jeg ler litt jeg og. De andre sangene de bestemmer seg for å spille på konserten er Bob Dylan: "*You ain't going now where*" og Johny Cash: "*Folsom Prison Blues*".

Bandspilling er et godt utgangspunkt for utvikling av mange mellommenneskelige evner som prosjektets deltagerne ofte ikke har. Dette er en viktig del av MFF`s tilbud på trinn 2. Å hjelpe deltagerne å trene opp slike evner handler blant annet om å sette fokus på *ansvarsfølelse* – å komme på øvingene fordi en har ansvar for at det ikke skal mangle et instrument i gruppen, og å gi beskjed om en ikke kan komme, eller blir sen. *Samarbeidsevne*

og evne til å vise *hensyn* ved å vente til alle er klar, begynne samtidig, være stille når andre prater osv. Å både *gi og ta imot kritikk og ros* og *lytte* til hva andre sier, og ta det til etterretning. Dette handler om å styrke deres evner til sosial samhandling. Musikk kan skape et felleskap bandmedlemmene i mellom. Musikken kan skape enighet om verdier innad i en gruppe som så igjen uttrykkes gjennom samspillet. Bandmedlemmene kommer gjennom musikken frem til en felles forståelse av seg selv som gruppe, som et felleskap, gjennom musikalske aktiviteter og estetiske valg. Ved å utvikle og styrke deltageres evner til å forstå et gruppefellesskap som dette kan deres muligheter til å vende tilbake til samfunnet som deltagende individer økes.

Men dette krever lang øvelse og det er nødvendig at deltagerne stiller opp på øvingene. Det betyr at en stor del av Lasse og Roars jobb handler om å motivere dem til å komme på øving selv om ikke humøret er på topp eller livssituasjonen deres er helt slik de skulle ønske. Når deltageren slipper ut etter endt soningstid er musikkterapeuten hun har blitt kjent med inne noe kjent og trygt hun kan søke til i den forvirrende løslatelsesperioden. Dette kan være en viktig motivasjonsfaktor for å ville være med på trinn 2 i denne perioden. Men ganske snart vil hun være på leting etter andre omgangspersoner, kjente fra tidligere - eller nye. Hun vil ha behov for å bygge opp et nettverk som er ”frivillig”, som ikke er et ettervernstilbud. Dermed står trinn 2 i fare for å miste verdi for deltageren i den forstand at hun får andre ting å ta seg til. Om hennes nye referansegruppe vier musikk liten oppmerksomhet, vil også hun falle fra. Og dette er et vanlig problem på trinn 2. Deltagerne faller fra om ikke musikkterapeutene følger dem tett opp og vedlikeholder den nære kontakten mellom dem. Det er selvsagt ulike grunner til at deltagere faller fra, men i mange tilfeller er tilbakefall til rusmisbruk en viktig årsak. Det konstante motivasjonsarbeidet som er nødvendig for at trinn 2 skal kunne fungere krever at musikkterapeutene hele tiden må overbevise deltagerne om at det kan være bra for dem å komme. At ettersom de hadde det kjekt sist er det sannsynlig at det blir kjekt denne gang også. I denne sammenheng er det veldig viktig at hver øvingstid er lagt opp slik at deltagerne trives, og at de ser frem til neste gang de skal møtes når øvingen er over. I tillegg er det viktig å få dem til å forstå at de alltid er velkomne, uansett hvordan de føler seg og at de er savnet når de ikke møter. Dette krever mange telefonsamtaler og meldinger fra musikkterapeutene og i en del tilfeller henting og bringing med bil.

En øvingsdag i slutten av september hadde jeg ikke tenkt å gå på trinn 2 øvingen, men utpå ettermiddagen ringte de fra Verftet. Roy har sluppet ut av fengselet og har kommet på øving.

Han har lånt Lasse sin telefon for å ringe og fortelle meg at han er skuffet over at jeg ikke er der. For det har jeg lovet, hevder han. Jeg får dårlig samvittighet, og lover å komme innom en tur senere. Da jeg kommer er de i gang med å spille. Lasse, Roar, Stian, Egil og Roy. Roy har tatt over hele øvingen! Han er utrolig giret og farter rundt i rommet, mens han bestemmer hvilke sanger de skal spille. Han låner alle sine instrumenter for å vise ulike ting, og prater masse. Han er vokalist og i dag vil han synge Billy Idol. Han er flink, og går fra den ene til den andre for å vise hva de skal spille før de setter i gang. Det blir overraskende bra. Den typiske rockestemmen hans passer veldig bra til dette.

Roy viser til at han lider av AD/HD og er ordblind. Han sier han har vært kriminell så lenge han kan huske og at han er narkoman. Da jeg traff han inne i fengselet snakket han flere ganger om hva han skulle gjøre ”*neste gang*” han blir satt inn. Han er en typisk gjenganger. Da han slapp ut av fengselet denne gang fikk han plass på en avrusningsklinikk. Her skal han bo fremover. Han forteller at han er så redd for å havne ”på kjøret” igjen at han ikke kan komme og gå fra øving alene. Han klarer ikke å gå gjennom sentrum uten å møte noen gamle kjente eller oppsøke noen. Det har skjedd hver gang tidligere når han har sluppet ut av fengselet, og så går det galt igjen. Derfor har han fått en venninne til å kjøre og hente han. Da vi står utenfor øvingslokalet og venter på hun som skal hente ham uttrykker han entusiasme over at han endelig skal klare å bli rusfri, selv om han også er redd for at det skal gå galt enda en gang.

Neste uke er det høstferie. Det synes Roy er veldig dumt. Han uttrykker bekymring for hvordan det skal gå når han ikke har noe han skal hele neste uke. Han viser et visst ansvar ved å sørge for å bli kjørt gjennom sentrum, og vilje til å gjennomføre oppholdet på avrusingsklinikken. Han er også utrolig engasjert over å få lov til å spille og spør mye om hvilke muligheter det er for at han kan få penger til å kjøpe seg en gitar. Han har veldig lyst på det. Han ønsker så veldig å klare dette, men bakgrunn og erfaring tilsier at det skal bli vanskelig. Hun som skal kjøre han kommer og både jeg og Lasse får en god klem mens han igjen uttrykker hvor glad han er for å få være med på dette og så kjekt det har vært og hvor mye han gleder seg til neste øving.

Dette var mandag. Fredag uken etter sitter jeg på kafé da telefonen min ringer. Det er Roy. Han er helt i fra seg mens han forteller at han er blitt kastet ut av avrusingsklinikken. De har sagt at har oppført seg truende ovenfor en ansatt og at han som straff skal utestenges i 3 dager.

I helgen med andre ord. Han kan få komme tilbake på mandag om han da kan avgi rene urinprøver. Dette er en trist telefon å få. Han er tydelig sint. Og forklarer meg om og om igjen hvor umulig det er for han å holde seg rusfri en hel helg alene. De kan ikke hjelpe han å finne et sted å bo, for sosialkontoret er stengt for dagen så da må han bo på hospits eller hos venner ”.....og det går jo ikkje bra for de og e’ narkomane”. Han spør meg hva han skal gjøre. Jeg vet ikke. Midt oppi denne samtalen forteller han meg om gitaren han har fått kjøpt så billig og bassen som han mener noen skylder ham og som han snart skal få. Den vil han helst gi til prosjektet fordi det er et så ”bra prosjekt”. Det aner meg at disse instrumentene ikke er anskaffet på lovlig vis, men jeg sier ingenting. Han er lei seg og sier at han er så sint at nå skal han gå rett i parken⁵ når han kommer til sentrum. Da jeg spør hvorfor han er blitt kastet ut svarer han: ”Du vet jo kordan eg e. Eg har no stokke hodet mitt frem igjen”. Jeg spør ikke mer hva det betyr. Jeg forsøker å si at jeg kan møte han når han kommer til sentrum om han vil det, så kan vi snakke litt før han ”går i parken”, men det vil han ikke, så jeg sier jeg skal ringe til Lasse og se om det er noe vi kan gjøre. Lasse ringte til klinikken, men på grunn av taushetsplikt kunne de ikke gi oss noe informasjon og hva som skulle skje med Roy eller hvor han var.

Jeg var ikke til stede på de kommende øvingene på Verftet. Men Lasse fortalte meg at Roy kom neste øving. Med ny gitar og bass. Bassen var en gave til prosjektet mente han. Denne gangen var han også veldig oppskjørtet og tok helt over øvingen, slik at de andre ikke fikk sagt særlig mye. Lasse kjørte ham dit han skulle etter øvingen og det var ikke tilbake til klinikken, men til et hospits i sentrum. Da de kom dit var de 5 minutter for sene, og sengen til Roy var gitt til en annen. De måtte kjøre videre og Lasse satte ham til slutt av hos noen venner. Overraskende nok kom han på neste øving også, men da var det tydelig at kampen mot rusmisbruket var tapt. Han stilte med ferske stikksår i underarmene, men hadde likevel et enormt energinivå. Jeg var ikke til stede denne gangen heller, men i følge Lasse og Roar var han uklar, og veldig dominerende. Det ble ikke en god øving fordi han styrte rundt hele tiden og klarte ikke å samle seg om verken en sang om gangen eller et instrument. Det ødela øvingen for de andre deltagerne. Dette var siste gang Roy kom på øving.

Telefonsamtalen ble for meg enda en påminner om hvor dårlig ettervernstilbudet er for slike som Roy. Da avrusingsklinikken finner oppførselen til den narkomane AD/HD rammede

⁵ Nygårdsparken er det stedet i Bergen hvor rusmisbrukere samles, og hvor en stor del av omsetningen av narkotiske stoffer foregår.

pasienten for truende, finnes det ikke noe annet sted å sende ham. Han har få mennesker å henvende seg til og ingen av dem tar telefonen på en fredags ettermiddag. Slik blir jeg – et menneske han kun har truffet noen få ganger – den mest nærliggende å kontakte for å be om hjelp. Dette viser hvordan oppfølgingen av tidligere innsatte – som er spesielt nødvendig for gjengangerne – er et lite fungerende system.

Rusmisbruk er et dilemma for trinn 2 i Musikk i fengsel og frihet i Bergen. En meget høy prosent av deltagerne er rusmisbrukere, men AKKS tillater ikke at det befinner seg rusede mennesker i deres øvingslokaler. Det er heller ikke enkelt å gjennomføre en øving om noen dukker opp ruset. Lasse og Roar forsøker med jevne mellomrom å fortelle hvor vanskelig det er å spille bra når man er ruset og at det er best at de ikke kommer ruset på øving, men det er ikke lett å gjøre dette uten at deltagerne føler at de ikke er velkommen og skremmes bort. Dette er et problem som gjør tilbudet skjørt og fører til at mange deltagere faller bort. De sprekker⁶, får ikke komme når de er ruset og blir dermed borte fra prosjektet. Men dette gjelder ikke alle. For noen få er det nettopp dette - at om de vil spille må de være rusfrie - som skaper stabilitet i livet deres. Innen hver øving må de trappe ned slik at de kan komme på øvingen i nykter tilstand. Lasse beskriver dette slik:

”Det er viktig å ha noe fast, positivt og trygt å gå til når man er ferdig å sone. Tror rett og slett mange har få eller ingen faste tilbud når de slipper ut. Trinn to strukturerer verden for noen av deltagerne. Det hjelper de med å finne ut av hvilken dag det er, og at man må holde seg edru eller stoff-fri denne dagen. I alle fall noe lunde... Dessuten får man muligheten til å treffe nye folk og et nytt miljø. Det viktigste er likevel at tilbudet kan være med på å øke livskvaliteten hos den enkelte”.

Menneskers egenverdi vokser når de opplever at de kan mestre ting og denne opplevelsen ønsker MFF å gi deltagerne. For mange av dem er det en lang vei tilbake fra den kriminelle tilværelse, og mange vet gjerne ikke hva det vil si å leve et såkalt ”normalt” liv. De opplever at de mangler kunnskap både faglig og på mange andre områder i livet. De vet ikke hva det vil si å leve et normalt liv og dermed ikke hvordan de skal gjøre dette. I tillegg har de ikke så mye å snakke med vanlige mennesker om. MFF kan hjelpe dem til å få et bedre liv enn de har hatt tidligere. Både øvingene og samtalene i kaffepausene kan gi dem en del kunnskaper og noe å snakke om ellers. I tillegg kan musikkterapeutene komme med råd og vise noe vei i hjelpeapparatet videre og bli pådrivere for at det skal skje noe positivt i deltagerens liv både under og etter soning.

⁶ Dvs. begynner å misbruke rusmidler igjen, evt. mister kontroll over sitt rusmisbruk.

6.2. *Trinn 2 i Oslo*

De fleste som spiller på trinn 1 ved Bredtveit fengsel, ønsker å fortsette på trinn 2 når de slipper ut etter endt soningstid. Også her er det organisert slik at trinn 1 er en del av skoletilbudet ved fengselet, mens trinn 2 er en del av ettervernet. Som beskrevet tidligere er det viktig at deltagerne vet hva de går til når de skal over på trinn 2. Derfor er det også her de samme som jobber inne i fengselet som instruerer på trinn 2, Venja og Bente Mari. Slik kan prosjektet være en bro over til livet utenfor fengselet for de innsatte. Når deltagerne møter de samme personene ute skapes det trygghet og det gir fine muligheter for instruktørene til å tilrettelegge med instrumenter og låter ved løslatelse.

Det er et mål for prosjektet at deltagerne skal oppleve mestring og få et positivt selvbilde. At de skal kunne styrke sin selvtillit. Det er ikke nødvendigvis et mål at alle skal bli ”normale”, men at de skal kjenne at de har noe som oppleves positivt og godt i livet sitt. For å få til dette kreves det stor innsats fra musikkterapeutene. Det er nødvendig med utallige telefonsamtaler og meldinger hver uke for å motivere og engasjere deltagerne til å komme på øving. I tillegg må en også her regne med at noen trenger å hentes og bringes i bil for å klare å møte opp. Håpet er at deltagerne gjennom utvikling av sosiale evner og musikkinteresse skal kunne mestre livet på en annen måte etter løslatelse. At prosjektet kan bidra til at de ikke skal begå flere lovovertrедelser – og at de skal kunne slutte å ruse seg.

Tanken bak trinn 2 er at det hjelper lite med fine tiltak inne i fengselet hvis det er bråstopp den dagen fengselsporten åpner seg, og den straffede står der alene. Når damene på Bredtveit løslates og sendes ut med alt de eier i plastsekker og uten et ordentlig sted å bo, er spillingen i bandet et av de få holdepunktene de har i livet. Derfor er det så viktig at prosjektet også gir et musikktilbud i frihet som har faste øvingskvelder. Her tilbys damene et rusfritt nettverk og de kan arbeide sammen for å gjøre seg bedre rustet til å mestre fritiden sin – for fritid har de fleste som nylig har sluppet ut av fengsel masse av. Å fylle denne tiden med noe meningsfylt slik at ikke fristelsen til å vende tilbake til rus og kriminalitet blir for stor, er en viktig oppgave.

Det er mange damer som ønsker å spille ute, derfor er trinn 2 et omfangsrikt tilbud hos Venja. En ting som er organisert annerledes her i forhold til i Bergen er at deltagerne som sitter på åpen soning ved frigangshjemmet Østensjø her regnes som deltagere på trinn 2. I

tillegg er det slik at det er så mange som ønsker å delta på trinn 2, at øvingstiden er delt inn i 3 ulike grupper. Det er selvsagt ikke opptakskriterier for å bli med, men det er inndelingskriterier. Gruppene deles inn etter rusproblematikk og hvor langt deltagerne er kommet sosialt og musikalsk. Her er to grupper for de som er rusfrie - nybegynnere sosialt og musikalsk og viderekomne sosialt og musikalsk. I tillegg er her et tilbud om spilling for de som ruser seg. Alle får spille – om de er ruset eller ikke – men de må spille i den rette gruppen. Dersom noen kommer ruset på vanlig øving, må de vente med å spille til det er tid for rusgruppen å øve, og de må fortsette på denne gruppen til de blir nyktre igjen.

6.2.1. Øvinger på trinn 2 i Oslo

En av turene mine til Oslo var helt i slutten av oktober. Jeg skynder meg til Norsk Musikkråd sitt kontor for å møte Venja. Vi skulle rett videre å hente ”Oda” som har fått penger av kriminalomsorgen til å kjøpe bass med forsterker og tilbehør. Vi henter henne på busstasjonen. Hun kommer med buss fra frigangshjemmet Østensjø og må hentes med en gang hun går av bussen så hun ikke går seg bort. Hun har dårlig retningssans, og i tillegg meget svak impuls kontroll slik at det er lett for at hun glemmer hva hun skal og roter seg vekk. Vi kjører til instrumentbutikken. Hun får alt hun skal ha og er kjempefornøyd, og vi haster videre til nybegynnergruppen.

Dette er den første gruppen damene begynner i når de slipper ut etter endt soning om de lar være å ruse seg. De kan være nybegynnere sosialt eller musikalsk eller begge deler sier Venja. I dag er det 4 damer her i tillegg til Venja og Bente Mari. De spiller igjennom 3 sanger før øvingstiden er over og det er tid for samlingsmøte til slutt. Denne samlingen er fast etter alle øvingene i MFF som Venja har ansvar for og ideen er at alle skal si litt om hva de synes om dagens øving. Alle må ikke si noe, men alle gis muligheten. Slik lærer de hverandre å kjenne, blir tryggere på hverandre, og øver seg på å skryte av andre - eventuelt å komme med konstruktiv kritikk. Etter dette er det gruppen for viderekomne. Både sosialt og musikalsk. Det kommer 7 stykker, Venja og jeg. De øver mot to konserter de skal ha i november. De er ganske flinke og styrer det meste av øvingen selv. Venja viser meg en tekst som en av deltagerne har skrevet:

The Black Sheep.

*I've been mistreated, I've been replaced.
Got no money, and no place to call my home.
I can't hide it, it's in my face.
The pain is growing harder, faster every day.*

REFRENG:

*I have been trying hard,
and I am trying now, but I'm;
Still the black sheep of the family
I never change the way I am.
Still the black sheep of the family
I'm always gonna be the same.
I have been trying hard,
And I am trying now.*

*There's no angels coming down.
There's no lightening from the praying that I've done.
Show no mercy, no respect.
In my heart, to be born, I'll regret.*

Dette er en av sangene de kanskje skal spille på konsertene. Den beskriver en følelse av hjelpeløshet som er typisk hos mennesker som ofte møter motgang og sjelden opplever mestring. En sår tekst flere av prosjektets deltagere sannsynligvis kan kjenne seg igjen i. Men tekstens melodi viser en annen side ved disse damene. Deres tøffe ytre gjenspeiles tydelig i denne tekstens melodi som åpenbart er inspirert av heavy – musikken som gir et klart signal om at: Kan hende har de opplevd mange nederlag i livet, men de er tøffe damer, og ingen bør komme for nær og pille dem på nesen!

Denne gruppen er ikke så avhengige av Venja som den forrige. De bestemmer konsertprogrammet de vil ha og skal spille i gjennom det i løpet av øvingen. 5 sanger. Noen må gå tidlig, så da er det oppsummeringsmøte før de går slik at alle får være med på dette. De er stresset før konsertene. Repertoaret må forandres, og de som er igjen etter samlingen spiller gjennom den nye listen. Siste time er det tid for ruset gruppe. Her kommer det ingen i dag, så da får de som er igjen fra forrige gruppe spille videre ut denne timen også.

At Venja har opprettet en øvingsgruppe for rusede deltagere er spesielt for det tilbudet hun gir. Det er et valg som plasserer MFF midt i samfunnsdebatten om hvorvidt man skal forsette å arbeide mot et narkotikafritt samfunn eller om man skal akseptere at narkotika er kommet

for å bli, og heller bruke resurser på å dempe skadevirkningene av dets eksistens. Dette er en diskusjon Nils Christie og Kjetil Bruun tar opp i boken "Den gode fiende" (1996). De peker her på hvordan illusjonen om de "farlige narkomane" gjør stoffmisbrukere meget utsatt for samfunnets kontroll, stigmatisering og utstøtning. De viser videre hvordan rusmisbrukere i likhet med fengselsbefolkningen har fremtredende trekk som tydeliggjør at de heller enn å være en trussel er samfunnets tapere: de er unge, de er dårlig utdannet, de har lav status og de bor i byer. Kun på et punkt skiller rusmisbrukerne seg fra fengselsbefolkningen. Her finner en nemlig vel så mange kvinner som menn (Christie 1999).

Rus og rusmisbruk er altså et tema MFF må ta stilling til. Og Venja har valgt å gi et tilbud til de som ruser seg. Hun er opptatt av at deltagerne skal kunne ha henne og bandøvelsene som en stabil del av livet sitt, uavhengig av hvilken tilstand de er i. Hun viser med dette en betingelsesløs respekt for dem som mennesker. Hun godtar dem på tross av deres feil, og hun er villig til å være der for dem mens de arbeider seg tilbake mot en rusfri tilværelse. Ved å stille opp for dem når de har det vanskelig i stedet for å fordømme dem, signaliserer hun at hun aksepterer damene uansett hva som skjer og at hun er der for dem selv om ting går galt. Hun er opptatt av å gi dem et tilbud som kan tilføre noe meningsfylt i hverdagen deres uavhengig av hva de gjør ellers (Ruud Nilsen 2004). Hun beskriver arbeidet med Musikk i fengsel og frihet slik:

"Jeg synes jeg lykkes i dette arbeidet hvis jeg ser at det skaper en glede hos dem; når de blir engasjert i musikken, skriver egne tekster og har en melodi. Jeg synes jeg lykkes når jeg ser at musikken betyr mye for dem. Når musikken blir en plattform til å gjøre noe hyggelig og konstruktivt og få til ting sammen med folk med samme interesse. Jeg vil gi damene et tilbud så de kan leve og gi dem muligheten til å øve seg på ærlighet og selvrespekt. Slik kan musikken bidra til å gi deltakerne i bandet et meningsfullt liv".

Giddens (1991) hevder, som vi tidligere har sett, at det senmoderne samfunn gir individet økt frihet ettersom muligheten til å ta egne valg og til å omforhandle og omforme eget liv er styrket. Gjennom det ideal som etterstrebes – det selvbestemmende, selvrealiserende og selvansvarlige menneske - er hver og en ansvarliggjort for hvordan man velger å styre sitt liv. Denne samfunnsform setter krav til individet om mobilitet, fleksibilitet og forandringsevne, noe som av mange betraktes som betingelser for realisering av individets frihet. Men ved å sette slike krav til individet tvinges det inn i en situasjon der en alltid må velge, alltid må velge rett og alltid må forandre seg slik at nye valg kan ugyldiggjøre tidligere valg. I et slikt

samfunn skapes det stort forventningspress til ens valg fordi ens evne til å gjøre valg vitner om ens mestringsevne og vellykkethet. Følgelig vil personer som ikke har kunnskap om hva samfunnet betrakter som hensiktsmessige valg fremstå som sosialt avvikende. Gale valg fordømmes av samfunnet, men stiller MFF seg på deltagerens side ved å gi dem et tilbud selv om de ruser seg og tilbyr dem et tilfluktssted, bort fra samfunnets stempling og stigmatisering, kan man unngå at den sosiale utestengning de opplever ikke blir total. På den måten kan prosjektet også gi rusede deltagere noe meningsfylt å fylle tiden med og gjennom musikalske og sosiale mestringsopplevelser gi dem en mulighet til å opprettholde noe positivt ved sin selvoppfatning.

7.0. TILTAKET

I løpet av tiden jeg har tilbrakt som observatør ved ”Musikk i fengsel og frihet” har jeg i tillegg til selve den praktiske gjennomføringen av musikkundervisningen, fått ett innblikk i hvordan tiltaket er administrert. Rehabilitering av fengselsinnsatte er en omfattende prosess som forutsetter at de som tilrettelegger det langsiktige tilbudet har forståelse for omstendighetene rundt lovovertrederens liv, deres erfaringer, deres livssituasjon og deres motivasjon til endring. For å kunne skape et tiltak som kan sette i gang de motiverings- rehabiliterings- og integreringsprosesser som er ønskelig, må prosjektets ansvarlige ha kunnskap om mangesidighetene i de problemer deltagerne møter både under soning og etter løslatelsen (Hammerlin og Kristoffersen 1998). I tillegg bør et slikt prosjekt ha en funksjonell og effektiv administrasjon som har mulighet til å håndtere eventuelle endringer og vanskeligheter fortløpende. Jeg vil i dette kapittelet gjøre et sprang over mot drift og administrasjon av ”Musikk i fengsel og frihet” i Bergen, og å utdype noen av de organisatoriske utfordringene man møter i arbeidet med å drive et tiltak som dette.

7.1. Administrasjon

I Bergen ble prosjektet startet på initiativ fra skoleavdelingen i fengselet og fra Venja som ønsket å spre ideen om sitt tilbud ved Bredtveit fengsel til resten av landets soningssteder. Med støtte fra utdanningsavdelingen hos Fylkesmannen i Hordaland ble ”Musikk i fengsel og frihet” opprettet som et treårig prosjekt og hadde som målsetning å utvikle gode gjennomføringsstrategier og finne permanente driftsløsninger med tanke på å etablere dette som et fast tilbud (Brunvoll 2001). På hvert soningssted hvor ”Musikk i fengsel og frihet” gir tilbud, opprettes det en styringsgruppe som har ansvaret for drift av prosjektet på det aktuelle sted. Styringsgruppen i Bergen består av de to musikkterapeutene Lasse og Roar, en representant fra skolen i fengselet, en fritidsleder fra fengselet, en representant fra avdeling Osterøy, en fra Norsk Musikkråd avd. Hordaland, en fra utdanningsavdelingen hos Fylkesmannen i Hordaland, en fra friomsorgen og Venja.

Gruppen møtes ca. 4 ganger i året for å diskutere prosjektets status, aktuelle utfordringer og videre drift. Et stadig tilbakevendende tema på disse møtene er finansiering, ettersom permanente løsninger for prosjektets økonomi enda ikke er funnet. Det fremkommer flere forslag om alternative finansieringsmuligheter på møtene, men blant annet grunnet uklar

delegering av arbeidsoppgaver innad i styringsgruppen, er det uavklart hvem som skal følge opp slike forslag. Det kan se ut som om prosjektet vil kunne profitere på tydeligere definerte arbeidsoppgaver og klare prosedyrer for samarbeid og informasjonsutveksling innad i styringsgruppen. "Musikk i fengsel og frihet" har et forbedringspotensial her. Det er behov for en avklaring av blant annet hvem som skal ha ansvar for oppfølging av de ideer som legges frem på møtene.

Musikkterapeut Lasse binder gjennom sitt ansvar for øvinger på alle trinn, prosjektet sammen. Inne i fengselet er det skolens administrasjon som er hans overordnede, som organiserer øvingstidspunktene og fordeler deltagerne. Det er også den som er hans arbeidsgiver, både på trinn 1 og trinn 2, og det er dit han henvender seg om administrative spørsmål for trinn 1. Når det gjelder spørsmål spesielt relatert til prosjektet er det uklart hvem han skal forholde seg til. Det er også Lasse som holder oversikt over deltagerne, og han og Roar deler på oppfølging, henting og bringing på trinn 2. Roars arbeidsgiver er Norsk Musikkråd avd. Hordaland. De har ansvar for hans lønnsutbetalinger, men for øvrig er det liten kontakt angående arbeidet i prosjektet bortsett fra på møtene i styringsgruppen. Det er uvisshet om hvem som har hovedansvar for prosjektet som helhet. Driften preges av uklare prosedyrer for kommunikasjon og tiltaket fremstår som lite effektivt.

En viktig faktor til dette kan være at Venjas rolle i prosjektet ikke er definert. Hun er medlem av styringsgruppen i Bergen og innehar mest kunnskap om tiltaket ettersom det er en videreføring av det prosjektet hun startet i Oslo i 1991. Denne erfaringen ble lagt til grunn da prosjektet i Bergen skulle startes opp, og Venja har tatt initiativ til å administrere oppstarten. Det har derfor vært naturlig for Hordalandsgruppen å henvende seg til henne om råd. Venja har sitt hovedfokus rettet mot Oslo og mot opprettelse av lignende tilbud ved andre soningssteder i landet og har derfor ikke mulighet til å påta seg dette ansvaret. Det betyr at det hadde vært en fordel om det var oppnevnt en lokal koordinator for Bergen tidligere i prosjektperioden. Prosjektet skal nå stå på egne ben, og må derfor ha en egen leder. Ved utnevning av en hovedansvarlig vil en stor del av de administrative problemene som hemmer prosjektet unngås. En hovedansvarlig vil gjennom sin totaloversikt kunne koordinere arbeidet og skape fremdrift for tiltaket. Gjennom utvikling av faste rutiner for samarbeid og informasjonsutveksling tydeliggjøres strukturen innad i prosjektet, og den enkeltes arbeidsoppgaver blir klarere.

7.2. Grupper og øvingstider

I Bergen er all undervisning konsentrert rundt bandspilling. Dette har falt seg naturlig ettersom både Lasse og Roar har lang erfaring fra slik spilling, og fordi et tidligere forsøk med korsang som musikktilbud i fengselet viste seg å ikke fange de innsattes interesse i særlig grad. Det gjør derimot bandspilling. I et band kan deltagerne spille det instrumentet de ønsker og den musikk de liker. Både Lasse og Roar har gode kunnskaper om ulike aktuelle instrumenter slik at de kan undervise alle deltagerne. Inne i fengselet er det, som tidligere nevnt, skolen som administrerer øvingstidene og fordeler deltagerne etter hvilken avdeling de sitter på og hvilke andre tilbud de deltar ved. Stort sett alle som ønsker det får være med på musikkundervisningen. Fengselet er et strengt system og skolen har gjennomprøvde rutiner for tilrettelegging av timeplaner og lignende. Dermed fungerer dette opplegget bra. Det som kan ødelegge gruppeplanene inne er at de innsatte flyttes til andre avdelinger eller andre fengsler, løslates eller blir syke i løpet av kursperioden. På grunn av sikkerhetsmessige årsaker, som er fengselets hovedprioritering, kan overføringer komme plutselig. Dette vil da påvirke bandøvingene om det rammer en av deltagerne. Man kan dermed aldri vite helt sikkert hvem som kommer til øvingene, men stort sett har man oversikt og kan planlegge i forkant.

Slik er det ikke på trinn 2. Her er det aldri godt å si hvem som kommer. Deltagernes vanskeligheter med å strukturere livet etter endt soning gjør at det er problematisk å finne ut hvem som vil dukke opp på øving og hvem som ikke kommer. Lasse og Roar jobber sammen på denne gruppen og det kommer godt med de gangene det for eksempel bare dukker opp en deltager. Da er det godt å være to og slik sammen fylle minimumskravene til å være et band⁷. Dessverre er det et problem at det *ofte* bare kommer en deltager. En viktig årsak til at det er få deltagere som stiller på øvingene på trinn 2 i Bergen, er at størsteparten av dem har et rusproblem. Forskning viser at rusmisbrukere periodevis har mindre rusaktivitet, men følgeskader av misbruket og den sosiale situasjon de er i gjør dem meget sårbare ved nytt misbruk. Konsekvensene av nye tilbakefall blir gjerne verre ettersom årene går (Hammerlin og Kristoffersen 1998). Når de mister kontrollen over rusmisbruket er det fort at alt fokus rettes mot rusrelaterte gjøremål. De klarer ikke å holde seg rusfri øvingsdagen, og kan ikke - og får heller ikke lov til å - komme. En måte å forebygge et slikt hendelsesforløp er aktiv oppfølging. Da må instruktørene ringe og sende meldinger gjennom hele uken, og muligens

⁷ Et band bør bestå av tre deltagere, trommeslager, bassist og et soloinstrument.

hente og bringe deltagerne til og fra øving. Slik oppfølging krever mye tid, og et spørsmål blir da om oppfølgingen her er så god som den burde. Om den ikke er det, bør det vurderes om dette skyldes at musikkterapeutenes stilling er for liten, eller om den er feil disponert i forhold til hva som kreves av arbeid.

I et prosjekt som sliter med økonomien kan det diskuteres om det ikke er sløsing med ressurser å benytte to instruktører på en deltager, som ofte er tilfelle på trinn 2. Kanskje kunne tid og penger utnyttes mer effektivt om tilbudet ble omorganisert? Det bør vurderes om det for eksempel riktig at Lasse har den store gruppen fra åpen soning alene, mens han og Roar er sammen om den lille gruppen på trinn 2, og om man i stedet burde gjøre som i Oslo og integrere deltagerne fra åpen soning på dette trinnet. I tillegg må en undersøke om det er mulig å gi tilbud om øving også for de som ruser seg. Det bør også tas med i betraktningen om Venjas inndeling i en gruppe for nybegynnere - både sosialt og musikalsk - og en for viderekomne, kanskje burde kopieres. Da må det i tilfelle utarbeides en arbeidsplan for musikkterapeutene slik at deres innsats på viderekomnegruppen konsentreres rundt deltagerens utvikling mot trinn 3. Det har nemlig vist seg at overgangen her ofte er problematisk for deltagerne. Å ta steget over mot total selvstendighet, uten støtte fra prosjektet, er vanskelig og krever lange og grundige forberedelser. Inndelingen Venja har gjort tar tak i dette problemet, og er et eksempel på hvordan en kan arbeide sammen med deltagerne mot et selvstendig liv.

Det er naturlig at tilbudet ved Bredtveit er kommet lenger med hensyn til hvordan et slikt prosjekt praktisk best lar seg gjennomføre. Erfaringene derfra er mange og rutinene er godt innarbeidet. I tillegg er Venja en ildsjel som det for de fleste vil være problematisk å kopiere. Det kan vanskelig forventes av andre at de skal legge like mye i arbeidet som hun gjør, men hennes kunnskaper og erfaringer på området burde gjerne formidles klarere til andre som skal gjøre lignende arbeid for prosjektet. Hun har for eksempel et tilbud til rusede deltagere, hvorfor har man ikke det i Bergen? Hun har kontordag hos Norsk Musikkråd, er det nødvendig for å klare å holde et prosjekt som dette videre i drift? Burde man i så tilfelle hatt det i Bergen også? En nærmere vurdering av hvordan prosjektet er lagt opp i Bergen – hvordan gruppene er inndelt og hvem som instruerer hvem og når - kan være hensiktsmessig for å sikre best mulig økonomisk og tidsmessig utnyttelse av de ressurser tiltaket har tilgjengelig.

7.3. Motivasjons- og omsorgsarbeid

Et viktig element innen prosjektet er motivasjonsarbeidet. Det kreves stor innsats fra musikkterapeutene på dette området. For det første skal de som deltar på trinn 1 motiveres til å fortsette på trinn 2. Det krever ganske stort mot fra deltagerens side å tørre å møte opp på øving på Verftet. Dermed er samtaler, både inne på trinn 1 og telefonkontakt dagene fra deltageren slipper ut og frem til neste øving, meget viktig. Her kan det synes som om musikkterapeutens stilling og midler ikke strekker til. Dette gjelder spesielt første øving, men også når de som har vært med en stund plutselig ikke viser seg på flere øvinger. Det kan synes som om deltagerens egen motivering ikke alltid strekker til, men om musikkterapeuten da gjør en innsats med samtaler og meldinger er det lettere å komme tilbake. De føler seg velkommen. Henting og bringing er et annet motivasjonsmiddel, ved siden av mobiltelefonen. Det kan lette angsten for å møte opp til første øving betraktelig om deltageren kan komme samtidig med en kjent person, som her er musikkterapeuten. Også her ser jeg at tid utenom selve øvingene blir brukt. Denne delen av arbeidet dekkes ikke av musikkterapeutenes stilling slik den er administrert i dag, selv om det er en nødvendig del av jobben. Igjen handler det om hvordan tiden tiltaket disponerer er planlagt i forhold til det arbeidet som faktisk må gjøres.

Å vise omsorg og interesse for deltagerne, og gjennom dette motivere dem til både å komme på øving og generelt å forsøke å leve et rus og kriminalitetsfritt liv, er en viktig del av arbeidet musikkterapeutene utfører. I følge Kari Wærness handler omsorg både om aktivitet og om følelser. Hun hevder omsorg ”involverer en relasjon mellom minst to mennesker, og den som gir omsorg viser bekymring, følelser, hengivenhet og omtanke ovenfor den som får omsorg” (Wærness i Basberg 1999:23) Å vise omsorg for deltagerne er et viktig element i arbeidet med å gi deltagerne opplevelse av mestring ettersom slik sosial samhandling mellom deltager og musikkterapeut bygger opp under deltagerens opplevelse av egenverdi. Tryggheten opplevelse av omsorg gir, legger grunnlag for styrket selvopplevelse, livskvalitet og dermed mestingsopplevelse (Skaalvik og Skaalvik 1996). Mestring er en tema som stadig dukker opp i forbindelse med dette prosjektet. Alle musikkterapeutene, medlemmer i styringsgruppen og lærere ved skolen i Bergen fengsel er meget opptatt av dette og uttaler stadig hvor viktig opplevelse av mestring er for deltagerne. Mestring er også et viktig element i prosjektets målsetninger. For å oppnå et slikt mål må musikkterapeutene arbeide aktivt med å gi hver enkelt deltager et tilbud som er akkurat passe krevende, men likevel overkommelig, og som gir et resultat de kan stå inne for og være fornøyde med. Dette innebærer at det arbeidet de

ansatte ved prosjektet ”Musikk i fengsel og frihet” gjør handler vel så mye om å vise omsorg for deltagerne, styrke deres opplevelse av mestring og å motivere dem til å forsøke å endre sitt tidligere livsmønster, som det handler om det rent musikalske instruksjonsarbeidet. En av deltagerne på Bredtveit beskriver forvirringen og ensomhetsfølelsene som er en del av det å bli kriminalitets - og rusfri. Det er dette deltagerne trenger støtte for å komme igjennom, og det er her prosjektet skal følge dem:

”Ny start”

*Tenk deg en dag å våkne opp –
plutselig innse at livet er gått!
Uten at du var tilstede.*

*Snart 40 nå, og mentalt på tenåringstrinnet.
Må begynne å konkurrere med ungdom
når du veit du ikke kan vinne.*

REFRENG:

*Den realiteten er tøff,
men du veit at du er nødt –
til å takle det hvis du vil videre.
Til å takle det for å klare å starte på nytt.*

*Rusen har vært din beste venn –
så nå står du helt ”ribba” igjen.
Uten venner, for alle du kjenner,
de flykter fremdeles for livet.*

REFRENG.

*De sier du har blitt overlegen og
de kaller deg for en blei.
Men egentlig er du bare lei,
lei av å være alene.*

REFRENG.

*Den realiteten er tøff!
Den realiteten er tøff!
Den realiteten er tøff!*

7.4. Ferier

Motivasjon, omsorg og oppfølging er altså kjerneelementer i musikkterapeutenes arbeid i ”Musikk i fengsel og frihet”. Et hinder for dette arbeidet er at prosjektets ansatte, musikkterapeutene, følger skolens ferieordning. Dette er en side ved prosjektets planlegging som svekker tiltakets rehabiliterende funksjon. Skolens timeplan innebærer blant annet høstferie, juleferie, vinterferie, påskeferie og en lang sommerferie. Dette medfører at tilbudet som ”Musikk i fengsel og frihet” gir, ved flere anledninger i løpet av året må avlyses på grunn av ferie. Inne i fengselet betyr det at deltagerne må tilbringe mer tid på cellen fordi skolens ansatte har fri. Dette gjelder heldigvis ikke hele sommerferien i Bergen fengsel. Her har skolen de seneste årene tilbudt sommerskole der innleide ekstrahjelpere gir undervisning i estetiske fag en del av den tiden da de faste lærerne har sommerferie. Dette er et godt tiltak, selv om det tilbudet som gis de innsatte i denne perioden er begrenset sett i forhold til det som ellers i året finnes av ulike aktiviteter.

På trinn 2 er konsekvensene av ferieordningene større. Øvingen en dag i uken er for mange av deltagerne det eneste faste tilbudet de har. For dem som verken går på skole eller har arbeid, er det ukens øving som gir livet deres struktur. Dette gjelder også for en del av dem som har et rusproblem. For disse kontrolleres rusmisbruket til en viss grad gjennom nedtrapping i forkant av øvingsdagen. Slik er prosjektet med på å begrense misbruket deres til et nivå som det er mulig å leve med.

I løpet av min observasjonsperiode har jeg sett prosjektet gå igjennom to ferier, en sommerferie og en høstferie. Begge gangene har deltagere på trinn 2 fått problemer. Før sommerferien var det mellom 3 og 4 deltagere som møtte jevnt på trinn 2. Etter ferien var det kun en igjen. En av hadde havnet i fengsel igjen, og de andre fikk ikke Lasse lenger kontakt med. En lignende episode etterfulgte høstferien da en av deltagerne, som hadde vært ivrig på trinn 1 og nettopp startet på trinn 2, havnet ”på kjøret” igjen i løpet av denne uken. Når den ene øvingstiden er det eneste faste de skal hver uke, plutselig - på grunn av skolens ferieordning - blir avlyst, er det lett for utsatte deltagere å ”rote seg bort”.

Skolens ferieordning er utarbeidet med hensyn til lærernes behov for fri og normalelevers behov for å tilbringe tid med familie og venner, og å oppleve andre omgivelser og aktiviteter. Det bør tas opp til diskusjon om denne ordningen er en god løsning for et prosjekt som skal

tilby stabilitet i livet til mennesker med små sosiale nettverk, og liten eller ingen erfaring med å aktivisere seg selv. Kunnskapene om de problemer deltagerne møter viser hvor nødvendig det er at rehabiliteringsopplegg etter endt soning må være stabile. Opphold i tilbudet er svært uheldig ettersom arbeidet med å leve et rus- og kriminalitetsfritt liv er meget resurskrevende og deltagerne trenger kontinuerlig oppfølging og støtte over lang tid for å ha mulighet til å nå et slikt mål (Hammerlin og Kristoffersen 1998) Et rehabiliteringstiltak som forsøker å ta deltageres problemer i perioden etter endt soningstid på alvor, bør vurdere om det ikke finnes andre måter å organisere de ansattes ferier på slik at dette ikke blir en belastning for deltagerne.

7.5. Rusmisbruk

De problemer som Christie (1982), Skardhamar (2002) og Rasmussen (2001) finner hos fengselsbefolkningen finner en igjen blant rusmisbrukerne. De har liten eller ingen utdanning, de har sjelden et fast sted å bo, de har liten erfaring med fritidsaktiviteter, de kommer oftest fra lavere samfunnslag og de sliter med større fysiske og psykiske problemer enn befolkningen ellers. De har ofte startet sitt rusmisbruk tidlig, og har derfor i mange tilfeller gått glipp av sosialiseringprosessen andre samfunnsmedlemmer gjennomgår før de trer inn i voksenrollene (Frønes 1998). Dermed er de dagligdage gjøremål som andre tilbringer tiden utenfor arbeid og skole med, fremmed for dem.

Samfunnets kontroll med rusmiddelbruk har ulike former. Både kontrollens intensitet og strafferammer gjenspeiler hvilke rusmidler samfunnet anser som farligst. Her er narkotiske stoffer det området man har rettet størsteparten av oppmerksomheten mot. I Norge i dag er narkotikalovbrudd den type forbrytelser som straffes hardest og hvor strafferammen er hevet mest siden 1960-tallet (Christie og Bruun, 1996). Kåre Bødal (1982, i Finstad og Høygård 1997) fant i en undersøkelse av 350 selgere av ulovlige rusmidler at de fleste selv var brukere av narkotika og andre stoffer, at de var tidligere straffet og var tyngre belastet med sosiale problemer enn resten av normalbefolkningen. Det bildet man gjerne får i media av ”narkohaien” måtte erstattes av typiske gjengangere med årevis av stoffmisbruk bak seg. Christie (1993) viser det samme. Rusmisbrukere er avvikere og utsettes for samfunnets kontroll, stigmatisering og utstøting. Han hevder at dagens narkotikamisbrukere har havnet så langt ned på samfunnets rangstige at de oppfattes som ”sosialt søppel” (Christie 1993: 69). Samfunnets kamp mot narkotika viser seg gjennom strengere straffer for narkotikalovbrudd

og skjerpet kontrollpraksis, og dette kan ifølge Christie være med på å forklare den enorme økningen i fangetall vi finner i den vestlige verden.

Som vi har sett tidligere, deles øvingene på trinn 2 i Oslo inn etter hvilket forhold deltageren for tiden har til rus. Det vil si at de som ikke ruser seg har en egen øvingstid, mens de som ruser seg kan komme på et annet tidspunkt. Damene som deltar er blitt enige med Venja om at hvis det er noen på den vanlige gruppen som mistenker en av de andre for å være ruset, så må denne personen gå ut av øvingslokalet. Uansett om hun virkelig er ruset eller ikke. Hun kan da vente utenfor og så være med på rusgruppen etterpå. Denne avtalen er gjort slik at man skal slippe diskusjoner hvor noen påstår at en er ruset, mens denne nekter. De har gjort en avtale om at det ikke er relevant hvorvidt man er ruset eller ikke, det er mistanken det skal tas hensyn til. Dette fordi nesten alle damene har eller har hatt et rusproblem, og en ruset person i rommet er en alt for stor forstyrrelse for de andre til at det er mulig å gjennomføre en ordentlig øving.

I Bergen er det kun ett tilbud for de som deltar på trinn 2, og dette er et rusfritt tilbud. Dermed ser det ut til at en del deltagere uteblir fra øvinger og slik mister noe av det som strukturerer deres uke. Om det er slik som det kan se ut til ang. ferier, at den faste øvingstiden er så viktig for strukturen i resten av livet, vil det naturlig nok også være et problem at man ikke får komme fordi en er ruset. På samme måte som når det er ferie, øker dermed faren for at deltagerne ”mister fortfeste” i tilværelsen. Igjen er det ting som tyder på at det er behov for en omstrukturering av hvordan prosjektet i Bergen er lagt opp. Muligens er ikke AKKS med sine strenge regler mot rusede personer i øvingslokalene den beste organisasjon å leie lokaler av? Musikk i fengsel og frihet ved Bredtveit har eksistert i over ti år, og erfaringene derfra er mange og kan sannsynligvis både formidles og benyttes på bedre måter en det som har vært tilfelle så langt. Å gi et tilbud som også innbefatter deltagere som sliter med rusmisbruk er et tema som bør vurderes nærmere av prosjektets ansvarlige.

7.6. Trinn 3

Trinn 3 betegner stadiet deltagerne går over i når de har utviklet en selvstendig interesse for, og kunnskaper om, musikk og musikkutøvelse, og kan organiserer sine egne øvinger uavhengig av musikkterapeutens hjelp. Dette siste trinnet avhenger av at deltagerne har utviklet gode musikalske evner og oppnådd en viss grad av sosial kompetanse som er i overensstemmelse med ”normalsamfunnet”. Ved overgang til dette trinnet anses derfor rehabiliteringsprosessen som overstått og vellykket for den aktuelle deltager. Trinn 3, både i Bergen og Oslo, er på mange måter tiltakets hovedmål og er en stor utfordring for prosjektet slik det fremstår i dag. Det har vist seg at overgangen fra trinn 2 til trinn 3, å fortsette videre ved å ta ansvar for å organisere og gjennomføre øvinger på egenhånd, er vanskelig for mange av prosjektets deltagere. Etter lang tid med trening på sosiale ferdigheter med støtte fra prosjektet og musikkterapeuter er det fremdeles skremmende å ta skrittet fult ut og alene skulle ta ansvar for eget liv. Det er ikke lett å måtte ta ansvar for organisering og gjennomføring av øvinger helt alene når man er vant til å bli styrt og hjulpet.

Å skulle ta avgjørelsen om å stå på egne ben etter mange år med støtte og omsorg fra musikkterapeuten viser seg å være problematisk. Det kan være vanskelig å forstå, men etter mange år med deltagelse på trinn 2, der selvtilliten er styrket, identiteten har utviklet faste holdepunkter og de musikalske ferdighetene er betraktelig forbedret, er det likevel overraskende vanskelig for deltagerne å gi slipp på tryggheten fra trinn 2. Det er det nesten ingen som gjør. For å kunne ta dette problemet på alvor, deler Venja som vi har sett gruppene på trinn 2 inn etter deltagerens sosiale og musikalske evner. På den måten kan hun sammen med dem som er på gruppen for viderekomne arbeide mer målrettet mot deres overgang til trinn 3. Men det er likevel vanskelig for dem å ta steget fult ut. I et forsøk på å hjelpe noen av damene til å gå videre, lar Venja de deltagerne som ønsker det fortsette på trinn 2 samtidig som de utenom denne øvingstiden organiserer egne øvinger. De er dermed deltagere på både trinn 2 og trinn 3 samtidig. Håpet er at de på denne måten skal kunne avslutte deltagelsen på trinn 2 øvingene sakte men sikkert og fortsette kun på sine egne. Denne doble deltagelsen i ulike grupper fikk jeg et lite innblikk i på en av mine reiser til Oslo.

Før jeg kom til Oslo hadde jeg fått vite at deltagerne på trinn 2 skulle spille konsert og at vi måtte reise et stykke med buss for å komme dit. Syv stykker var med i denne gruppen – trinn 2 for viderekomne. To på trommer, to på sang og gitar og tre på bass. Jeg var veldig imponert

over hvor mange som stilte opp. Under konserten spilte de bra alle sammen og fikk mye applaus. De tok pause etter en å ha spilt ca. 6 sanger og etter pausen gikk det opp for meg at det ikke alle skulle på scenen igjen. Nå var det bare tre av dem som skulle spille videre. Da jeg spurte fikk jeg vite at de tre i tillegg til å være med på trinn 2 har et eget band, dvs. trinn 3, som de forsøker å få til å fungere på egen hånd. De spilte veldig bra og fikk mye applaus de også. Venja forteller meg at flere av damene som er med på trinn 2 har vært med omtrent fra prosjektet startet, men at de fremdeles ikke har klart å bevege seg videre. Det nærmeste noen av deltagerne har kommet trinn 3, er denne gruppen som har dannet et eget band utenom, men fremdeles er med på trinn 2 øvingene. Hun sier at det å fortsette med musikk på eget initiativ viser seg å være veldig vanskelig. Det er ikke lett for deltagerne å gi slipp på tryggheten fra trinn 2.

Mead beskriver hvordan ”de signifikante andre” har betydning for individets sosialisering og utvikling av selv (Mead 1962). Gjennom prosjektet arbeider musikkterapeut og deltagere sammen om å styrke deltagerens sosiale ferdigheter og utvikle en ikkekriminell identitet. Om en benytter Meads begreper fremstår musikkterapeuten og prosjektet som ”signifikante andre” for deltageren. De er en del av de sosiale forhold som er viktigst i den sosialiseringsprosessen deltageren gjennomgår. Mead hevder at ”de signifikante andre” er bærere av kultur og er basis for ”den generaliserte andre”. De er interaksjonspartnere som er viktige i sosiale forhold, de har stor betydning for læringsprosessen deltageren gjennomgår og legger grunnlaget for deltagerens oppfatning av ”normalsamfunnet” (Frønes 1994). Dermed er selve prosjektet et viktig element i deltagerens nyervervede selvbylde, som gir trygghet og motivasjon til å leve uten rus og kriminalitet. Å gi slipp på denne tryggheten ved å ta steget over til trinn 3 kan i denne sammenheng forstås som å gi slipp på den nye livsførsel, og kan føre til tilbakefall. Om dette er tilfelle, bør arbeidet mot trinn 3 tas i meget sakte tempo og gjennomføres med varsomhet.

Spørsmål en må stille seg i denne sammenheng er blant annet hvilke retningslinjer tiltaket har for musikkterapeutens arbeid for å styrke deltagerens utvikling mot trinn 3. Erfaringene Venja har gjort sammen med sine deltagere er at selv om de har vært med i prosjektet i årevis, og selv om utviklingen deres har vært positiv, så er det å ta steget over mot total selvstendighet, uten støtte fra prosjektet, meget vanskelig for deltagerne. Dette tilsier at denne overgangen krever lange og grundige forberedelser. Kanskje bør det legges større vekt på utarbeidelse av

en arbeidsplan for musikkterapeutene i tiltakets administrasjon slik at innsatsen for viderekomne deltagere kan konsentreres rundt deres overgang til trinn 3.

Det er først og fremst Venja som har opplevd dette problemet, og som har erfaringer med det. I Bergen har det enda ikke vært aktuelt for noen av deltagerne på trinn 2 å ta steget videre. Et unntak her er utviklingen jeg har vært vitne til på utegruppen på trinn 1. Denne gruppen har endret seg betraktelig den stunden jeg har fulgt dem. Mot slutten av min observasjonsperiode var det en stabil gjeng med relativt unge deltagere som alle hadde ønsket om å fortsette å spille sammen etter endt soning. Noen slapp ut i løpet av observasjonstiden, men fortsatte likevel å komme til disse øvingene. Om de fortsetter slik vil det her være en mulighet for opprettelse av en selvstendig gruppe på trinn 3. Det vil i så tilfelle være første gang en har nådd så langt med en gruppe i Bergen MFF. Men det skal tas med i betraktningen at deltagerne her altså ikke har vært innom trinn 2 i det hele tatt. Grunner til denne litt uvanlige utviklingen kan være flere, men to – deltagerens kjønn og alder – skal diskuteres litt nærmere.

7.7. Kjønn og alder

I Bergen er ”Musikk i fengsel og frihet” et tilbud som hovedsakelig retter seg mot menn, mens ved tilbudet Venja gir i Oslo er det kvinner som spiller. Dette har den naturlige årsak at det i Bergen fengsel stort sett sitter menn, og at det på Bredtveit kun er plasser til kvinner. Heri ligger det grunn for at prosjektene vil utformes litt forskjellig. Kvinner og menn har ulike syn, ønsker og behov når det gjelder både musikk, omsorg, kriminalitet og rehabilitering. Dette medfører at mottagelsen av tiltaket er forskjellig, og at arbeidet Lasse og Roar gjør utføres annerledes enn arbeidet Venja gjør.

Bandspilling og rock har i stor grad vært en gutteaktivitet. Jenter har i de seneste år stått mer tydelig frem på denne fronten, men fremdeles er det hovedvekt av mannlige bandmusikere. Rockemusikk forbindes av mange med motstand og opprør, og det å spille i band gir i mange sammenhenger en positiv, tøff status. Dette er en status som ettertraktes av mange, men som er spesielt viktig i en mannsrolle. I dagens senmoderne samfunn, der selvstendighet og individets frihet er viktige idealer, har det oppstått rom for at kvinners status også styrkes om de er tøffe. Beundringen for den ”tøffe rockedamen” har vokst. Likevel er utgangspunktet for kjønnsrollemønstrene også i dag i hovedsak bygget på at mannen forventes å være stor, sterk og tøff, mens kvinnen skal være feminin, ha behov for beskyttelse og evne og vilje til omsorg

(Ruud 1997). Sett ut fra dette er det flere elementer ved mottagelsen av ”Musikk i fengsel og frihet” som skal betraktes.

Størsteparten av kvinnene som melder seg på prosjektet er nybegynnere. De har liten eller ingen erfaring med bandspilling, og de melder seg på trinn 1 med mål om å lære å spille et instrument. Inne på Bredtveit gir Venja og Bente Mari derfor både tilbud om å delta på en gitargruppe og bandspilling. I gitargruppen lærer deltagerne grunnleggende ting om grep og spilleteknikk, men også elementære samspillskunnskaper som for eksempel nødvendigheten av å begynne og slutte samtidig, takt, og stemming av instrumentet. På bakgrunn av denne kunnskapen kan deltagerne siden få utbytte av å spille i band og oppleve mestring gjennom et noenlunde fungerende samspill. Dette er et opplegg som tar utgangspunkt i at deltagerne er nybegynnere når de melder seg på. Slik er det ikke i Bergen fengsel. Her er deltagerne menn som, bortsett fra et par unntak, alle har mer eller mindre erfaring fra musikk og bandspilling. Når de melder seg på kurset, får deltagerne med en gang velge hvilket instrument de ønsker å spille i bandet og så rigger de opp utstyret og gjør seg klar. Flere av dem som spiller har spilt mye før og er veldig flinke.

For meg ser det ut til at det er lettere for kvinner som ikke har musikkfaring å melde seg på som nybegynner og å trives med dette. Menn uten erfaring velger sjelden å være med. De få som gjør det, ser ikke ut til å være særlig komfortabel i nybegynnerrollen. Tålmodigheten blant dem han spiller sammen med er heller ikke alltid like god, noe som gjør det enda vanskeligere å være ”den som ikke kan”. Om dette skyldes kjønnsforskjeller blant deltagerne, det vil si forskjeller i hvordan kvinner og menn takler rollen som nybegynner, eller kjønnsforskjeller mellom musikkterapeutene, det vil si forskjell på hvordan man tilrettelegger undervisningen og tar hensyn til problemer knyttet til nybegynnerrollen, er vanskelig for meg å avgjøre her. Men ettersom ulikhetene her er ganske store, bør kanskje erfaringene fra de to steder diskuteres nærmere slik at eventuelle forbedringer kan gjennomføres.

Kjønn er muligens også et viktig element i Bergensprosjektets problemer med å holde på deltagerne på trinn 2, og begge prosjektenes vanskeligheter knyttet til trinn 3. Her bør en i tillegg ta deltagerens alder med i betraktningen. Aldersfordelingen blant deltagerne på trinn 1 ser ut til å være noen lunde lik i Oslo og i Bergen. Det vil si at her er deltagerne fra alle aldersgrupper som er representert blant fangebefolkningen. Dette endrer seg i det deltagerne slipper ut etter endt soningstid. På trinn to ser det for meg ut til at alderen stiger. De

deltagerne som følger opp tilbudet på trinn to i Bergen er fra 30 og oppover. Her er det ingen av de unge som dukker opp. I Oslo har Venja noen unge jenter med på trinn 2, men flesteparten her og ser ut til å være fra 30 år og oppover. Så hvor blir de unge av? Her er det selvsagt mange individuelle hendelsesforløp som virker inn, men i et prosjekt som baserer seg på bandspilling skal det tas med i betraktningen at det er vanligere å spille i band om en er mann enn om man er kvinne. I tillegg er det vanligere å danne egne band når en er ung enn når en blir eldre (Ruud 1997). Ergo vil flere menn enn kvinner som spiller inne på trinn 1 ta ansvar for bandøvelser selv når de slipper ut etter endt soning og ikke bryr seg om å følge prosjektet videre på trinn 2. Dette valget er enda mer naturlig om deltageren i tillegg er ung. Dette må en ta høyde for når en vurderer og sammenligner resultatene på trinn 2 og 3 i Bergen og Oslo.

7.8. Musikk og rehabilitering

Jeg har her forsøkt å vise hvordan ”Musikk i fengsel og frihet” er et tiltak som favner om mange vanskelige tema, situasjoner og omstendigheter som er en del av fengselsstraffedes liv og å utdype noen av de organisatoriske utfordringene prosjektet møter i arbeidet med å drive et slikt tiltak. I følge Becker (1963) vil det å begå kriminelle handlinger i mange tilfeller bli en ond sirkel for lovbrysteren. En vesentlig, forsterkende faktor i denne onde sirkelen er den negative responsen samfunnet gir på lovbruddet og lovbrysteren. Situasjonen forverres slik at han begår nye lovbrudd. Over tid risikerer han å bli utstøtt av det ”normale” samfunn, og vil etter hvert leve opp til omgivelsenes forventninger, unngå ”normale” normer og regler, og heller knytte sosiale bånd med andre kriminelt belastede grupper. Det innebærer at lovbrysteren låses i en oppfatning av seg selv som kriminell og inntar en kriminell identitet. Fengselsstraff blir i dette perspektivet direkte skadelig ettersom personen her kommer i nærkontakt med resten av den delkultur som samfunnet straffer han for å være en del av. Fengsel er i tillegg en stigmatiserende straffeform ettersom straffen fortsetter å klebe ved lovovertrederen også etter at soningen er overstått (Goffman 2000). Samfunnet setter et stempel på den kriminelle når han fengsles. Dette stempel er det i følge Becker nærmest umulig å bli kvitt (Becker 1963).

”Musikk i fengsel og frihet” er et rehabiliteringstiltak som tar utgangspunkt i dette. At det i fengselet finner sted sosialiseringprosesser mellom innsatte, og også mellom ansatte og innsatte. Gjennom sosialiseringprosessen ligger det alltid en mulighet for at individets

virkelighetsoppfatning kan omformes og den sosialiseringen den innsatte går igjennom under fengselsoppholdet vil derfor ha betydning for hvordan livet hans vil arte seg etter løslatelsen (Berger og Luckmann 1966). Ved bruk av musikk, vil prosjektet gi sine deltagere mestringsopplevelse og mulighet til å skape et utgangspunkt for en sosialiseringsprosess bort fra et liv preget av rus og kriminalitet. Ved å ha forståelse for de problemer deltagerne sliter med, både inne under soning og etter soningstiden er overstått, kan prosjektet tilby sine deltagere støtte og hjelp gjennom den krevende endringsprosess de skal gjennomgå. Lang erfaring gjennom oppbyggingen av prosjektet ved Bredtveit har gitt kunnskap om hvordan en del av problemene en møter best kan overkommes. Denne informasjonen er ikke i alle tilfeller formidlet tydelig nok videre til prosjektet i Bergen, og noen framtidige vanskeligheter kan dermed unngås om kommunikasjonen dem i mellom bedres. Likevel er det forskjeller mellom de to prosjektene både når det gjelder deltagerne og hvordan tiltaket er administrert, og derfor vil en stor del av erfaringene måtte gjøres i hvert enkelt tilfelle og siden tilpasses prosjektet.

8.0. HVA KAN PROSJEKTET BIDRA MED?

Jeg har i de foregående kapitler, gjennom presentasjon av observasjoner og teori, forsøkt å skape en forståelse av ”Musikk i fengsel og frihet” som et rehabiliteringstiltak som følger sine deltagere både under og etter endt soning. Dette har jeg gjort med den hensikt å kunne gi et bilde av tiltaket, dets deltagere og de problemer de både hver for seg og sammen må overkomme for å nå sitt hovedmål: ”å gjøre fengselsinnsatte bedre rustet til å mestre friheten og hverdagslivet etter endt soningstid” (Ruud Nilsen 1996). Som utgangspunkt for studien satte jeg denne problemstillingen: **Hvordan bidrar ”Musikk i fengsel og frihet” i fengselsstraffedes rehabiliteringsprosess mot et rus- og kriminalitetsfritt liv?** For å kunne oppnå kunnskap om dette har jeg undersøkt hvordan musikkterapeutene arbeider i samhandling med prosjektets deltagere og hvordan deres arbeid betinges av samarbeidspartnere, styringsgruppe og administrasjon.

Jeg har benyttet deltagende observasjon som innfallsport til denne studien. Det vil si at jeg har tatt del i det sosiale fenomen jeg var interessert i å studere for å forsøke å oppleve, forstå og forklare det. En fordel med denne metoden er at den gir forskeren mulighet til å studere sosial adferd i sitt naturlige miljø - slik jeg har fått være med på øvingene som et ekstra medlem. Å etablere en forskerrolle som bringer en i så nær kontakt med virkeligheten, medfører at en ofte avkreves innsats på linje med de øvrige deltagerne i systemet. Og nettopp på denne måten, å handle i feltet og å få reaksjoner på egne handlinger, kan observatøren lære noe viktig om den sosiale virkeligheten hun studerer. I min situasjon har dette naturligvis kommet til syne ved at jeg innimellom har vært med å spille et instrument, men først og fremst ble det synlig ved at jeg ble en del av de ulike gruppene, og ble satt forventninger til med hensyn til oppmøte og engasjement på lik linje med de andre. Noen ganger opplevde jeg det som en svakhet ved mine evner som observatør at de valgene jeg foretok i observasjonssituasjonene i liten grad var styrt av forskningsmessige hensyn, men heller ut fra de forpliktelsene jeg følte ovenfor gruppene som et ordinært medlem. Siden har jeg forstått at rollene jeg fikk ikke bare var et resultat av valg jeg selv foretok. Langt på vei var de vel så mye bestemt av forventningene og mulighetene jeg ble gitt i gruppene. I følge Wadel kan nettopp denne forståelsen, og etterfølgende refleksjon over egne roller, være en viktig hjelp til å forstå det systemet en har deltatt i (Wadel 1973: 115, i Solberg 1982). Og med denne forståelsen i mente – at en ikke alene bestemmer egne roller, men påvirkes og må ta hensyn til de forventninger som settes til en som deltager av gruppen – og at en selv har innvirkning på gruppen, har jeg her forsøkt å

beskrive mine erfaringer fra tiden jeg har tilbrakt med ”Musikk i fengsel og frihet” så presist som mulig. Mine erfaringer og beskrivelser vil jeg nå benytte til å forsøke og se hvordan ”Musikk i fengsel og frihet” bidrar i fengselsstraffedes rehabiliteringsprosess mot et rus- og kriminalitetsfritt liv. For å få en forståelse av dette vil jeg gå nærmere inn på målsetningene prosjektet har satt for arbeidet sitt og vurdere dem i henhold til den tidligere presenterte teori og observasjonene.

8.1. Trinn 1 og målsetningene

Prosjektet gir tilbud om musikkundervisning til innsatte ved ulike soningssteder. I Bergen fengsel foregår dette som bandsamspill. Slikt samspill krever samarbeid mellom et visst antall personer og gir dermed god mulighet til å skape gruppefelleskap mellom deltagerne. Opplæring i bandsamspill gir grunnlag for utvikling av musikk som fritidsinteresse. Det er i tillegg en type musikkutførelse som er vanlig i samfunnet ellers og kan slik være fuktbar i arbeidet med å utvikle evner hos deltageren på et område som kan skape integrering i samfunnet etter endt soningstid.

8.1.1. Musikalske delmål

De musikalske delmålene prosjektet har satt for sitt arbeid er at de innsatte skal få oppleve tilfredsstillelsen ved å lære å spille et instrument, samt gleden ved å musisere med andre. Dette er et mål som tydelig oppnås hos deltagerne i Bergen fengsel. Her er mye spilleglede og deltagerne viser engasjement både i låtvalg og utførelse. Undervisningopplegget musikkterapeuten benytter ser ut til å være fruktbart og inkluderende. Både nybegynnere og viderekomne blir stort sett tatt hensyn til og gis oppgaver som på samme tid gir mestringsopplevelser og utfordringer for den enkelte i gruppen. Demokratiske løsninger der hver og en får velge en sang hver, samt tilretteleggingen av disse slik at alle kan være med, fungerer godt og skaper god stemning i gruppene.

Gjennom oppfordring til alle deltagerne om å lage egne sanger – både tekster og melodier – gir bandøvingene deltagerne mulighet til å bli mer bevisst sine egne følelser. Uttrykksfulle tekster og stemningsbeskrivende melodier utarbeides stadig blant deltagerne, og musikken benyttes på denne måten til å gi komponisten mulighet til å utforske og forstå følelsene sine. Denne forståelsen kan siden benyttes til endring og beherskelse av disse. Opposisjon mot

fengsels- og kontrollsystemet, frustrasjon, sinne, savn og lengsel er hyppige tema i tekstene som produseres i denne sammenheng, og slike følelser får her mulighet for et fredelig utløp. Gjennom samspill og musikkskapning gis deltagerne estetiske opplevelser og mulighet til å videreutvikle den kreative siden ved seg selv.

Tiltaket inne i Bergen fengsel har i løpet av prosjektperioden opparbeidet velfungerende arbeidsrutiner i samarbeid med skolens administrasjon som fungerer godt. Det er alltid mange deltagere som melder seg på, oppmøtet på de ulike gruppene er bra og stemningen er god. Gjennom det arbeidet musikkterapeuten utfører og mottagelsen fra deltagerne, ser det for meg ut til at prosjektets musikalske delmål oppnås på trinn 1. Slik bidrar ”Musikk i fengsel og frihet” i sine deltageres rehabiliteringsprosess på dette området ved at deres musikalske evner og erfaringer styrkes, og de gis mulighet til å oppleve glede i forbindelse med samhandling knyttet opp mot aktiviteter som ikke har sammenheng med fengselsinstitusjonen, rus eller kriminalitet. Dette gir et positivt grunnlag for arbeidet videre mot prosjektets hovedmål om mestring av frihet og hverdagsliv etter endt soning.

8.1.2. Utenommusikalske delmål

De utenommusikalske delmålene prosjektet arbeider mot er styrking av sosiale ferdigheter gjennom samhandling, ansvarsfølelse, samarbeidsevne og tålmodighet. Ferdigheter man er avhengige av for å kunne spille sammen i grupper. Oppøving av slike evner gir deltagerne bedre muligheter til å integreres i samfunnet etter endt soning. Mange av prosjektets deltagere er rusmisbrukere og har i den forbindelse gått glipp av en viktig del av sosialiseringprosessen mennesker går i gjennom i overgangen fra ungdomsliv til voksenrollen både på grunn av den rusede tilstand de har vært i, men også deres tilknytning til de subgruppene rusmisbrukere danner seg i mellom. Det samme kan være tilfelle for de av deltagerne som har hatt tilknytning til subgrupper der kriminalitet er det sammenknyttende element. Når slike sosiale ferdigheter som normalsamfunnet forventer av sine medlemmer ikke verdsettes i de aktuelle grupper, har deltagerne i disse gruppene heller ikke lært slike. For å gjøre deltagerne bedre rustet til å mestre friheten og hverdagen etter endt soning, og skape muligheter for at de skal kunne leve et rus- og kriminalitetsfritt liv, må deltagerne gå gjennom en resosialiseringprosess der samhandlings- og samarbeidsevner, ansvarsfølelse, tålmodighet og toleranse utvikles. Bandsamspill gir mulighet til opptrening av slike ferdigheter, og styrker på den måten deltagernes muligheter til å integreres i samfunnet etter endt soning.

For å lære å spille et instrument, gjøre fremskritt på instrumentet og bli flinkere, og for å lære nye sanger, må musikere øve. Det gjelder også for prosjektets deltagere. Ved å gi dem nye utfordrende oppgaver som de har muligheter til å overkomme, kan instrumentet være en kilde til opptrening av konsentrasjonsevne, koordineringsevne og motorikk. Dette er områder som spesielt deltagere med ADHD ofte har vansker med. Denne tilstanden er høyt representert blant fengselsbefolkningen. Rasmussen (2001) hevder at voksne med ADHD ofte kjennetegnes ved at de har mindre skolegang og utdanning enn det man kunne forvente i forhold til sosial bakgrunn, foreldre og søskens utdanning. Dette skyldes blant annet at spesifikke lærevansker er en vanlig følgetilstand til ADHD. I tillegg har deres avvikende oppførsel i skolesammenheng ofte medført at disse elevene blir sett på som vrangvillige. De får etter hvert vansker med å bli akseptert av klassekamerater, og søker ofte til subgrupper der avvikende adferd belønnes. Mange har et anstrengt forhold til skolearbeid, men musikkutførelse, og ofte bandsamspill, ser derimot ut til å fenge deres interesse. Opplæring på et instrument kan gi dem en positiv opplevelse av økt mestring av problemene med konsentrasjon, koordinering og motorikk.

En arbeider altså med å utvikle deltagerens motoriske evner på instrumentet de velger og sosiale ferdigheter i bandsamspillet. Følelsen av å bli flinkere gir mulighet til å gjenoppdage evner til å lære og å lykkes og har innvirkning på utviklingen av et positivt selvbilde, et viktig element i målet om livsmestring blant deltagerne. Det er nødvendig at musikkterapeutens opplegg for undervisningen tar hensyn til både det faglige innholdet som kreves og til deltagerens forutsetninger. Det nevnes videre i prosjektets målsetninger at en ønsker å gi deltageren mulighet til å skape et realistisk selvbilde, slik at de innsatte kan lære å stole på seg selv og sine valg. For noen av deltagerne vil personlige vansker være så alvorlige at arbeidet med å skape selvinnsikt og selvforståelse hos deltagerne krever mer samtalepreget arbeid i tillegg til musikkøvelsene som gjennomføres ved fengselet i Bergen.

Videre hevdes det i prosjektets formulerte målsetninger at samspill også gir mulighet for utvikling av positive nettverk med meningsfylte aktiviteter ved deltagelse i samspillgrupper som også gir deltagerne et innblikk i hvordan det er å ha en fritidsinteresse (Ruud Nilsen, 1996). Hvordan utviklingen av positive nettverk faktisk er på trinn 1, er vanskelig å bedømme ettersom deltagerne her deltar på kurs i regi av skolen, og ikke selv er med å bestemme hvilken gruppe de skal spille i. Muligheten til å møte andre mennesker som en kan utvikle kontakt og vennskap med er selvsagt tilstede. Hvorvidt dette blir et positivt nettverk sett i

rehabiliteringssammenheng, er usikkert i og med at alle deltagerne på trinn 1 er fengselsinnsatte og at kriminalitet er det som først og fremst knytter dem sammen. Deltagelse i samspillgruppene gir likevel en opplevelse av hvordan det er å spille i band, og gir dermed et innblikk i hva del vil si å ha musikk og bandspilling som fritidsinteresse. På trinn 1 gir prosjektet de innsatte deltagerne mer enn bare tidsfordriv. De får oppleve mestring og at de får til ting de ikke trodde de kunne få til. Gjennom prosjektet slipper deltagerne i tillegg bort fra fengselshverdagen for noen timer, og dermed fra opplevelsen av seg selv som fange.

8.2. Løslatelsesperioden

Å sitte i fengsel en påkjenning for individet, og slik innesperring har mange tilsiktede og utilsiktede konsekvenser som vil ha innvirkning på den straffede i lang tid, også etter soningstiden er over. Dette medfører blant annet at løslatelsesperioden er kritisk for fengselsinnsatte. Forventningene samfunnet stiller til den fengselsrehabiliterede fange, er store og skremmende. Vil personlige forventninger til ens evner til livsmestring etter endt soningstid holder mål? Kunnskaper om den eksistensielle angst og de konkrete, praktiske problemer som den enkelte møter i samfunnet etter soning kan dempes og kanskje motvirkes om de diskuteres og bevisstgjøres allerede før deltageren slipper ut. Problemer ved selve løslatelsessituasjonen, og motstrategier mot følelsesmessige problemer som ensomhet, angst, isolasjon, stigmatisering og avvisning bør derfor tas opp i samtaler før deltageren løslates (Hammerlin og Kristoffersen 1998).

På trinn 1 i Bergen fengsel starter alle øvingene med gruppesamtaler over en kaffekopp før de begynner å spille. Deltagerne blir bedt om å si hvilken musikk og hvilket instrument de ønsker å spille på første øving av hvert 6 ukers kurs. De oppfordres også til å si hva de forventer seg av kurset. På siste øving blir de bedt om å si litt om hva de har fått ut av kurset. De andre samtalene er ikke planlagt på forhånd, men følger deltagerens ønsker der og da. Det legges med andre ord ikke spesielt stor vekt på samtaler mellom musikkterapeut og deltager på musikkøvingene på trinn 1 i Bergen. Det er musikkspillet som har førsteprioritet. Hammerlin og Kristoffersen (1998) påpeker i sin undersøkelse hvordan motiveringsarbeidet, spesielt i tiden like før løslatelse, har strategisk betydning for et vellykket rehabiliteringsarbeid. Det betyr at evalueringssamtaler mellom musikkterapeut og den enkelte deltager om arbeidet i musikkgruppen og hva som venter dem ute, vil ha betydning for deltagerens overgang til trinn 2, og for motivasjon for å fortsette over tid. Slike samtaler har

de som skal løslates også med betjenter, men en diskusjon relatert til prosjektet kan være viktig for hvordan mottagelsen av trinn 2 vil arte seg og om deltageren blir motivert til å benytte prosjektet som del av sin rehabiliteringsprosess.

En undersøkelse om deltagerens motivasjon for egen rehabilitering før løslatelsen kan med andre ord motivere for videre arbeid på trinn 2 I dag blir deltagerne informert om at det finnes et trinn 2 der de kan fortsette å spille etter endt soning. Musikkerapeuten undersøker gjennom samtaler om deltagerne ønsker å fortsette å spille når de slipper ut, og de blir informert om hvordan øvingene foregår, sted og tid. Om mulig, utveksler en også telefonnumre. Likevel er det en meget lav prosent av deltagerne på trinn 1 som dukker opp på trinn 2.

Motiveringsarbeid fremstår som et av prosjektets potensielle virkemidler som ikke fullt utnyttes. Deltagerens motivasjon til å gjennomgå en rehabiliteringsprosess er meget viktig for prosjektets muligheter til å lykkes i å nå sitt hovedmål.

Det er vanlig å se motivasjon som en situasjonsbestemt tilstand som påvirkes av individets verdier, erfaringer, selvoppfattelse og forventninger (Skaalvik og Skaalvik 1996).

Virksomhetsteoretikere ser motiver som utgangspunktet for all handling. Motivene er viktige fordi de viser til opplevelser av forhold som den enkelte har til omverdenen, samfunnet og andre mennesker. Det er viktig å merke seg at motiv ikke nødvendigvis er dypt gjennomtenkt, rasjonelt begrunnet eller sterkt subjektivt ønsket. Et motiv kan være diffust og uklart, det kan være lite gjennomtenkt og kanskje preget av forvirring (Hammerlin og Kristoffersen 1998). Motiver kan ha ulikt utgangspunkt, men dette rokker imidlertid ikke ved det faktum at det alltid vil være et motiv for våre handlinger. Motiv kan forandres fordi nye behov eller erkjennelser skapes i en prosess. Det betyr at individer gjennom eget virke og sosial samhandling, kan skape nye behov. Disse behovene kan videre danne grunnlag for nye og bedre livsvalg. Motivasjonsarbeidet musikkerapeuten gjør kan derfor ha store konsekvenser for deltagerens muligheter til å gjennomgå en endringsprosess. De kan gjennom personlige samtaler bli enige om hvordan de sammen, best mulig kan opprettholde deltagerens motivasjon til å lykkes i møte med hverdagslivet og vanskelighetene etter løslatelsen har funnet sted, og føre til en positiv effekt på hans mulighet til å mestre friheten og hverdagslivet etter endt soning.

8.3. Trinn 2 og målsetningene

Et viktig argument for bruk av fengsel som straffemetode er, som vi har sett, rehabilitering av fangen. Riktignok har ikke straffesystemets rehabiliterende funksjon vist seg videre vellykket, men flere forskere hevder at dette ikke er god nok grunn til å gi opp tanken om behandling. I følge Thomas Mathiesen (1995) med flere, skyldes dette at man i lang tid nettopp har valgt å *begrunne* bruken av fengselstraff med rehabilitering, et problematisk utgangspunkt. Innsatte, som alle andre samfunnsmedlemmer, har rett på samfunnets servicetilbud. Dette innbefatter blant annet legebehandling, undervisning og arbeid. Rehabilitering burde også være en selvfølgelig rett alle innsatte har. Det burde være en bonus som fungerer for noen, uten at dets eksistensgrunnlag baseres på lavt antall tilbakefall. Krav om at alle lykkes kan ikke ligge til grunn for rehabiliteringens eksistens hevder Mathiesen (1995).

Dette poenget støttes av Hammerlin og Kristoffersen (1998). De mener økt livsmestring og livskvalitet er like viktige mål i rehabiliteringssammenheng. De innsatte bør gies tilbud som tar sikte på å styrke deres følelse av livsmestring og øke livskvaliteten. Slike endringer kan være starten på en lang rehabiliteringsprosess. Tilbakefall betyr derfor ikke det samme som at man har mislyktes i forsøket på rehabilitering. De hevder at rehabilitering er et alt for ambisiøst mål innen fengselsvesenet, og mener det er mer aktuelt å snakke om en rehabiliteringsprosess eller en serie kompetansegivende tiltak hvor innsatte blir styrket fysisk, psykisk og sosialt. Styrking av slik kompetanse kan være starten på en lang rehabiliteringsprosess som bør bygge på en helhetstenkning, og munne ut i tiltak etter løslatelsen.

Det er likhetstrekk mellom tanken bak "Musikk i fengsel og frihet" og Hammerlin og Kristoffersens påstand. Trinn 2 er ansett som meget viktig i arbeidet med å gjøre fengselsinnsatte bedre rustet til å mestre friheten og hverdagslivet etter endt soning. På dette trinnet bygges og utvikles det musikalske og sosiale den enkelte deltager startet inne. Derfor er det viktig at samme instruktør arbeider på begge trinn.

Sett i denne sammenheng er ikke tilbakefall til kriminalitet et særlig godt egnet mål for vurderingen av hvorvidt rehabiliteringstiltakene er vellykkede eller ikke. Det er en langsiktig prosess som sakte men sikkert skal lede den straffede mot muligheten til å leve et rus og kriminalitetsfritt liv. Å forvente at en person skal følge en rett linje fra fengsel via

rehabiliteringstiltak til ”normaltilværelse” uten rom for tilbakefall, er å sette kravene for høyt, og viser manglende forståelse for de problemer fengselsstraffede møter i løpet av endringsperioden. Med utgangspunkt i for store forventninger har mange rehabiliteringstilbud slått feil noe denne deltageren uttrykker sin frustrasjon over i denne sangteksten:

*They think they make a difference.
They think they'll make me change.
They think they'll make me nicer if they lock me in a cage.
Rehabilitation, kiss my fucking ass.
Punishment is wasted as the time begins to pass.*

Deltagernes opplevelser, tolkninger, forståelse og vurderinger av et rehabiliteringstiltak bygger på deres livssituasjon, motivasjon og erfaringer og det de selv mener er deres behov i forhold til rehabilitering. Rusproblemer, den sosiale situasjon den enkelte er i, sosial- og individualhistorie, livsmestring og livskvaliteter er alle sentrale elementer i rehabiliteringsarbeidet.

8.3.1. Musikalske delmål

De musikalske delmålene som er satt for prosjektet på trinn 2 er de samme som for trinn 1: At deltagerne skal få oppleve tilfredsstillelsen ved å lære å spille et instrument, samt gleden ved å musisere med andre. Som mine observasjonsbeskrivelser også viser er dette overkommelige mål som enhver deltager får oppleve om de velger å komme på øvingene noenlunde regelmessig. De blir gitt gode muligheter til å lære å spille det instrument de velger og får instruksjoner slik at de kan øve mellom hver øving. Også på trinn 2 oppfordres deltagerne til å skrive egne melodier og tekster. Det er noe de gjerne gjør og som gir resultater som mottas med stor entusiasme av både musikkterapeuter og andre deltagere. I prosjektets målsetninger er det sagt at deltagerne skal få lære å bruke musikken til å bli mer bevisst sine egne følelser og flinkere til å utforske, forandre og beherske disse. Låtskriving bidrar til en viss grad til dette, og de får arbeide med å utvikle sine kreative sider.

Dette tyder på at de musikalske delmålene som er satt for prosjektet på trinn 2 lar seg gjennomføre på lik linje med trinn 1. En kan slik fastslå at prosjektet på dette området er vellykket og fungerer godt. Deltagerne gis tilgang til musikalsk estetiske opplevelser og får mulighet til å utvikle sine musikalske interesser slik andre samfunnsmedlemmer har mulighet

til, og gjerne tar som en selvfølge. Dette gir også deltagerne et utgangspunkt for arbeidet med å integreres i samfunnet som kriminalitetsfrie individer.

8.3.2. Utenommusikalske delmål

De utenommusikalske delmålene ved dette prosjektet er styrking av sosiale ferdigheter gjennom samhandling, ansvarsfølelse, samarbeidsevne og tålmodighet. Evner man er avhengig av både for å kunne fungere i samhandling med andre, men også for å spille sammen i grupper. Dette arbeides det aktivt med på øvingene på trinn 2. Samhandlingen i gruppene fungerer bra. Det vil si at både samarbeidsevner, og til en viss grad tålmodighet, er ferdigheter som på dette trinn til dels er opparbeidet og dermed kan bandøvingene fungere. Litt utålmodighet i visse situasjoner må en regne med, og toleranse for andres utålmodighet er også viktig å øve på. Slik er bandspilling et bra utgangspunkt for å kunne nå noen av prosjektets målsetninger.

Ansvarsfølelse er et vanskeligere område som krever mer arbeid. Det tar tid å skape forståelse hos deltageren for at i et band er alle medlemmer viktige og at de andre er avhengige av deg. Dette betyr at det settes krav til deltageren om at han må komme tidsnok, og at han må gi beskjed om han ikke kan komme. Når en ikke vant til å tenke på andre enn seg selv, og en ikke har lært hvordan en gjør dette, tar det tid å trene opp slike ferdigheter.

På trinn 2 i Bergen løser en problemet med at deltagere ofte kommer for sent til øvingene med at man bruker ca. en time før hver øving på samtaler over en kaffekopp i kaféen. På den måten får musikkterapeutene oversikt over hvem som ikke møter, og kan ringe for å motivere dem til å komme likevel. Opptrening av ansvarsfølelse hos deltagerne er et langsiktig mål for prosjektet som krever lang tid, mye forklaring og praktisk trening. Den lange starten på øvingene er en god måte å ta tak i dette på.

Trening på konsentrasjonsevne, koordineringsevne og motorikk derimot, fungerer på samme måte som på trinn 1. Dette er ferdigheter som naturlig trenes samtidig som en øver på et instrument. For å lære nye sanger, nye grep, nye rytmer og lignende må en øve. Og øve det gjør de i bandsamspillet. Musikkterapeuten følger med på hva deltagerne spiller og trer til om det er noe de ikke klarer. De stopper og starter på nytt igjen om det er nødvendig, og tar hele tiden hensyn til deltagerens læretempo, deres musikalske forståelse og humør. Om samspillet

fungerer og musikken låter noenlunde, trenes ferdigheter som konsentrasjon, koordinasjon og motorikk naturlig opp.

Læringssituasjonen har stor betydning for deltagerens motivasjon, og gjennomtenkt tilrettelegging av læringsopplegg og miljøet deltageren befinner seg i under øvelsen har stor betydning. Musikkterapeuten har gode muligheter til å påvirke deltagerens motivasjon for læring av både musikalske og utenommusikalske ferdigheter gjennom sin arbeidsutførelse (Skaalvik og Skaalvik 1996). Når bandsamspillet oppleves som positivt, vil følelsen av at musikalske ferdigheter styrkes påvirke utviklingen av et positivt selvilde hos deltagerne. Et styrket selvilde gir gradvis bedre muligheter for å lære å stole på seg selv og sine valg. Sagt med virksomhetsteoretikernes språk er både individuelle og kollektive virksomheter vesentlige, og endringsprosesser skjer på ulike sosiale arenaer. Gjennom det samvirkende fellesskapet som består av sosiale og kompetansegivende prosesser, legges grunnlaget for at deltageren kan utvikle nye sosiale posisjoner, en annen sosial identitet og en ny eller annen selvfølelse og selvopplevelse (Hammerlin og Kristoffersen 1998).

Det siste punktet i de utenommusikalske delmålene, at "samspeillet gir mulighet for utvikling av positive nettverk" (Ruud Nilsen, 1996) kan det stilles spørsmålsteget ved også på trinn 2. I Bergen er det få deltagere på øvingene til enhver tid. Viss man med positivt nettverk mener bekjensheter utenom det kriminelle miljø og uten å regne med musikkterapeutene, har en slik problemer med å nå dette målet. Gruppen er liten, og i perioden jeg har fulgt dem er det kun en deltager som har vært stabil. Flere andre har vært innom noen ganger, men ingen har blitt værende, bortsett fra denne ene. Dermed ser det ikke ut til at mulighetene for å skape et positivt nettverk er til stede for denne gruppen. Musikkterapeutenes største mulighet til innsats på dette området slik situasjonen er i dag, er positive tilbakemeldinger og bekreftelser i samtaler som omhandler deltagerens nettverk som ikke har tilknytning til det kriminelle miljø. Bandsamspillet gir deltagerne et innblikk i hvordan musikk kan være en meningsfylt fritidsaktivitet, men det er dessverre liten mulighet for deltagerne å integreres i et kriminalitesfritt miljø via "Musikk i fengsel og frihet" på trinn 2 i Bergen, slik opplegget er i dag.

Det er et problem å nå målene om samspeilsøving og nettverksbygging når oppslutningen på trinn 2 er så lav som den er. Styrking av oppfølgingsrutiner med individuell veiledning og assistanse synes nødvendig. Dette vil ha konsekvenser for tidsbruk i arbeidet

musikkterapeutene utfører på trinn 2. En må også ta i betraktning om samfunnets stempling av deltagerens kriminelle bakgrunn og fengsels erfaringer oppleves å vedvare ved deltagelse på trinn 2 i og med at det er et tiltak knyttet til fengselet. Samfunnets stemplingsprosess er en belastning og deltagerens bakgrunn setter dem i en utsatt posisjon. Det kan tenkes at de som trekker seg fra trinn 2 slik unngår å bli konfrontert med det faktum at de har vært i fengsel og ser på slike tilrettelagte tiltak som en hindring i deres endrings- og integreringsprosess. At øvingene er lagt til Verftet, et samlingspunkt for byens musikalske aktivitet, er i en slik sammenheng viktig ettersom en her kan gå på øving på linje med andre musikkinteresserte samfunnsmedlemmer. Musikkterapeutenes tilstedeværelse vil likevel skille disse øvingene fra andre band, og kan medføre slike tiltaksavvisende reaksjoner.

Det faktum at mange av de deltagerne som møter på trinn 1 i stor grad har musikk erfaring fra tidligere bandsamspill kan være en annen grunn til at det er liten oppslutning om trinn 2 og det er liten grunn til å forvente at disse deltagerne skal benytte seg av trinn 2 for å få mulighet til å spille. I slike tilfeller er det nødvendig at deltager og musikkterapeut har samtaler som omhandler deltagerens egen motivasjon for rehabilitering. Trinn 2 må presenteres som en mulighet til å unngå kontakt med tidligere omgangskretser. En oppdeling av trinn 2 i ulike grupper der tidligere bandspillere får store nok musikalske utfordringer er en løsning. Da unngår en at de uteblir fordi bandsamspill "bare for rehabiliteringens skyld" bli for lite motiverende.

Prosjektet har videre satt som mål for sitt arbeid at musikken gradvis skal utvikles som egen fritidsinteresse der initiativ til øving og samspill tas på egenhånd. En håper at deltagerne på sikt blir i stand til å organisere sin egen fritid, at de har et positivt nettverk rundt seg og lever et lovlydig liv. For å hjelpe dem til å bli så selvstendige som mulig, er det viktig at musikkterapeutene også gir dem tid og frihet til å ta ansvar i øvingssituasjonen. Bare ved å øke deres motivasjon for, og evne til, å styre og kontrollere læringssituasjonen selv, kan deres selvstendighet styrkes og mulighetene for å fortsette videre på trinn 3 oppstå (Skaalvik og Skaalvik 1996).

8.4. Prosjektets hovedmål

MFFs hovedmål er å hjelpe sine deltagere til å ”mestre friheten og hverdagslivet etter endt soningstid” (Ruud Nilsen 1996). Med andre ord å styrke deres opplevelse av livsmestring. Det senmoderne samfunn stiller store forventninger til individers mestringsevne. Denne type samfunnsstruktur preges av pluralisering av livsformer og livsmuligheter og gir individet stor frihet til å velge og å gjøre som det ønsker. Det medfører at ens evner til å gjøre ”gode” valg betraktes som verdifulle og er tegn på livsmestring, mens ”dårlige” valg fordømmes. I et samfunn som stadig er i endring er myndighetene opptatt av å kvalifisere befolkningen for nye oppgaver, noe som medfører at de som ikke makter å ta del i denne kompetansehevingen fort faller utenfor det ordinære utdannings- og arbeidsmarked. Fangebefolkningen er en utsatt gruppe i denne sammenheng fordi streben etter kunnskap og ferdigheter blant befolkningen skaper en kontinuerlig kamp for identitetsbekreftelse innad i samfunnet. En kamp som fører til utestengning av dem som blir tapere i kampen (Giddens 1991). Livsmestring handler i stor grad om sosiale evner, ens sosiale forståelse, ens selvoppfatning og ens samhandlingserfaring. Hvilke forventninger om mestring individet setter til seg selv i ulike sammenhenger blir først og fremst påvirket av opplevd mestring, men den opplevde mestring er i stor grad et resultat av reell mestring. Den reelle mestringen styres av mange forhold, blant annet forventninger om mestring. Forventninger om mestring er ofte avgjørende for innsats og utholdenhet, angst og stress; forhold som igjen har stor betydning for reelt mestringsnivå. Det er derfor en gjensidig sammenheng mellom forventet mestring, reel mestring og opplevd mestring, og alt dette har innvirkning på en persons selvopplevelse og identitetsoppfattelse. Mennesket tar aktivt del i en identitetsprosess gjennom hele livet, og som vi ser har de erfaringer en gjør stor betydning for vår identitet (Skaalvik og Skaalvik 1996).

Georg Herbert Mead (1962) skilte mellom det impulsive ”I”, det sosiale ”me” som påvirkes og omformes av omverdenen, og det handlende ”mind”, som er den reflekterende og handlende side ved selvet. Opplevelser og hendelser knyttes til selvet gjennom den refleksjon individet foretar mellom ”I” og ”me”. Med denne teoretiske forklaringen har Mead gitt et viktig bidrag til forståelsen av hvordan utviklingen av personers selv påvirkes av sosial samhandling, en forståelse flere teoretikere som vi har sett bygger videre på i sine arbeider om menneskets sosiale samhandling. På bakgrunn av den teori som er presentert om selvutvikling, sosialisering og kriminalitet i det senmoderne samfunn, har jeg forsøkt å beskrive hvordan ”Musikk i fengsel og frihet” kan bidra i sine deltageres

rehabiliteringsprosess mot et rus- og kriminalitetsfritt liv. Deres mål er å gjøre fengselsinnsatte bedre rustet til å mestre friheten og hverdagslivet etter endt soning, noe de arbeider med ved å hjelpe deltagerne med å oppdage og utvikle musikk som fritidsinteresse.

Arbeidet er både tidkrevende og ressurskrevende, og vanskelighetene en må overkomme er mange. Fengselsstraffede mennesker betraktes som avvikere og utsettes for en aktiv stemplingsprosess i samfunnet. I fengselet knytter lovbrøyterne kontakter og vennskap med andre som befinner seg i samme situasjon, slik at tilknytningen til avvikskulturer opprettholdes. I tillegg er selve fengselsstraffen en viktig del av stemplingsprosessen. Å ha sonet en fengselsstraff er et stempel det er nesten umulig å bli kvitt og dermed blir løslatelsen en utilsiktet forlengelse av straffen. Den løslatte blir stående usikker og alene i den brå overgangen fra innesperring til frihet og reagerer på dette ved å søke tilbake til kjente steder og venner. Venner som gjerne også har sonet fengselsstraff og vet hva en går igjennom. Den straffede søker til grupper der kriminalitet knytter individene sammen og betraktes som positivt. På den måten fungerer ikke fengselet bare som en straffeinstitusjon, men også som en rekrutteringsskole for videre og muligens mer alvorlig kriminalitet. Dette bildet bekreftes av statistikk som viser at tilbakefallsprosenten er høy blant de fengselsstraffede. 4 av 5 langtidsdømte begår nye straffbare handlinger.

Mange av prosjektets deltagere er gjengangere og ofte rusmisbrukere, og musikkterapeuten må opparbeide seg innsikt i den enkelte deltagers forutsetninger, livssituasjon, motiv og behov for gjennom sitt arbeid å kunne sette i gang individuelle endringsprosesser i samarbeid med deltageren. Relasjonen mellom deltager og musikkterapeut blir meget viktig. Som Roar påpekte må de være ”en av gutta” i dette arbeidet. Det betyr blant annet at musikkterapeutene må være forsiktige med å skape forestillinger om at ”jeg vet hva som er best for deg”. Arbeidet de utfører avhenger av en gjensidig respekt og jevnbyrdighet, og bare på denne måten kan de nå inn til deltagerne. Tillit dem i mellom er nødvendig som utgangspunkt for det arbeidet de sammen skal utføre. Kunnskapene om rusmisbruk, subkulturer og problemer den enkelte deltager møter, må integreres i arbeidet. Fengselsstraffede mennesker sliter altså med mange personlige og sosiale problemer i tillegg til samfunnets fordømmelse av dem. Dette medfører at et rehabiliteringstiltak som dette må gi rom for tilbakefall, dårlige avgjørelser og valg, og uenigheter som oppstår mellom deltager og musikkterapeuter.

Prosjektet i Bergen er et godt tiltak, men visse elementer ved dets organisering bør revurderes. Som vi har sett tillater ikke AKKS at det befinner seg rusede mennesker i deres øvingslokaler, dermed burde alternative øvingslokaler vurderes. Men det er heller ikke enkelt å gjennomføre en øving om noen dukker opp ruset. Ettersom dette er et tilbud til tidligere fengselsstraffede og en meget høy prosent av deltagerne er rusmisbrukere, bør en forsøke med oppdeling av gruppene som et alternativ. Dette er noen av de sider ved prosjektet og dets deltagere som skaper problemer for trinn 2 i Bergen slik det gjennomføres i dag. Et annet poeng er at ettersom "Musikk i fengsel og frihet" er lagt under skolens administrasjon, følger en også skolens plan for ferier og helligdagsfri. Dette er ikke en gruppe mennesker man kan ta ferie fra og så forvente at de er på plass når øvingen starter opp igjen. Dette poengteres også av Hammerlin og Kristoffersen (1998) som hevder at ettervern og oppleggene etter soning i størst mulig grad bør preges av stabilitet. De påpeker at det er et problem at tiltak ofte er tidsbegrenset, ettersom rehabiliteringsarbeid er et tids- og resurskrevende arbeid for deltagerne. Det betyr at det er nødvendig å etablere adekvate opplegg etter soning hvor kontinuitet er sikret om ikke deltagerne skal falle fra.

I tillegg til "Musikk i fengsel og frihets" målsetninger om "å gjøre de fengselsinnsatte bedre rustet til å mestre hverdagen sin", er det viktig å poengtere at det ikke er noen automatisk sammenheng mellom kriminalitetsfrihet på den ene siden og livsmestring på den andre. Kriminalitetsfrihet alene er med andre ord ikke et ubetinget suksesskriterium innenfor en videre ambisjon om å styrke individets livskvalitet og livsmestringsevne. Selv med ny kriminalitet, selvsagt avhengig av hva det nye lovbruddet består i og hvilke omstendigheter som har utløst det, er det likevel mulig å se resultater på enkelte områder når det gjelder livsmestring og livskvalitet (Hammerlin og Kristoffersen 1998). Opplevelsen av å ha hatt en bra tid på musikkøvingene der en har gjort en viss fremgang, betyr derfor ikke nødvendigvis suksess i arbeidet mot tilbakefall til rus og/eller kriminalitet. Gode opplevelser og følelsen av fremgang både under og etter soning fører ikke automatisk til at den enkelte ikke begår nye lovovertrædelser.

Intensjoner og mål om å sette i gang endringsprosesser hos fengselsstraffede individer er et meget vanskelig arbeid. Men et prosessorientert perspektiv på rehabilitering, som vi finner i dette prosjektet, setter i følge Hammerlin og Kristoffersen (1998) et realistisk utgangspunkt for rehabilitering. De hevder at selv om en del går galt i prosessen for den enkelte, kan et slikt tilbud likevel på sikt bidra til rehabilitering. Et prosjekt som dette har nemlig mulighet til å ta

hensyn til mangesidigheten i de problemer den enkelte deltager møter og som er en viktig del av deres livsbetingelser etter løslatelsen. Dette handler på sikt om å støtte og utvikle selvtillit hos mennesker som tidligere av ulike grunner har kommet skjevt ut. De har ofte brukt mange år på å komme i uføret, og trenger derfor både tid, penger, tålmodighet, engasjement og støtte på veien tilbake til "det gode liv".

Sett i lys av Hammerlin og Kristoffersens forskning (1998) er "Musikk i fengsel og frihet" et godt habiliteringstilbud som gir sine deltagere støtte gjennom hele rehabiliteringsprosessen. Deltagerne gis mulighet til å starte en utviklingsprosess inne i fengselet - på trinn 1 – som fortsetter så lenge de har bruk for det etter endt soning - på trinn 2. Faller man fra, er man alltid velkommen tilbake, gang på gang. Tilbudet om å få utvikle sine musikalske evner kan dermed få stor betydning for musikkinteresserte innsatte, ettersom det gir dem mulighet til å vende tilbake til en kriminalitetsfri hverdag, i et tempo som passer for den enkelte. Med utgangspunkt i deltagernes individuelle forutsetninger, vil prosjektet være med å sette i gang motiverings-, rehabiliterings- og integreringsprosesser som på sikt kan gjøre deltagerne bedre rustet til å mestre friheten og hverdagslivet etter endt soning. Slik kan "Musikk i fengsel og frihet" bidra i fengselsstraffedes rehabiliteringsprosess mot et rus- og kriminalitetsfritt liv.

LITTERATURLISTE.

- Aanonsen, Nils Olav (2000) *AD/HD – Diagnose, klinikk og behandling av voksne*. Oslo: Gyldendal.
- Aase, Tor Halvdan (1997 a) *En status som passer for meg? Deltagende observasjon i Pakistan* (s. 49 – 69). I: Fossaskåret, Erik, Otto Lurits Fuglestad og Tor Halvdan Aase (red.) *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aase, Tor Halvdan (1997 b) *Tolkning av kategorier. Observasjon, begrep og kategori*. I: Fossaskåret, Erik, Otto Laurits Fuglestad og Tor Halvdan Aase (red.) *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Almås, R. (1990) *Evaluering på norsk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Askheim, Ole Petter (2003) *Fra normalisering til empowerment. Ideologier og praksis i arbeid med funksjonshemmede*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Basberg, Cecilie E. (1999) *Omsorg i fengsel?* Oslo: Pax Forlag.
- Becker, Howard S. (1963) *Outsiders*. New York: Free Press
- Berger og Luckmann (1966) *Den Samfunnskapte Virkelighet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Berkaak, Odd Are (1992) *Barnet, språket og "den andre stemmen" – om forankring av identitet i samtidskulturen*. I: Berkaak, Odd Are og Even Ruud (1992) *Den påbegynte virkelighet –studier i samtidskultur*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørneboe, Jens (1960) *Den onde hyrde*. S. 19. Oslo: Pax Forlag.
- Blumer, Herbert (1962) *Society as Symbolic Interaction*. S. 179 – 192. I: Rose, A (ed.) (1962) *Human Behavior and Social Processes*. London: RKP.
- Brunvoll, Arne (2001) *Skisse treårig prosjekt i Bergen 2001-2003*. Moss og Oslo: "Musikk i fengsel og frihet"
- Christie, Nils (1982) *Pinens begrensning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, Nils (1982), *Hvor tett et samfunn*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, Nils og Kjetil Bruun (1996), *Den gode fiende*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, Nils (2000), *Kriminalitetskontroll som industri, Mot GULAG, vestlig type*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, Nils (2004) *En passende mengde kriminalitet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Finstad, Liv og Cecilie Høygård (red.), (1997), *Kriminologi*, Oslo: Pax Forlag.
- Foucault, Michel (1994), *Overvåkning og straff*, Oslo: Gyldendal Fakkell-bøker.

Frønes, Ivar (1994) *De likeverdige. Om sosialisering og de jevnaldrendes betydning*. Oslo: Universitetsforlaget.

Giddens, Anthony (1997), *Sociology*, Third edition, Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.

Goffman, Erving (1967a), *Anstalt og menneske*, Vidborg, Danmark: Special-Trykkeriet Vidborg.

Goffman, Erving (1967b) *Presentation of Self to others*. S. 220 – 231. I: Maranis & Meltzer (ed.) *Symbolic Interactionism: a reader in social psychology*. Boston: Allyn and Bacon.

Goffman, Erving (2000) *Stigma. Om Afvigerens sociale identitet*. Oslo: Pensumtjenesten (Gyldendals Samfundsbibliotek).

Gullestad, Marianne (1989) *Kultur og hverdagsliv*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hammerlin, Yngve og R. Kristoffersen (1998) *Habilitering som livsmestringsprosess. Startsted Hassel kretsfengsel?* Kriminalomsorgens Utdanningscenter NR1/1998.

Hauge, Ragnar (1996), *Straffens begrunnelser*, Oslo: Universitetsforlaget.

Hauge, Ragnar (2001), *Kriminalitetens årsaker*, Oslo: Universitetsforlaget.

Høygård, Cecilie – *Kvinnelige lovbrytere*. I: Høygård, Cecilie og Annika Snare (red.) (1993) *Kvinnens skyld. En nordisk antologi i kriminologi*. Oslo: Pax Forlag.

Ingebrigtsen, Oddbjørn og Brit Arna Susegg (2001) *Mestring som erfaring og samfunnet som mulighet*. Bergen: Statens utdanningskontor i Hordaland. Opplæring innanfor kriminalomsorga – Styrking av oppfølgingsarbeidet.

Jenkins, Richard (1996) *Social Identity*. London: Routledge.

Johnson, Allan G. (2000), *The Blackwell Dictionary of Sociology*, Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Koch, Ida - *Kvinner i fengsel*. I: Høygård, Cecilie og Annika Snare (red.) (1993) *Kvinnens skyld. En nordisk antologi i kriminologi*. Oslo: Pax Forlag.

Korsnes, Olav, Heine Andersen og Thomas Brandte (Red.) (1997) *Sosiologisk leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget.

Mathiesen, Thomas (1995), *Kan fengsel forsvares?*, Oslo: Pax Forlag.

Mathiesen, Thomas (1989), *Skjellig grunn til mistanke?*, Oslo: Pax Forlag.

- May, Tim (2001) *Social Research. Issues, methods and process*. Third Edition. Buckingham og Philadelphia: Open University Press.
- Mead, Georg H. (1962) *Mind, Self and Society*. Chicago & London: The university of Chicago Press.
- Nafstad, Hilde Eileen (red.), Astrid Bastiansen, Rolv Mikkel Blakar, Karsten Hundeide, Lars Klemsdal og Arne Johan Vetlesen (2004) *Det omsorgsfulle mennesket. Et psykologisk alternativ*. Oslo: Gyldendal
- Rasmussen, Kirsten, Roger Almvik og Steen Levander (2001) *Attention Deficit Hyperactivity Disorder, Reading Disability and Personality Disorders in a Prison Population*. J Am Acad Psychiatry Law 29:186 – 93, 2001.
- Ravneberg, Bodil (2003) *Undervisning og opplæring i det moderne fengslet. Dannende eller disiplinerende? En undersøkelse av fengselsundervisningen i Bergen og Oslo fengsel. Fylkesmannen i Hordaland, Evaluering av fengselsundervisningen. Rapport nr. 5*.
- Ritzer, George (2000), *Sociological Theory*, Fifth edition, International editions 2000, Singapore: McGraw-Hill Book Co.
- Ruud, Even (1990) *Musikk som kommunikasjon og samhandling. Teoretiske perspektiv på musikkterapien*. Oslo: Solum Forlag.
- Ruud, Even (1997) *Musikk og identitet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ruud Nilsen, Venja (1996) *Musikk i fengsel og frihet*. Nordisk Tidsskrift for Musikkterapi 5 (2), s. 111 - 116
- Ruud Nilsen, Venja (2004) *Musikk i fengsel og frihet*. Nordisk Tidsskrift for musikkterapi nr 1 2004: 17-25.
- Sandvik, Anne Berit (2003) ”Hva passer for kvinner”. *Undervisning for kvinnelige fanger i fire norske fengsler*. Rapport nummer 1 i 2003. Evalueringen av fengselsundervisningen. Bergen: Fylkesmannen i Hordaland.
- Skaalvik, Einar M. og Sidsel Skaalvik (1996) *Selvoppfatning, motivasjon og læringsmiljø*. Oslo: TANO
- Skardhamar, Torbjørn, (2002), *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler*. Hovedfagsoppgave i kriminologi, Universitetet i Oslo.
- Solberg, Anne (1996) *Erfaringer fra feltarbeid*. I: Holter, Harriet og Ragnvald Kalleberg (red.)(1996) *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Solum, Eiliv (1991) *Normalisering. Grunnlag og mål for omsorg*. Oslo: AdNotam Gyldendal.
- Wadel, Cato (1990) *Den samfunnsvitenskapelige konstruksjon av virkeligheten*. Flekkefjord: SEEK.

Wadel, Cato (1991) *Feltarbeid i egen kultur*, Flekkefjord: SEEK.

Å lære bak murene. Utdannelse og kriminalomsorg i et livslangt læringsperspektiv. Nordisk kartlegging av fengselsundervisningen. Nordisk ministerråd – Utdannelse. Kjøbenhavn: Temanord 2003: 549.

